

ศาสนสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระยามพระราชานุภาพ

(ภาค ๓๖)

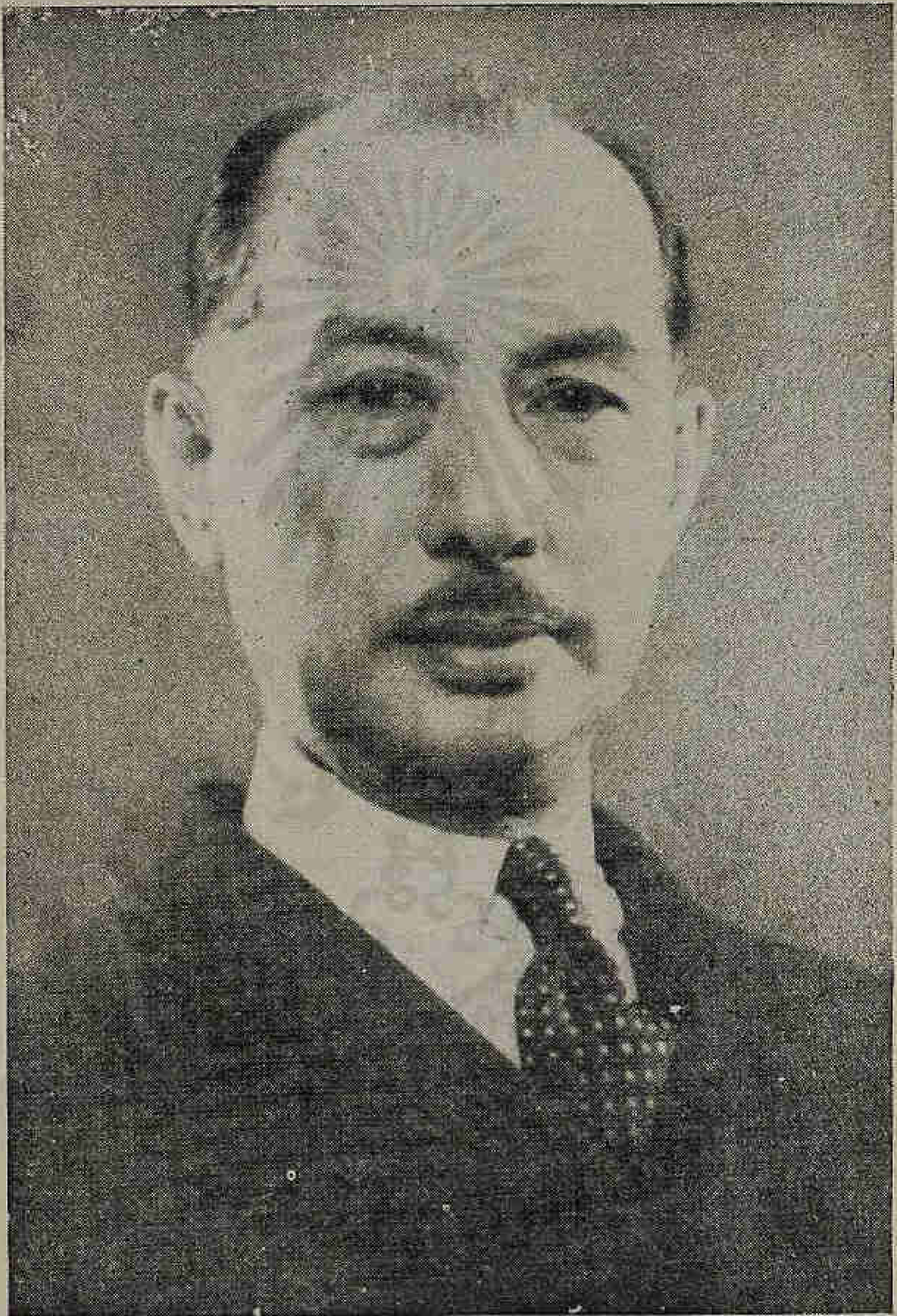
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พลโท หม่อมเจ้าอมรทัต กฤดากร

ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

ฉันท ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕

พลโท หม่อมเจ้าอมรทัต กฤดากร

ทรงถ่ายเมื่อ พ. ศ. ๒๔๘๐

ทรงถ่ายเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งแรก

พ.ศ. ๒๔๕๓

คำนำ

เจ้าภาพในงานพระศพ พลโท หม่อมเจ้าอมรทัต ฤๅชกร มี
หม่อมราชวงศ์ไพเราะ อาภากร ผู้เป็นธิดาคนใหญ่เป็นต้น มีประสงค์
จะพิมพ์หนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพบิดาขอ ได้เลือก
เอาหนังสือตำนานสมเด็จพระเอกอภัยเป็นต้นไปมาระหว่างสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อต่างพระองค์ต่างของ
แยกกันโดยเหตุสุดวิสัย ซึ่งเป็นความคดทเหมาะ เพราะนอกจากตาย
พระหัตถ์เหล่านี้จะมีประโยชน์หลายทางแต่ ทงต้องพระองค์ผู้ทรง
ตอบกนกใคร่กรมราชการกับหม่อมเจ้าอมรทัตมาตลอด แม้จะเพียงใน
ฐานเด็กกับผู้ใหญ่ก็ แต่หม่อมเจ้าอมรทัตเป็นคนไม่หนักและไม่กลัว
ใหญ่ เขาผู้ใหญ่ได้ไม่สู้จะต่างกับที่จรดคนร่วมด้วย จึงนับได้ว่า
ทำร่วมราชการกันมา

ข้าพเจ้าผู้เขียนเรื่องนี้ รู้สึกใคร่กนมากกับหม่อมเจ้าอมรทัตแต่
ปฐมวัย เป็นเพื่อนสนิทที่ไม่เคยขาดใจกันแม้แต่น้อย เมื่อแรกรู้จักกัน
เขายังไม่ได้รับพระราชทานนาม เรียกกันทั่วไปว่าตาบ้อง ทางโรงเรียน
และชาวต่างประเทศก็เลยสำคัญว่าเป็นนามจริงของเขา จึงพากันเรียก
ว่าหม่อมเจ้าตาบ้อง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงพระ
ราชทานนามอมรทัต แต่ในหมู่ญาติและเพื่อนฝูงก็ยังคงพากันเรียกเขา
ว่าตาบ้องจนตลอดชีวิต ในโอกาสที่จะจัดการพระศพครั้งสุดท้าย
หม่อมราชวงศ์ไพเราะมาขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำนำรวมทั้งประวัติ ข้าพเจ้า

กยนิดี เพราะจะได้เป็นโอกาสที่จะส่งของคุณผู้ทเป็นทงญาคทงเพยณผู้สนิท
อนันจะไม่มีโอกาสเช่นนอกแแต่จ

หม่อมเจ้าอมรทศ กฤดากร เป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ของพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมพระนเรศวรฤทธิ แต่หม่อมดุษฎาภ ประสูติ
ที่ตอนตอนในระหว่งทกรมพระนเรศวรฤทธิทรงดำรงตำแหน่งอัครราชทูต
ผู้อานาจเต็มประจำราชสำนักเชนค้เจมส์ เมืองนท ๒๘ เมษายน ปีจอ
พุทธศักราช ๒๔๒๘ แแต่ยังเยาว์ (พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๔๓) พระบิดาประทาน
แก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ให้เป็นโอรส
บุญธรรม กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ได้ทรงเลี้ยงดูไว้ในประเทศฝรั่งเศส
โดยที่กรมขุนมรุพงษ์ฯ ทรงดำรงตำแหน่งทูตไทยในกรุงปารีส ในเวลา
นั้น เมื่อนษาสัมทจรแก่การที่จะเข้าโรงเรียนมัธยมจึงได้ย้ายไปเข้าโรง
เรียนแฮร์โรว ในประเทศอังกฤษ อนันนยมกนในเวदानนมาจนบดพว่าเป้น
โรงเรียนมัธยมชนเยี่ยมแห่งหนึ่งของอังกฤษ เธอเฝ้าเรียนอยู่ ๕ ปี
ได้ชนะทะเบียนทหารประจำการ แแต่รับพระราชทานยศเป็นนายร้อยตรี
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ค้อไปได้เข้าโรงเรียนนายทหารแแต่คงานทางทหารอีก
ประมาณ ๒ ปี แแต่กตบมาบ้านเกิดเมืองนอนภายหลังที่ได้จากไป
ประมาณ ๓๘ ปีตั้งแต่ประถมวัย ในระหว่งที่เฝ้าเรียนอยู่น ค่างประเทศ
นั้น หม่อมเจ้าอมรทศมณเฑียรเข้าไหนเข้าได้ มีกรยาเรียบร้อยสุภาพ
เป้นบุคคลที่หมดจดงดงาม ผู้ใหญ่รักใคร่ ได้รับเลือกให้ตามเสด็จ
เจ้านายไปในที่ค่าง ๆ จนได้คุ้นเคยอยู่บ้างกับสมาคมที่สูง ในอัสคองคค
ประเทศ เป้นเหตุที่ได้บ้นตำแหน่งซึ่งประจักษ์ของเธอคตอดมา

เมื่อกตบมาถึงเมืองไทยได้เข้ารับราชการทางทหารบกสังกัดเหล่า

ยืนใหญ่ แต่ส่วนมากทำหน้าที่ต่าง ๆ ในแผนกบัญชาการ เช่น ปลัดกรม
 เสนาธิการ ผู้ช่วยทูตในราชการทหารประจำนานาประเทศเป็นต้น เมื่อ
 แรก ๆ ที่เข้ารับราชการนั้น ส้มเต๋จ ๗ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุ โดกประ-
 ชานารถได้ทรงใช้ด้วยใกล้ชิดเป็นองครักษ์ประจำพระองค์ตามเสด็จไปใน
 โอกาสที่พระองค์ท่านเสด็จแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ๗
 ในคราวงานราชาภิเษกสมเด็จพระราชาธิบดีกรุงอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔
 ในระหว่างนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ ให้ไปราชการต่างประเทศ
 หนึ่ง ๆ เช่น เมื่อปี ๒๔๕๒ ไปราชการในประเทศเยอรมัน แล้วไป
 ประเทศฝรั่งเศส ปี ๒๔๕๔ ไปประเทศจีนและยุโรป ครั้นเกิดมหา-
 สงครามโลกครั้งแรกขึ้น ได้รับตำแหน่งในคณะทูตทหารและในคณะผู้
 แทนรัฐบาลไทยในการประชุมทำสันติภาพ ต่อจากนั้นมาจึงได้ไปราชการ
 ทั่วต่างประเทศอีกไม่ต่ำกว่า ๓ ครั้งทั้งในยุโรปและเอเชีย
 ครั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นด้วยราชลัมปะ
 โปรดเกล้า ๗ ให้หม่อมเจ้าอมรทศเชามาเป็นผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์อยู่
 ได้ ๓ เดือน ก็เดือนนั้นเป็นสมุหราชองครักษ์ ดำรงตำแหน่งอยู่นาน ๒ ปี
 ในระหว่างนั้นเป็นระยะที่เปลี่ยนแปลงแบบแผนขนบธรรมเนียมในราชสำนัก
 หลายอย่าง หม่อมเจ้าอมรทศเชงกับคนใดเดือนยี่คนเป็นถึงนายพลตรีได้
 สมองพระเดชพระคุณจางระเบียบราชการในพระราชสำนัก ในส่วนที่
 เกี่ยวกับการรับรองและติดต่อกับชาวต่างประเทศหลายอย่าง ระเบียบ
 ธรรมเนียมเช่นการเสด็จออกรับทูตซึ่งมาถวายพระราชลัมปะยังคงใช้กันอยู่
 จนบัดนี้

ในปลาย พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ ให้ออกไป

เป็นอัครราชทูตพิเศษมีอำนาจเต็ม ณ กรุงวอชิงตัน ได้ตั้งของพระเดชพระ
คุณในการเสด็จประพาสอเมริกา เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๓ แล้วได้ย้ายไปเป็น
อัครราชทูตพิเศษมีอำนาจเต็มประจำกรุงปารีสและประเทศที่ใกล้เคียง
อีกเกือบ ๒ ปี เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงปกครองในเมืองไทยแล้วไม่ช้าทาง
ราชการได้ปลดออกจากราชการประจำ

ในระหว่างที่ว่างราชการตั้งแต่นั้นมา หม่อมเจ้าอมรทัตทรงดำรง
ชีพมาด้วยความสุจริตเรียบง่าย มิได้มีตำแหน่งแต่อย่างใด เคยไปประทับ
อยู่ที่ประเทศญี่ปุ่น ๔ ปี แล้วกลับเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ในรัชกาล
ปัจจุบันได้รับพระราชทานเลื่อนยศชั้นเป็นพลโททหารบก ในองคมนตรีแห่ง
พระชนมชีพ อาการโรคหัดกำเริบขึ้นโดยฉับพลัน หม่อมเจ้าอมรทัตย้าย
ไปประทับประจำที่หัวหิน และกำลังคิดจะย้ายออกไปอยู่ต่างประเทศคือ
ไปฮอก ก็เผชิญโรคหัดกำเริบ พระหทัยพิการ พระปัสสาวะก็มีอาการ
มากจน ถึงชพตกษย ณ โรงพยาบาลเมืองชิงไฮม เมืองหนท ๓๐ กรกฎาคม
พ.ศ. ๒๔๘๕ ชนมาอายุ ๖๕ ปี

หม่อมเจ้าอมรทัต รับราชการในหน้าที่ ออก แหก เหยื่อ มาตลอด
เพราะฉะนั้นจึงเป็นบุคคลที่กว้างขวางในสังคม ดังจะเห็นได้จากเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับจากนานาประเทศตามบัญชีต่อไปนี้

- ตราคนนระบริก ของประเทศเดนมาร์ก (พ.ศ. ๒๔๕๔)
 - ตรามงกุฎอิตาดี ชั้นที่ ๕ ของประเทศอิตาดี (พ.ศ. ๒๔๕๔)
 - ตราเซนต์แอนน์ ชั้นที่ ๓ ของประเทศรัสเซีย (พ.ศ. ๒๔๕๔)
 - ตราชอเคอร์ออฟซอวิต ชั้นที่ ๔ ของประเทศสังคมนิยม
- (พ.ศ. ๒๔๕๔)

(๕)

ตราองศ์ตรุกษิยของบุบถคชนท๓ ของประเทศฝรังเศส (พ.ศ. ๒๔๕๔)

เหรียญกอรระเนชนเมคดล ของประเทศองกฤษ (พ.ศ. ๒๔๕๔)

ตราเดจ็อง ดอนเนอร ชนเชอวาท็เออร ของประเทศฝรังเศส

(พ.ศ. ๒๔๖๐)

ตราเชนค้ไมเคดเดะเชนค้จอรจ ชนท๓ ของประเทศองกฤษ

(พ.ศ. ๒๔๖๐)

ตราเดจ็อง ดอนเนอร ชนท๔ ของประเทศฝรังเศส (พ.ศ. ๒๔๖๒)

ตราเดจ็อง ดอนเนอร ชนท๒ ของประเทศฝรังเศส (พ.ศ. ๒๔๖๒)

ตรามงกฏเบดเยยม ชนท๓ ของประเทศเบดเยยม (พ.ศ. ๒๔๖๖)

ด้นทางราชดำนกัไทยได้รบพระราชทานเหรียญตรา ค็อ

เหรียญรัชฎาภิเชก (พ.ศ. ๒๔๖๓)

เหรียญประพาดมาตา (พ.ศ. ๒๔๔๐)

เหรียญทวัธาภิเชก (พ.ศ. ๒๔๔๖)

เหรียญรัชมงคตาภิเชก (พ.ศ. ๒๔๕๓)

เหรียญรัชมงคต (พ.ศ. ๒๔๕๒)

เหรียญบรมราชาภิเชก (พ.ศ. ๒๔๕๔)

เบญจมาภรณ์ชางเือก (พ.ศ. ๒๔๕๗)

เครื่องราชอัสริยาภรณ์อนมค้กคต ราชมาชบคิ ชนท๓ ข.ร.

(พ.ศ. ๒๔๖๒)

ฉ.ป.ร. ๔ (พ.ศ. ๒๔๖๓)

เหรียญคษฎุมาดา เซมราชการแมนคิน (พ.ศ. ๒๔๖๒)

(๖)

เหรียญที่ระลึกงานพระราชสงคราม (พ.ศ. ๒๔๖๒)

เหรียญจักรมาตา (พ.ศ. ๒๔๖๒)

ตราสาธารณช่างเผือก (พ.ศ. ๒๔๖๕)

เหรียญจุดจอมเกล้า แดงพานทองเครื่องยศ (พ.ศ. ๒๔๖๕)

เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้น ๓ (พ.ศ. ๒๔๖๕)

เหรียญชัย (พ.ศ. ๒๔๖๖)

ทิวศยาภรณ์มงกุฎ (พ.ศ. ๒๔๖๘)

เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๗ ชั้น ๒ (พ.ศ. ๒๔๖๘)

ประถมาภรณ์มงกุฎ (พ.ศ. ๒๔๗๓)

เหรียญคุณวุฒิมาตา (เข็มราชการในพระองค์) (พ.ศ. ๒๔๗๓)

ในทางครอบครัว หม่อมเจ้าอมรทัตมบุตรีธิดา คือ

ม.ร.ว. หญิง ไพเราะ เป็นหม่อมของหม่อมเจ้ารังสิตยากร อากาศ

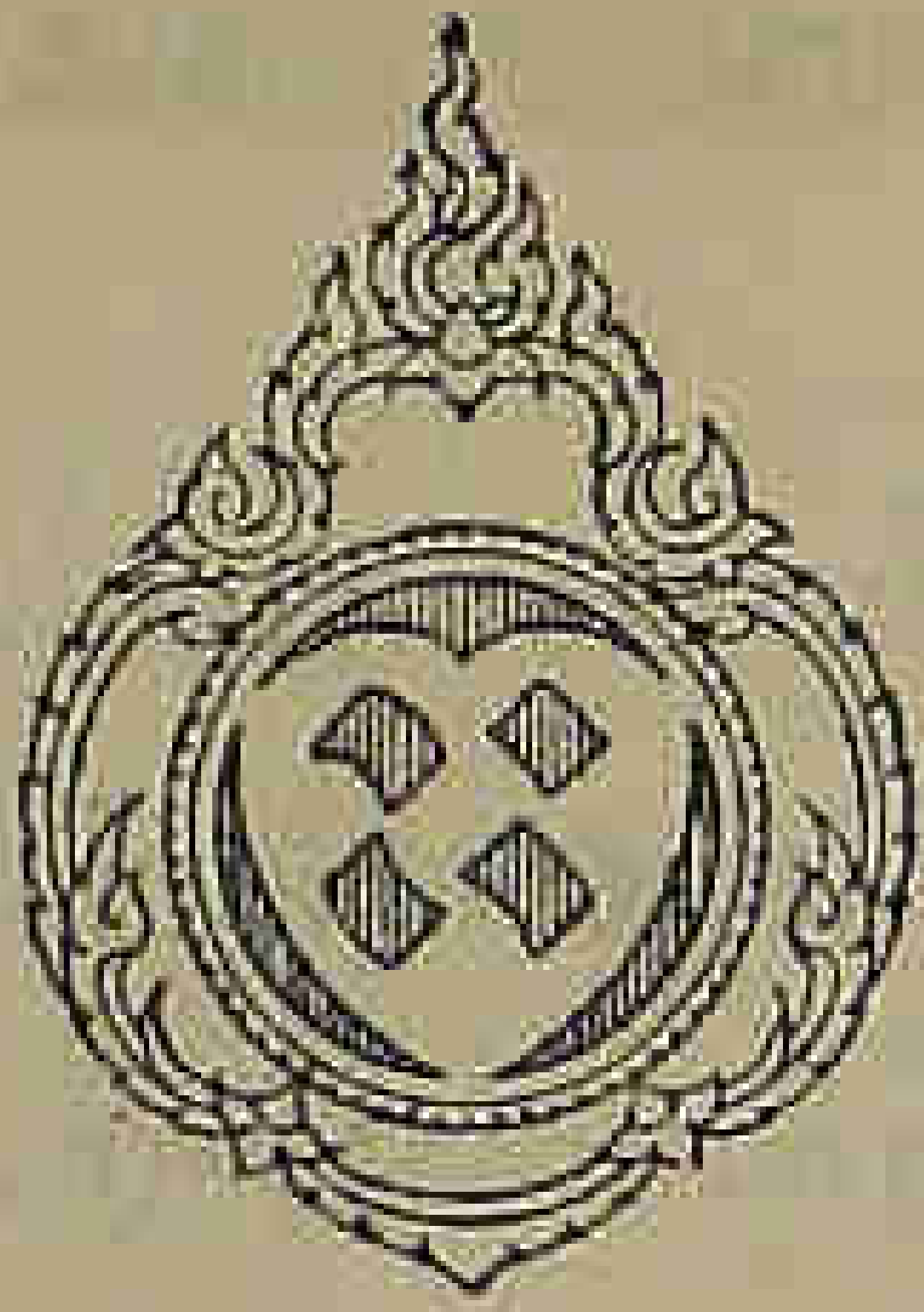
ม.ร.ว. หญิง เพตินจิตต์ เป็นภรรยาของนายประหยัด บุณณศิริ

ม.ร.ว. ชาย พงศ์อมร กฤดากร

ม.ร.ว. หญิง สุกัญญา กฤดากร

วันที่ ๓๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

กรมหมื่นพิทยทากาศพยุหิยากร

สารนิพนธ์

บ้านชนนามอน บึง

วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูต สนิทใจกรมพระนครสวรรค์

ในคราวเมตตวณศักราช ๑๓ มีนาคม หม่อมฉนฉนฉนส่ง "เตา
 เรื่องเที่ยวเมืองพม่า" เป็นรายงานพิสดารมาค่อนหนึ่ง หนังสือหม่อมฉน
 แต่งในเวลาดังกล่าว คงใจว่าจะส่งถวายสัปดาห์ละตอน แต่ถ้าแต่งไม่ทัน
 ก็ส่งส่งสัปดาห์ละครั้งหนึ่ง ทูตเรื่องเบ็ดเตล็ดในสัปดาห์ที่แทรกต่าง
 แต่งหนังสือฉบับปัญหาเรื่อง ไชยธรรมพจนานุกรมหม่อมฉนเอง จะควร
 ใช้คำใด ถ้าใช้คำ "หม่อมฉน" หนังสือเป็นจดหมาย Letter ถวาย
 เฉพาะพระองค์ท่านฉบับเดียว ฉบับอื่นเป็นแต่สำเนา ถ้าใช้คำ "ข้าพเจ้า"
 เป็นหนังสือแต่งโฆษณาแก่มหาชน ซึ่งหม่อมฉนไม่ปรารถนาจะแต่ง
 ในสมัยนี้ จึงใช้คำ "ฉน" เป็นตำแหน่งกตัญญูอย่างพุดกนกกับมิตรสหาย
 หนังสือเห็นจะถึง ๖ ตอนจึงจะหมดเรื่อง

หม่อมฉนขอถวายรูปหมู่ถ่ายกับทูตกระหม่อมชายที่ Cameron
 Highlands สำหรับประกอบกับเรื่องไปเที่ยวที่นั่นที่นั่นในจดหมายฉบับ
 สัปดาห์ก่อนมากับจดหมายฉบับนี้ด้วย เพราะเพิ่งพิมพ์แต่จดหมายหลัง

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์ฉบับตงจันท ๗ มีนาคม จรุตต้นของ
 ความบางซอทม ในตายพระหัตถ์

ลักษณะการรับราชการในเมืองพม่าอย่างอธิบายของกรมหมื่น
 วิจิตรวราณปรีชาฉันมีไว้ประเพณี เป็นอาทนะของคนหงเงากรณีอันมี
 ชนในรัชกาลพระเจ้ามินดงมาอ้างว่าเป็นประเพณี จะชักความหงเงาให้เห็น
 ประจักษ์ได้โดยง่าย ด้วยในพงศาวดารพม่าปรากฏว่ามี "พระมหา
 อุปราชา" พม่าเรียกว่า "อินแชนมิน" เช่นผู้ทมาชนข้างกบดสมเด็จพระ
 นเรศวรมหาราช เป็นตำแหน่งรัชทายาทมาแต่โบราณ และยังมีในสมัย
 ราชวงศ์ออตของพญา (ตรงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) แม้งั้นในรัชกาล
 ของพระเจ้ามินดงก็เคยมีพระมหาอุปราชา ประเพณีของพม่าเหมือน
 กับไทย คือสุดแต่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งใครให้เป็นรัชทายาท
 โดยปรกคิมักเป็นลูกเขย แต่บางที่เป็นหลานเขยหรือน้องยาเขยก็มี กรณี
 ที่เกิดขึ้นครั้งพระเจ้ามินดง (ซึ่งผู้เล่าถวายกรมหมื่นวิจิตรฯ หงเงาว่าเป็น
 ประเพณี) นั้น เป็นเรื่องยักยากจะคองทุตเป็นเอกเทศต่างหากในคราวอื่น
 เหมือนอย่าง อธิบายว่าคองพระอานนทเจคยทเมืองพุกามกจะคองทุตต่าง
 หากเหมือนกัน

ควรมีคองแต่จจะไปรด

คอง ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๑ ออกจากเมืองบิ้งไปเมืองร่างกุ้ง

ณ วันเสาร์ที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เวลา ๑๐.๓๐ นาฬิกา

ออกจาก Cinnamon Hall ไปลงเรือไฟเต็กของรัฐบาล ที่เจ้าเมืองตั้งให้คอยรับที่ท่า Victoria Pier พาไปส่งขึ้นเรือเม็ตชอกกระโคตา Karacola ของบริษัทบริติชอินเดียน British India อันทอดลมอยู่กต่างอ้างพวกไทยที่มาอยู่บิ้งด้วยกันมีแก่ใจไปส่งโดยมาก ตั้งเพียงท่าเรือบ้าง คามไปส่งถึงเรือใหญ่บ้าง ผู้ที่จะไปด้วยกันมีตุ๊กหญิงพูน หญิงพดย หญิงเห็ดอ ซึ่งเคยเป็นเพื่อนเที่ยวมาแต่ครั้งไปเมืองเซมรและเมืองชวา ทั้ง ๓ คน กับพระองค์หญิงใหญ่ศรีรัตนบุษบง ของลุ่มเดจเจ้าฟ้ากรมพระนครดงรรคจรวินิต เธออยากเห็นเมืองพม่าจึงชวนไปด้วยอีกพระองค์หนึ่ง รวมไปด้วยกัน ๖ คนทั้งนายชดคนรับใช้ซึ่งเคยไปเมืองลุมตราและเมืองชวามาด้วยกันแต่ก่อน ลงเรือแต่ดองคอยอยู่กว่าชั่วโมงเรือจึงออกเมื่อเวลาเที่ยงครึ่ง พวกเราดองเรือเพราะเมื่อไปชอติดเดินทางถ้ามถึงเวลาเรือออก พวกเฮยนต์เขาบอกว่าจะออก เวลา ๑๓.๓๐ นาฬิกา เราไม่รู้เท่าว่าเขาบอกผ่านชั่วโมงหนึ่งเพราะคนโดยสารมักไอ้เอ้ เขาผ่านเวลาไว้สำหรับคนโดยสารจะได้ไปรวมกันที่ท่า พอก่อนเรือออกสัก ๓๐ นาทีจึงเอาเรือไฟเต็กรวบรวมกันไปลงเรือใหญ่ พวกเราไปเรือช่วงของรัฐบาลจึงไม่รู้วิธีของเขา คนโดยสารชาติอื่น ๆ จะไปเมืองพม่า

ในเรือดำเตี้ยกับพวกเราก็มามาก เพราะเป็นจุดสำหรับเที่ยวเตร่เมือง
พม่าและอินเดีย และมีเรือของบริษัทหลายรายด้วยที่รับคนโดยสารไปมาใน
ระหว่างเมืองบิ๊นกับเมืองร่างกุ้ง โดยมีวันกำหนดแน่นอน คือออกจาก
เมืองบิ๊นจนถึงเมืองร่างกุ้งวันอังคาร และกลับจากเมืองร่างกุ้งวัน
พฤหัสบดีถึงเมืองบิ๊นวันอาทิตย์เต็มขอเป็นนิตย์ นอกจากเรือดำย่นไม้
ได้แน่ว่าจะมีเรือบริษัทไหนไปเมืองร่างกุ้งเมื่อใด เรือของบริษัทบริติช
อินเดียจึงเหมือนผูกขาดรับส่งคนโดยสารในทางที่เข้ามา

บริษัทบริติชอินเดียเป็นบริษัทใหญ่ คงตั้งที่เมือง
กาลกัตตา มีเรือดำบนไฟลัดยาวลด เรือของบริษัทนี้เที่ยวรับส่งคน
โดยสารและสินค้าตามเมืองต่าง ๆ ตลอดแม่น้ำในอินเดีย และมีเรือ
เดินในระหว่างอินเดียกับประเทศอื่น ๆ ก็หลายสาย เรือเมดที่เดินระหว่าง
เมืองสิงคโปร์กับกรุงเทพฯ ก็เป็นของบริษัทนี้ บรรดาเรือของบริษัท
บริติชอินเดีย พอเห็นก็รู้ได้ด้วยปล่องไฟทาสีดำมีแถบขาวคาดเส้นดำ
เป็นดำคัญ เหมือนกันหมดทุกลำ ลำชื่อกระวะ โคตาที่พวกเราไป
ขนาด ๗๐๐๐ คน อยู่ในประเภทที่เรียกว่า "เรือรับส่งคนโดยสารกับ
สินค้า" Passenger and Cargo-Boat ตามที่กำหนดลักษณะเรือเดิน
ระหว่างประเทศ ยังมีเรือที่เรียกว่า "เรือรับคนโดยสาร" Passenger
Boat รับคนโดยสารเป็นดำคัญ เช่นเรือเมดของบริษัทบี.แอนด์.ไอ. P. & O.
เป็นต้นอีกประเภทหนึ่ง กับ "เรือรับสินค้ากับคนโดยสาร" Cargo and
Passenger Boat คือเรือสำหรับรับสินค้าเต็มห้องสำหรับคนโดยสาร
ไปเพียงห้าคนอีกประเภทหนึ่ง เรือทั้ง ๓ ประเภทนี้ ผิดกันที่เรือรับคน
โดยสารถึงเรือแต่เรียกว่าโดยสารแพงหน้อย เรือรับคนโดยสารกับสินค้า

ค้างช้ากว่าเพราะคงใช้เวตาจอตรับสินค้าด้วย แต่เรียกค่าโดยสารถูก
 ตงเป็นปานกลาง ล้วนเรือรับสินค้ากับคนโดยสาร นนมสินค้าที่หนักก็หยุด
 รับทุกแห่ง ไปถึงช้ากว่าเพื่อนแต่เรียกค่าโดยสารก็ถูกกว่าเพื่อน ถึงเกิดดู
 เรือกำปั่นที่ไปมา ทาง เมือง ปีนังอยู่ ในประเทศ ตรีบคนโดยสาร กับสินค้า
 เหมือนอย่างเรือดำที่เราไปนี้โดยมาก เรือกำปั่นยนต์ของบริษัทอัสต
 เอเซียติกก็อยู่ในประเทศเดียวกัน เรือของบริษัทบริติชอินเดียนแพดกกับ
 เรือบริษัทนอกก็อย่างหนึ่ง ที่คนในเรือนอกจากฝรั่งอังกฤษ ใช้แต่ดงนแขก
 ชาวอินเดีย จีนห้ามไม่ แยกชาวอินเดียกับใช้ต่างกันเป็นห้องเหต่า เหต่า
 กระดาษสำหรับการเดินเรือใช้พวกแขกดัดการ ซึ่งถือค่าดีนาอัสตาม
 เพราะ พวกแขก อัสตามไม่ถือคคิ ชาติตระกูล เหมือน พวกอินเดีย และไม่กิน
 เหต่าด้วย แต่เหต่าคนใช้ ในการปฏิบัติเช่นบอยและก๊ก ใช้แขกชาว
 อินเดียพวกที่ถือศาสนาคริสต์คงมา แต่เมือง โคเวนเบน เมืองชนของ โปรตุ-
 เกศเป็นพื้น เพราะไม่ถือคคิจริงเกยอาหาร เช่นเนื้อหมูและเนื้อโคเป็น
 ตน เลยเป็นของชาวพของชาวอินเดียต้องจำพวกนรบริจาตด้วยตระกูลกัน
 มาช้านาน ประหตาดอยู่ทุกกระดาดแขกดัดการไม่เอาเดินเรือบริษัทไทย ใช้
 เครื่องแต่งตัวแบบเดียวกันหมด คือใส่เสื้อผ่าเชยวครามชายยาวลงเขา
 นุ่งกางเกงยาวดีเดียวกัน มีผ้าดีแต่งคาดเอวและโพกหัวทงพน ฝรั่งหรือ
 แขกจะคิดแบบชนไม่ทราบ แต่เห็นจะแต่งเช่นนมานับด้วยร้อยปีแล้ว
 ด้วยเคยเห็นรูปภาพแขกแต่งตัวอย่างนมตามจดท เชยแต่ ในรัชกาลที่ ๓
 แต่พวกบอยนพแต่งตัวใส่เสื้อปิดคองกางเกงผ่าชาวอย่างฝรั่ง ไม่ได้
 หมวกหรือผ้าโพก

ลักษณะการที่ไปในเรื่องเมจไม่ว่าเรื่องของบริษัทไหน เป็นทำนอง
 เดียวกันหมด เจ้าของเรือเอาใจได้ให้คน โดยสารกินอยู่เดินหัวเป็นสุข
 สบายหมดทุกอย่างที่จะทำได้ ส่งคนโดยสารต่างชาติต่างภาษา เมื่อ
 แรกตั้งเรือไม่คุ้นกันต่างพวกต่างก็อยู่ตามพวกของตน แต่พอข้ามวันก็
 เริ่มวุ่นวายกันคนแต่ละกษัตริย์ชนทุกที่ พวกเราที่ไปก็เช่นนั้น จนแรก
 ตั้งเรือไม่รู้จักกับใคร พอถึงวันที่ ๒ มีหญิงอเมริกันคนหนึ่งขอให้ยกบัน
 พามาหาฉัน บอกว่าได้เข้าไปกรุงเทพฯ เมื่อเรือขึ้น ไปอยู่กับอาจารย์
 ในมหาวิทยาลัยคนหนึ่ง ได้ยินเขาพูดถึงฉัน จึงอยากรู้จัก เมื่อรู้จักกัน
 แล้วแกก็เลยไปพาเพื่อนโดยสารคนอื่นใหม่รู้จักออก พอวันที่ ๓ ก็คุ้น
 กันแทบทั้งหมด ทางทะเลไปเมืองพม่าฤดูหนาวเย็นดี มนต์โคณาพอเรือ
 กระเทียม ทำให้คนขี้เมาเมาคลื่นเมื่อผ่านเมืองระนองคนหนึ่งเท่านั้น
 แต้นเรือสองวันครึ่ง ก็ถึงปากน้ำเมืองร่างกุ้งก็เริ่มทำพิธีสำหรับคน
 จะเข้าเมือง สมุหบัญชี Parser สำหรับเรือให้เอากระดาษแบบพิมพ์มา
 แจกคนโดยสารให้เขียนบอกจำนวนเงินของต่างๆ ซึ่งจะต้องลงทะเบียน
 ตามกฎหมาย เช่นเป็นลาอาชกรรมตน กบตงสิ่งของที่จะเสียภาษี ส่วน
 พวกเราบอกให้เขียนเพียงความแท้ของลำหรับใจสอยส่งคนตรวจเท่านั้น
 อันพอใจ เขาตั้งบรรดาศักดิ์โดยสารให้เตรียมตัวให้เจ้าพนักงานตรวจแต่
 เวลาเช้า ๖ นาฬิกาด้วย

วันของคารที่ ๒๓ มกราคม เรือถึงปากน้ำร่างกุ้งแต่ก็ ปากน้ำ
 ร่างกุ้งไม่มีประกาศาร เพราะพื้นดินในทะเลเป็นเลนดีก็ออกไปไกลปลูก
 ประภาคารไม่ได้ ต้องใช้เรือจุดโคม Lightship ทอดรายตามร่องน้ำ
 เป็นสำคัญ เรือเราออกได้ทั้งกลางวันกลางคืน เมื่อเรือเข้าปากน้ำแล้ว

ก็เห็นจะตรวจทำนองเดียวกัน แต่คนโดยลำราชนที่ ๓ ซึ่งอาศัยไปบน
 คาค้ำ เขาจะตรวจกวดขันอย่างไรหาได้เห็นไม่ ถ้าจำเฉพาะพวกเรา
 เป็นแต่ทำพิธีเพราะรัฐบาลตั้งไว้เสร็จแล้ว พอได้ยินชอกก็เชิญให้ผ่านไป
 หาได้ซักไซ้ตรวจค้นอย่างใดไม่ มีก็จ้อกอย่างหนึ่งซึ่งคนโดยลำราต้องทำ
 ก่อนชนจากเรือ คือให้บาเหน็จแก่คนรับใช้ในเรือ มีบอยผู้ปฏิบัติประจำ
 หองที่อยู่คน ๓ บอยผู้เลี้ยงอาหารประจำโต๊ะที่นั่งคน ๓ (หรือ ๒ คน)
 กับคนรักษาห้องนางชงชวยปฏิบัติเมื่ออาบนานอกคน ๓ ลักษณะให้บาเหน็จ
 คนรับใช้เคยส่งแก่เมื่อไปยุโรปครั้งหนึ่ง เห็นมี ๒ อย่าง ให้รายตัว
 เช่นพรรณนามาอย่างหนึ่ง บอกรวมในค่าอยู่กันอีกร้อยละ ๑๐ เป็น
 บาเหน็จคนรับใช้ให้เขาไปแจกกันเองอย่างหนึ่ง เขาว่าอย่างก่อนไม่ได้
 ถึงคนรับใช้ที่เราไม่เห็นหน้า เช่นคนทำครัวหาอาหารให้เรากินเป็นต้น
 ถ้าให้เขาแจกได้บาเหน็จทั่วหน้ากัน มักใช้ตามโฮเต็ลเป็นพื้น เมื่อเสร็จ
 การตรวจตราแฉ่งเดือนเรือชนไปจอดเทียบท่าสุดทวารที่เมืองว่างกุ้ง
 พอเรือเทียบท่าก็มีคนมารับพวกเรา ๓ คน คือ มีสเตอร์พิลลิปแนช
 ผู้ช่วยเสนาบดีใหญ่ในรัฐบาลพม่า Assistant Chief Secretary of
 the Government of Burma (คล้ายกับปลัดกระทรวงการต่างประเทศ)
 คน ๓ มีสเตอร์ไปรเออ (ผู้จัดการบริษัทชอมเบเชอมา) กองชุดสยาม
 คน ๓ มีสเตอร์คัสโตเนีย ผู้จัดการห้างฮัดดิสเอเชียนคิง (ซึ่งเป็นเอเยนต์
 ของพวกเรา) และเป็นกงชุดเดนมาร์กด้วยคน ๓ พอแฉ่งค้ำค้อรับ
 แฉ่งเขาก็บอกข่าวสำคัญซึ่งเพิ่งทราบในเช้าวันนั้น ว่าพระเจ้ายอวรัชที่ ๕
 สวรรคตเสียแล้ว พวกเราพากันตกตง ด้วยเมื่อออกจากบึงไม่ได้
 ยืนดูแฉ่งเจ้าประจวบเลย มาทางทะเลเพียง ๓ วันได้ข่าวจากเจ้าสวรรคต

เดียว ถ้าเป็นเวตาอื่นก็เห็นจะรู้สึกเศร้าโศกมาก เพราะคิดถึงพระคุณ
 ททาทรงพระเมตตาทางควณแดะหญิงพูนหญิงพิลัยเมื่อไปยุโรป และ
 ต่อมาใครไปเฝ้าจากเมืองไทยก็ขังครัดตามลงเต็มอ และไปรดประทาน
 พรเมื่อฉนวนขบใหม่เต็มอทุกบิตวย แต่ทราบข่าวในเวตาก็ถึงชุดมุน
 จระชนบกเมื่อแรกถึงเมืองต่างประเทศ ความรู้สึกก็ออกไป ได้แต่
 แสดงความเสียใจแก่ผู้แทนรัฐบาลที่มาคบนรับแดะเขาพาชนรคยนต์ไป
 ตั้งยังโฮเต็ลสเตรนด Strand Hotel ที่รัฐบาลได้ใจไว้ให้เป็นที่พอกเรา
 พักเวตาอยู่ในเมืองร่างกุ้ง เพราะเป็นโฮเต็ลใหญ่อยู่สบายกว่าแห่งอื่น แต่
 เมื่อเราไปถึง เซอร์ฮุชต์เฟนสัน Sir Hugh Stephenson เจ้าเมืองพม่าไม่
 อยู่ ถ้าตั้งไปตรวจราชการอยู่ที่ชกไซ พอไปถึงโฮเต็ลได้สักครู่ มิดเตอร์
 กรอ เดชานุการใหญ่ในรัฐบาลพม่า Mr. Kraw, Chief Secretary of
 the Government of Burma (เทียบที่อย่างเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่าง
 ประเทศ) ก็มาทรา เป็นผู้ใหญ่มอชฉมาด้อยด บอกว่าคงแต่ เซอร์โจเซฟ
 ครอดัม ราชทูตอังกฤษในกรุงเทพ ฯ บอกไปให้ทราบว่าฉนวนจะไปเที่ยว
 เมืองพม่า รัฐบาลกยนต์ที่จะจัดการทางปอง โหฉนวนได้เที่ยวเตร็ดเตร่มประดังค
 ทุกอย่าง ได้มคาค้างไปตามหัวเมืองทฉนวนกระ ไปรแกรรมว่าจะไปนั้นทุกแห่ง
 แดะ สฉนรรัฐบาลทเมืองร่างกุ้งเดมกระฉาฉนการเตยงเวตาคาแตะมฉนคร
 พม่าให้ดูแบบการคอรบ แต่เมื่อญใจทุกขทพระเจ้ายอรชฉฉนรคคกเป็น
 ฉฉนใจจำคองฉน ฉฉนคอบชอบใจแตะบอกฉาทางฝ้ายพฉฉนฉนฉน
 ความเศร้าโศกอยู่ ด้อยได้เคยคูนกับพระของคททรงพระกรุณามาแต่ก่อน
 ถ้าหากรัฐบาลจะทำพิธีราชศพฉฉนฉฉนฉฉน ฉฉนใครจะขอโอกาสไป

ช่วยในการพบนนด้วย มิได้เคอกรรอกตอบว่ายังไม่ได้กำหนดวันพิธี เพราะยังไม่ทราบว่าจะฝังพระศพวันไหนแน่ แต่จะจัดให้ได้ โอกาสช่วย งานตามประสงค์ ส่วนการเดินทางของฉันทัน เขาจะให้มิสเคอเรนซ์ (ปลัดกระทรวง) เป็นผู้ไปมาติดต่ออยู่เดมอ ถ้าฉันทันปรารถนาจะให้ รัฐบาตช่วยเห็ดอย่างใดเมื่อใดขอให้บอกแก่มิสเคอเรนซ์ โดยพูด ทางโทรศัพทหรือเรียกมาหากได้

เมื่อก่อนมิสเคอกรรอกจะลาไป ถามฉันทันว่าจะไปที่พระเกศธาตุ Shwe Dagon หรือไม่ ฉันทันตอบว่าเรื่องนั้นฉันทันมีความลำบากใจอยู่ เขา ถามฉันทันคิดว่าฉันทันอยากจะปรึกษาด้วย แต่จะต้องเล่าเรื่องเบื้องตนยศ ยาดเล็กหน้อย เมื่อฉันทันไปเมืองย่างกุ้งครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น ฉันทัน แต่งตัวอย่างฝรั่ง ได้ถือฉันทันไปบนฐานพระเกศธาตุก็ไม่มีใครห้ามปราม พอกพม่าที่เป็นกรรมการรักษาพระเกศธาตุในสมัยนั้นมาพาฉันทันเที่ยวดูด้วย ชาติไป ต่อมาอีกหลายปีจึงปรากฏว่าพอกพม่าเริ่มแต่งตั้งความรังเกียจ ที่ชาวต่างประเทศได้ถือฉันทันไปในฐานพระเจดีย์ และห้ามปรามอย่าง กวดขันแต่ฉันทันมา ฉันทันเข้าใจว่าที่จริงเป็นเหตุในทางการเมือง รัฐบาต เมืองพม่าได้เคยถามไปยัง รัฐบาต ดยามว่า ประเพณีใน ประเทศนั้นเป็น อย่างไร เวลานั้นฉันทันยังเป็นสมาชิกอยู่ในรัฐบาต ได้ทราบว่าสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้ส่งคำถามไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ สมเด็จพระ มหาสมณเจ้า ฯ ถวายวินิจฉัยจากบุคคลเข้าไปในเจดีย์สถาน จะเป็น เจดีย์สถานในศาสนาของตนเองก็ตามหรือคำสั่งนำอื่นก็ตาม ควรเข้าไป ด้วยความเคารพ ถ้าไม่อยากจะเคารพก็ไม่ควรเข้าไปที่เด็ด ก็ความ เคารพนนถ้ำว่าเฉพาะด้วยเครื่องแต่งตัว คนชาติใดหรือจำพวกใดถือประ-

เพณืว่าแต่งตัวอย่างไรเป็นการเคารพ ก็ควรแต่งตัวอย่างน่ ไม่ได้เป็น
 ใหญ่อยู่ท่อก (มีล่เคอกรอว่าเรื่องท่ฉนวนน่เขากได้ท่รายอยู่) ฉน่พูด
 ต่อไปว่ากรท่พมาห้ามมิให้ชาวต่างประเทศได้เกอกรเข้าต่านพระเจดีย์ จะ
 เกอกรด้วยเหตุอันใดก็ตาม แต่เคยวนชาวต่างประเทศได้ยอมถอดเกอกร
 ตามพมาปรารณานจนเป็นธรรมเนียมแล้ว ถ้าฉน่ตั้งตนได้เกอกรชนไป
 โดยอ้างว่าได้เคยได้เกอกรชนไปเมื่อครั้งก่อน ก็น่าจะเกอกรอวาทกับพมพมา
 พาให้รู้บาดต้องร้อนใจ ครน่จะยอมถอดเกอกรชนไปด้วยแต่งตัวอย่าง
 ฝรั่งเหมือน เช่นพมพฝรั่งท่ทองเทยว ทากนกขตของ ฉน่ฉน่ ถอ พระพุทศ-
 ศาสตร์ ถ้าแต่งตัวเช่นน่ตามธรรมเนียมไทยก็อว่าปราศจากคความเคารพ
 ครน่จะไม่ชนไปเด็ดท่ เดียวก็จะขาดประ โยชนข้อสำคัญท่ฉน่มาเมืองพมา
 ด้วยปรารณาคะดูของโบราณ เพราะของดีท่ทาคูมก็มอยู่ตามเจดีย์สถาน
 เป็นพน ก็จะมีเหมือนมาเปล่าไม่ได้เห็นของท่อยากดู ทงตุกหต่านท่มาด้วย
 กนก็จะมีพดอยไม่ได้เห็นด้วย ฉน่จึงคิดไว้ว่าเมื่อชนไปท่พระเกศธาตุ หรือ
 ไปดูเจดีย์สถานแห่งอนท่ฉน่อยากเห็น จะแต่งตัวอย่างอูปาดกไทยตาม
 แบบเก่า คือนุ่งผ้าใส่เสื้อไม่ได้เกอกรลงตน เขากเห็นชอบด้วย แต่ถามว่า
 จะให้บอกพมพกกรรมกร ให้มาคอรับด้วยหรือไม่ ฉน่ขออย่าให้บอก
 เทย เพราะฉน่จะชนไปอย่างเงยบๆ เขากถามค่อไปท่ท่หวเมืองอนท่ฉน่
 จะไปค่า ฉน่ปรารณาคะให้เจ้าเมืองกรรมกรพาเทยวหรืออย่างไร ฉน่
 คอบว่าฉน่อยากได้มุคความรูโบราณคดีในท่องท่เป็นค่นนำท่าง จะเป็น
 ใครก็ได้ ขอแค่อย่าให้ผู้นำคองจำใจได้คความลำบากในเรื่องถอดเกอกร
 ในเจตพาคฉน่ไปเทยว เขากรับจะจัดการ ให้เป็นไปตามคความประสงค์
 เขาคคืออย่างไรจะเขามากถ่างเดี่ยวครั้งน่ด้วยให้เสร็จไป คือแห่งใด เช่น

ทเมืองหงสาวดีเป็นคน ถ้าเจ้าเมืองเป็นพม่า (คือพระพุทธเจ้า) เขา
 ให้เจ้าเมืองเป็นผู้นำทาง แห่งใดเจ้าเมืองเป็นฝรั่ง (คือคริสต์ศาสนา)
 เจ้าเมืองเป็นแค่มาคอนรีย แล้วแต่งให้กรมการผู้ใหญ่ที่เป็นพม่าเป็นผู้
 นำทาง นอกจากนั้นเขายังให้มรดกแก่หนึ่งเจ้ากรมโบราณคดี (เขีย
 เป็นพม่า) อนุทวารการตั้ง อยู่ ณ เมืองมณฑลเดมาเป็นผู้นำเที่ยวออก
 คนหนึ่ง

เมื่อมัตเตอร์รถออกไปแล้ว มัตเตอร์ก็โตเนย นายห้าง
 อัสตอร์เชยคค มาขอกรายการที่เขาคิดเตรียมไว้สำหรับพวกเรา ให้ทราบ
 เป็นคนแต่รถชนิดที่เราจะ ใช้ ในเวลาอยู่เมืองวังกงหน ว่าเครื่องสู้ออก
 ทีเดียวคนหนึ่งซึ่งชอบกับมัตเตอร์ก็โตเนย มแก่ใจให้ขมรถเต็มเตอ
 ของเขาหลัง ๑ ซึ่งนั่งได้ ๒ คน เป็นรถเขาส่งมาไว้สำหรับรับแขก เช่น
 เมออากาศหนาวมาเป็นคน กับคนประจำรถซึ่งรูภาษาอังกฤษ ๒ คนมาให้
 เราใช้ ไม่ค่อยเขารถ รู้สึกชอบใจเป็นอันมาก รถไฟก็ได้วิ่งใจแล้ว
 เขาคิดเขารถลำตุนหลัง ๑ ตั้งยพวกเราไปหลายคนด้วยกัน เขารถลำตุน
 รวมกันถูกกว่าซื้อตงเป็นรายตัว เรือที่จะโดยสารของดำนานาเฮราวดีเขา
 ก็โตว่าใจแล้ว แม้เงินที่เราจะใช้สอยในเวลาเดินทางเขาก็โตว่าใจกับ
 ขนากรทเมืองมณฑลเด แต่บริษัทเดินเรือในดำนานาเฮราวดี เราจะต้อง
 การเงิน ไซท์ไหนก็เรียกได้ไม่ต้องขนเงินไปให้ลำบาก เขาข้างคิดรอย
 คอบดีจริง ๆ ยังจะต้องจัดแต่เรื่องการเดินทางในเวลาเดินทาง เขารชได้
 ตามความพอใจของนักก่อน ด้วยการเดินทางในเมืองพม่ายังผิดกับ
 ยุโรปหลายอย่าง เป็นค้ำจ้ำรถไฟที่ไม่มีรถแลบียง คนโดยสารต้องตง
 ขอบอาหารกินตามสถานที่ รถนอนก็มีแต่พนักกระดาน คนโดยสารต้องหา

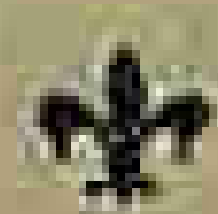

เมืองคองแปง ไทยใหญ่ข้างฝ่ายเหนือซึ่งพักอยู่โฮเค็ดนั้น เมื่อเห็นฉัน
เดินผ่านตงไปคิดขบคิด้ายคิดขบคิด้าไม่แน่ใจ ไปถามผู้จัดการ โฮเค็ดเขา
บอกชื่อจริงรับมาหา ฉันถามถึงเจ้าชายเมืองพชายที่เคยไปบวชอยู่ด้วย
กัน บอกว่าเคยจนก้อยู่ที่เมืองร่างกุ้ง ด้วยเจ้าฟ้าเมืองเชียงคองตั้งมาเป็น
นักเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยด้วยกันทั้ง ๒ คน ในบ่ายวันนั้นเองก็ไปพากัน
มา ดูเจ้าชายเมืองไม่ใคร่แปลกตานัก ด้วยเคยตงมากรุงเทพฯ เมื่อ
รัชกาลที่ ๗ ฉันได้พบอีกครั้งหนึ่ง ตงแต่จนนพอลันเวตาเรียน เจ้าชาย
เมืองกับเจ้าขุนศึกก็มารับธุระให้ ใช้สอยทุกวัน วางตัวสนิทสนมเหมือน
อย่างเป็นลูกหลานน่ารัก และเป็นประโยชน์แก่พวกเราในเวตาอยู่เมือง
ร่างกุ้งมากด้วย

มีสเคอร์คัสโตเนียได้บอกได้ว่าเวตาบ้ายจะพาภรรยามาหาเจ้าหญิง
(ในหนังสือนี้ชื่อว่า "เจ้าหญิง" หมายถึงพระองค์หญิงศิริรัตนบุษบง
ด้วยทุกแห่งไป) จึงนัดให้มากินนพชาติด้วยกัน ภรรยาภักษณาตยัค
เหมือนกับสามี รับจะเป็นผู้พาเจ้าหญิงเที่ยวตามประสาผู้หญิง เช่นไป
ซอซของเป็นคน เมื่อเสร็จการเดยงนาชาแฉวจนรถยนต์ไปเที่ยวส่งการวัด
ชื่อเยี่ยมคอบเดชานุกการและผู้ช่วยเดชานุกการของรัฐบาล กับทั้งกงชุต
ดยามที่ไต่ไปรับ แฉวไปแฉวที่บ้านมีสเคอร์คัสโตเนียครู่หนึ่ง กลับมา
ถึงโฮเค็ดจนพบคำ

อนึ่ง เมื่อก่อนจะขจรไปจากโฮเค็ดนั้น เจ้าชายเมืองกับเจ้าขุน
ศึก พาเจ้าฟ้าเมืองคองแปงมาหา ยังหนุ่มดูเหมือนอายุจะราว ๓๐ ปี
พูดภาษาอังกฤษได้คล่อง ชวนให้ไปเที่ยวเมืองของเขอ บอกว่าถ้าฉัน

ไปถึงเมืองไทยใหญ่ พวกเจ้าฟ้าคงจะค่อนข้างวิตกกังวลทุกเมือง ฉะนั้น
 คอบชอบใจ แต่ไม่สามารภจะรับเชิญได้ ด้วยมีเวตยาน้อยและได้กำหนด
 วันลงไปรณรงค์เสียหมดแล้ว.

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ตายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๕ เดือนนี้ ครั้นเสด็จทเล็ดไปประพาส

คาเมรอนไฮแลนด์ ทั้งประทานไปตั้งการตั้งรูปทนนไปด้วยอีกสองแผ่น

สอดไปกับตายพระหัตถ์แผ่นหนึ่ง ประทานไปต่างหากอีกแผ่นหนึ่ง ได้

รับประทานแล้วทงนน เป็นพระเดชพระคุณดังนี้เกล้า แต่ตามเรื่องและ

รูปภาพฟังก์ไม่วัดกตุนก วัตถุจากคือยูแคทโคพกับทุกกระหม่อมชาย

เทานน ตั้งทนามอย่างหนึ่ง คือแต่ตมปทบด ไปตั้งกาตประทานไปมี

หนึ่งคือบอกในแต่ตมบจว มตยา รูปคนโน้นเป็นใครก็ไม่ทราบ เป็น

รูปแขก เชอเอาจว่าเป็นรูปเจ้าเมืองปะหัง ถ้าหากเป็นเขนนน เมือง

ต่าง ๆ ในเขตมมตยา เมืองใครก็จะมีแต่ตมปประจำเมืองทุกเมืองไป

กระนั้นหรือ คือบขยอยนิก ขอประทานอธิบายในข้อนี้

จำจะต้องกราบทูลซ้ำในเรื่องครวอีก ด้วยได้เห็นในหนังสือพิมพ์

เขาจำหน่ายข่าวว่า “จะให้เทศน์ทำบุญธำมะโนครวใหม่” สะดุดใจ

เจียนหกต้ม “ธำมะโน” แปลว่าอะไร คิดอย่างฉกาจ แต่ก็ตั้งใจ

คิดไม่หยุด ภายหลังเห็นขบวนหรือจะเป็นธำมะโน แปลว่า ของสมณ

บาณชক্রีวงศ์ของตมณ คือพวกข้าพระโยมดั่งมีเสียดอกกรรมัง แต่งกาย
หตั้งไม่เข้าใจความหมาย เขามาใช้เรียกบาณชক্রีวงศ์คนทั่วไป ฟุงถาย
มาเพื่อทรงพระดำริเณ

กับได้เห็นในหนังสือพิมพ์อีกเหมือนกัน เขาเดาถึงเมืองภูเก็ต โดย
ผู้สืบข่าวของเขาไปเที่ยวมา เขาตรวจดูคราวในเรือลงความไม่สะดวกที่นา
ทะเล เรือเมตไปถึงแถวชนไม้ได้ ต้องรออยู่คงชวโมงจนนาจน เรือยนต์
เด็กจึงออกมาจับได้ ข้อไม่สะดวกตามที่เขาตรวจมานไม่รู้จักประหตาด
ใจเลย เมืองชายทะเลถมไปก็เป็นเช่นนั้น แต่ไปนึกคงนอยุ่ที่ปากอ่าว
เมืองภูเก็ตมีเรือชุดแร่อยู่ในท้องทะเล ควรที่จะเป็นการช่วยให้ทะเลถก
ตงได้ แต่ไม่ทราบว่าเขาทำกันอย่างไรอยากไปเห็นแต่ก็ไม่ได้ไป มีแต่
ความสงสัยอยู่ร่อยแปดประการ จึงชยุ ก็คงเหมือนเรือชุดอย่างทเห็น
แต่ในเหมืองบพบก ชุดไปข้างหน้ากมไปข้างหลัง ส่วนการจะให้กิน
หน้าแต่เดอนไปข้าง ๆ นนบงคบด้วยเชือกอันผูกกับหัดกชงดอกใจบพน
ดิน ที่ชุดในทะเลคิดคางงใช้สมอทอดแทนคอกหัดกผูกเชือก แต่ถ้าเจดก
มีคณเขาจะทำกันอย่างไร อีกประการหนึ่งคนทชุดชนคคเอาเรือออกแต่
นนเขาทำอย่างไร มีเรือรบเอาไปเททงทลสมคอรหรือ ถ้าเชนนกคอรจะ
เป็นการช่วยให้ทะเลถกตงได้ หรือทงดินคนกถบตงไปไนทะเลนเอง
ถ้าทำเชนนกคอรเต็มท บริษัทคคเขาแต่ประโยชนตจเท่านั้น ไม่ให้
ประโยชนแก่บ้านเมืองบ้างเลย และผู้บัญชาการเมืองกคอรคคจะบงคบ
บริษัทให้ทำการเป็นประโยชนแก่บ้านเมืองบ้าง ชชนทำให้คคตงพระยา
รัชฎาชมบ ถ้าขงมชจคคอยู่จคการเวชงน คงจะจัดให้เป็นประโยชนแก่
บ้านเมืองได้เป็นอนนมาก

ตามที่ทรงพรรณนาคุณพระยารัษฎาไว้ในอธิบายเรื่องเมืองตะกั่วป่า
 ตอนที่ ๖ นั้น ที่เกิดกรรมหม่อมได้ทราบแต่อกมาก ที่ยังไม่เคยทราบ
 ก็มาก เห็นว่าเป็นคนฉลาดเฉียบแหลมรู้ทุกได้ทีเดียวที่สุด เหมือนหนังสือ
 เรื่องชายที่จากกรรมเหตุเกิดเป็นต้น เกิดกรรมหม่อมไปเมืองภูเก็ต
 ก็ตั้งเขาพูดจาจากต่างถิ่นอยู่คนเดียว เกิดกรรมหม่อมนึกประมาณว่าไม่
 สู้เรไร เห็นว่าพระยารัษฎาเกียงเขาเปรียบเงินกว่าที่เขาจะให้ได้มากนัก
 แต่เขาก็ให้ได้ แปลว่าเกิดกรรมหม่อมผิด พระยารัษฎาถูก เพราะ
 เขามักจามรู้มากกว่า การทำถนนก็หาเงินมาทำได้เป็นอย่างดี ยังได้
 ขอให้เกิดกรรมหม่อมช่วยซื้อหาตุ๊กตงดัดต้มให้ เกิดกรรมหม่อมได้
 ช่วยส่งช่อมามาให้ ใจอนหนึ่ง การรักษามรดกประโยชน์นรกก็เป็นอย่างดี
 เกิดกรรมหม่อมเคยได้ยินเดียวกับนายพินิจราชการ ซึ่งภายหลังเป็น
 พระยาอะไรก็ลืมแต่เดี๋ยวนั้น เวदानนเป็นปลัดเทศาภิบาลอยู่เมืองภูเก็ต
 เดียงกันด้วยเรื่องการทำไร่ชงปี ซึ่งผู้ทำโค่นต้นไม้ใหญ่ลง แล้วดัดไฟ
 เอาขเทมาเป็นปุ๋ย ปลุกผักแพงแดงถวลงชงปีเดียว แต่ถวลงไปท่าทอนอก
 ที่เก้านนเต็มไปด้วยหญ้าคา หาประโยชน์อะไรอีกมิได้เลย พระยารัษฎา
 สั่งห้ามไม่ให้ทำไร่อย่างนั้นอีก นายพินิจจากห้ามแต่คนพวกนั้นมันจะ
 ทำอะไรกันดี มันก็ยกครอบครัวออกไปเสียจากมณฑลของเราเท่านั้น
 พระยารัษฎาว่าให้มันไปเสียเถิด ไม่นึกคนดอก อยู่กท่าทของเราให้
 เสียไปเปล่า ๆ เกิดกรรมหม่อมฟังเห็นชอบด้วยพระยารัษฎาเป็นอย่างยิ่ง

ยงอชยาศัยไมตรี ในสัจฉนเพื่อนฝูงกตเดศ์ เสียตายยงนททศของคายเดี่ยวใน
เวลาที่ยงไม่ล้มคจวเตย

การคุษยเขยหาเงนนพสาคญมาก ถาจขบทางผตกไมไดเงน ถาจขบ
ทางถูกกไดมากมายอยางนาประหลาดที่สุด เช่นพระยารัชฎาไดทำมานน
ไดมาคดยไมมีใครเคอตรอนคดย เหมือนหนึ่งผาพระบาททรงจคเก็บเงน
คานำมณฑตปราจันบุรี โดยทางเปดียนจากฉษฎกชาตเป็นเทคำภิชายถเก็บ
ตามทศรตเดาไป ในตายพระหคถลบบัตงฉนท ๓๖ มกราคมนน ก็ไดเงน
จมากอยางนาปตมใจที่สุด ความจริงไมใช่ว่าเป็นเพราะฉษฎเก็บเองเป็น
ฉษฎ ฉษฎกชาตเป็นฉษฎไมคกห้ามได ย่อมเป็นฉษฎคยู่ทงตองประการ
แต่หากฉาเตอกไซถูกกไดผตค เดอกไซผตคเดยผต คอฉาถาเราสามารถ
จะเก็บเองได เราเก็บเองกไดผตคเคมเมดเคมหนวย ถาเอาไปให้คน
กตางเขาฉษฎกชาตเขาก็แบ่งเอาผตไปกินเดย แต่ถาเราไม่สามารถจะเก็บ
เองไดคคองให้คนกตางเขาฉษฎไป ไม่เช่นนั้นเรากจะไม่ไดผตเดย ทาง
ราชการคเคอฉคการปกครองยงไมคิ ยงไม่มีอำนาจบังคับบัญชาได
เคคชาต จะจคเก็บเองไมได จึงคองจคใหม่คนกตางฉษฎกชาตไป เอาเคค
เพียงพอไดผตบ้าง แมแต่ไดคองเดยคองกยงคคฉาไมคิเดย ครนเมื่อ
ไดจคการปกครองเรยบรชยเดจ ก็ไม่มีบัญชาอะไรที่จะคองให้ฉษฎกชาต
เก็บชยู่ตามเคม คองจคให้เก็บเองชย่างททรงจคมาเดจอนนเป็นถูกที่สุด
เห็นผตไดเงนมาเคคชคตายชนทศฉา ฉษฎเก็บเองหรือให้ฉษฎกชาตนพ แม
ทุกฉฉนทเป็นฉฉนงานใหญ่ ๆ เช่นพระคตงชางทเป็นคณ เขาก็ยงจคทำ
ชยู่ทงสองชย่าง ในทโกดคดูเดกฉฉาฉฉาจคการเก็บเอง ถาในทโกดคฉฉฉฉฉฉ
คดูแต่ไมถึงฉฉาให้ฉษฎกชาตเขาเคคพอได้บ้าง เพราะถาจะจคคนไปเก็บก็

เปิดอง ได้หยุดยั้งจะขาดทุนด้วยซ้ำไป
ทำผ่อนผัน ให้เป็นไปตามสมควรเท่านั้น

ทรงหนักแน่นอนอาจต้องพิจารณา

ตายพระหัตถ์ ซึ่งจะไปรด ประทานไปถึงเกล้า กระหม่อม คราวหน้า
โปรดให้จดหลังซองตั้งที่หัวหิน เสด็จกระหม่อมจะไปอยู่ทนนตั้งแต่
วันพรุ่งนี้ไปประมาณ ๓ สัปดาห์ จะกลับเปิดยื่นเป็นให้ตั้งกรุงเทพฯ
อย่างเดิมเมื่อไร จะกราบทูลมาให้ทราบฝ่าพระบาท.

ควรมิควรแล้วแต่จะ โปรด

พรหม

บ้านชนนามอน ปนัง

วันที่ ๑๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูลเกล้าแจ้งกรมพระนครฯ

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์ รัชชูปถมา ๑๕ มีนาคม มีความ
ยินดีททราบายว่าจะเสด็จแปรสถานไปประทับที่หัวหิน ดลยโดยนจากคนท
ออกมาในหมู่นจากกรุงเทพฯ รัชชูปถมา เสด็จไปอยู่ชายทะเลคงจะทรง
สบาย ขออย่าทรงตั้งว่าที่ด้านกตศักุณจะ โปรดไปประทับเมื่อใดก็ได้
เป็นนิจ การแปรสถานเปิดยื่นอากาศแม่เป็นคนแก่ยกยงตามคุณมาก
หม่อมฉันไปเมืองพม่ากตบมารู้สึกความกาดงวงชาติชน ใครเห็นกทกวา
คูปะตั้งปตั้ง หมู่นทปนงอยู่ข้างเรือนคกหนอย พอโรงเรียนหยุดเทอม

หม่อมฉันคิดว่าในเดือน เมษายนจะ พาดูกหลานขึ้นไป อยู่บนเขา ลักคราง
หนึ่ง ด้วยพระยารัตนเศรษฐี เจ้าอนุญาตบ้านของเขาไว้ ให้เป็นที่ไปพัก
ได้เสมอ

จะพูดอธิบายความบางข้อที่ครัดถามมา ในตายพระหัตถ์ อธิบายคำ
“ตำระโนกริด” นั้น หม่อมฉันไม่เคยวินิจฉัย จะพูดได้ในขั้นนี้แต่
หลักของอธิบายพอเป็นเครื่องประกอบให้ทรงคิดกันต่อไป

๑. ที่เรียกว่า “ข้าพระ” กับ “โยมสังฆ” หมายถึงความต่าง
กันมากที่สุด พวกข้าพระเป็นทาสของวัด เพราะเป็นคนชั้นต่ำ เช่น
เชลยหรือคนต้องโทษถวายให้รับใช้ ในการ ของวัดตั้งแต่จัดตอดจนตูก
หลานไม่มีที่สุด หม่อมฉันไปทราบที่เมืองพม่าว่าตามเชิงเนินพระเกศธาตุ
เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของข้าพระ และพวกข้าพระนั้นคนพวกอนมกรังเกียด
ไม่สัมพงศ์ ส่อให้เห็นว่าเป็นคนชนเดงแต่เดิมมา คนจำพวกที่เรียกว่า
โยมสังฆนั้นถือว่าเป็นผู้มุกุณ ขอนมอทาหรณ์อยู่ในประเพณีพม่าเมื่อ
สมัยยังมีพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าบรรพชิตองค์ใดรอบรู้พระปริยัติธรรมสอบ
ได้ตั้งเป็นเปรียญเอก ญาติโยมของบรรพชิตองค์นั้นได้รับยกเว้นจาก
ราชการ ๗ ปี ถ้าเป็นเปรียญโทยกเว้นเพียง ๕ ปี แสดงว่าได้เป็น
“โยมสังฆ” เพราะเป็นญาติของอัครวิษยบรรพชิตเจ็ดชุกกักให้ตั้งขึ้น

๒. ในที่ตำรากรและพระราชกฤษฎีกาของโบราณ (เช่นพบ
ถ้าเนาที่จดเขียนเมืองพม่า) ซึ่งกล่าวถึงการทำนุบำรุงวัด มักมีบัญญัติ
คนที่ถวายเป็นข้าพระ ในบัญญัติข้อคนเป็นรายตัว ขอนส่อให้เห็นว่า
ถ้าหับพิศุจน์เมื่อตัวคนหัดก็เพียงหัดบหนึ่งด้วยไม่ยากเป็นข้าพระ ส่วน
โยมสังฆก็คงต้องทำบุญช้รายตัว กันคนปลดอมเข้าไปหาประโยชน์ของ

โยมสังฆ บัญชาพระโยมสังฆจงของตราขอคนใจโหดใจเงิน อาจจะ
 เรียกอาบัญชี "ตำมะโนครว" ให้ผิดกบบัญญัติพลเมืองซึ่งนับแต่ตาม
 จำนวนครว จะผิดกันด้วยประการฉะนี้ในชนเดิม ครั้นเกิดการท้ออาบัญชี
 พลเมืองให้มีชธรายตจ จึงเอาช้อบัญชีแบบที่โหดใจพระเจ้าโยมสังฆมา
 ใช้แต่เดี่ยเรียกช้ออาบัญชีตำมะโนครว นี้เป็นการเอาพุ่งถวายเป็นที่ ขอ
 ให้ทรงพิจารณาคุณเกิด

เรื่องอาบเมืองภูเกศคนชนนหม่อมฉนพอจะพูดประวดการได้
 เมืองภูเกศ ตั้งอยู่ริมตานาทุงคา หรือตงทตาบตุงคา (ฝรั่งแต่จะจน
 เรียกว่า Tongka) ริมตานาภูเกศ ชอนหม่อมฉนฉนอยู่ แต่ตานาน
 เดิมเป็นทางใช้เรือเข้าไปถึงทตงเมืองได้สะดวก ครั้นการทำเหมืองแร่
 ตบุดในเกาะภูเกศเจริญชน น้ำตางแร่พาทรายที่ต่างจากตบุดไหตตงมาถม
 ตานาไหตตงชนโดยถาคับ จนใช้เรือเข้าถึงเมืองไม่ได้สะดวก ชาวตง
 จึงคิดทำถนนตงแต่เมืองภูเกศมาจนชายทะเลที่ปากตานา แต่ทำทำ
 จอดเรือค้อชายหาดออกไปถึงทนาดก เรือเข้าจอดได้ทุกเวตา เมื่อหม่อม
 ฉนตามเสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไปใน พ.ศ. ๒๔๓๓ เรือไฟเตกยงเข้า
 ไปจอดได้ถึงทาททานน แต่ทวรายยังไหตคามน้ำตงมาจากเหมืองแร่ถม
 ตงแต่ในตานาคตคออกไปจนทะเลคอนททำตงพานตชนทุกท เมอพวก
 ชาวออดเศเรเดี่ยมาขออนุญาตทำเรือจักรชุดแร่ตบุดในอาบภูเกศ พระ
 ยารัชฐานุประดิษฐ์ฯ เห็นเป็นทจงปรึกษาหม่อมฉน แต่ฉนเกยงไหบริษัท
 นนรบตัญญาว่าจะชุดอาบคอนทคน ไหเป็นรืองเรือเข้าตานาภูเกศได้ทุก
 เวตาเหมื่อนอยางเดิม บริษัทกยอมรบแต่ได้ทำตัญญาถนอยางนน แต่
 เมื่อจะไหบริษัทชุดคตองตามตัญญา บริษัทรืองขอไหรัฐบาดคคอาบถน

ทราย อย่าให้ไหลจากเหมืองแร่ไปถมร่องที่ขุดนั้นเสีย พระยารัษฎา
 นุประดิษฐ์ ๑ ได้คิดแก้ไขหลายอย่าง ก็ไม่สามารถที่จะกันทรายมิให้
 ไหลลงไปในที่จระเข้ร่องได้ จึงเปลี่ยนความคิดใหม่จะเรียกเอาเป็นคั้งเงิน
 “คยอมเม่นเสี้ยน” จากบริษัทแทนขุดร่อง เอาเงินนั้นไปทำทำจอดเรือที่
 เกาะตะเกาน้อย ซึ่งเป็นอาณาตักแด่อยู่ห่างพันจากลำน้ำที่ทรายไหล
 แด่จะทำถนนจากทำจอดเรือนั้นใช้รถยนต์แแต่ทำรางเข้ามาจนถึงเมือง
 ภูเก็ต ประมาณระยะทางสัก ๓๕๐ เส้น พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ ได้
 เคยพาหม่อมฉันไปตรวจดูที่ซึ่งจะทำทำจอดเรือนั้น หม่อมฉันก็เห็นชอบ
 ด้วย แต่ยังไม่ทันลงมือทำ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ ถึงอนิจกรรม
 หม่อมฉันก็ออกจากทรงกรมมหาดไทย ความคิดเป็นอันระงับมาตลอด
 รัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๗ หม่อมเจ้าดิศกุลดิศเดชออกไปเป็นสมุหเทศาภิบาล
 ไปเห็นความลำบากเรื่องทางขนเมืองภูเก็ตแแต่ไปทราบความคิดของพระ
 ยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ เห็นชอบด้วย ให้ทำถนนแแต่ทำจอดเรือที่เกาะ
 ตะเกาน้อยแต่พอใช้ได้ ทันรับเสด็จสมเด็จพระปกเกล้า ๑ เสด็จขนทาง
 นั้น หม่อมฉันก็ได้ตามเสด็จไปด้วย แต่ต่อมาจะเป็นด้วยไม่มีเงินหรือ
 เพราะเหตุอื่นใดหม่อมฉันไม่ทราบ มิได้ทำกร ให้สำเร็จก็เคยเด็กร้าง
 ทางคยอมมาจนบัดนี้

ในคราวเมื่อนั้น หม่อมฉันส่งหนังสือเล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่าถวาย
 มาอีกภาค ๑ ในตอนที่ ๒ แต่ยังไม่จบตอน เพราะเรื่องตอนนั้นจะยาวสัก
 หน่อย หมายถึงจะถวายเป็นคราวเมื่อนั้นหน้าต่อไป ได้ส่งรูปฉายาตักษณ์
 มาถวายด้วย ๓ รูป คือ

รูปพระเกศชาคุ ที่มีจากคลุมอยู่เมื่อเจตาหม่อมฉันไปรูป ๓

รูปมณฑปที่บรรจุพระศัพนางราชนัฎปยาตครรูป ๓

รูปพระเจ้าตบอกกับนางราชนัฎปยาตคทรงเครื่องตนอย่างพม่า ถ้าย
ย่อจากรูปที่เจ้าพม่าเขา ให้หม่อมฉันรูป ๓

คกรมัคกรมแต่จแต่จะ โปรด

คำ ๒๖ บทเพลง

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๒ เที่ยวเมืองย่างกุ้งเมื่อเข้าไป

ไปเที่ยวเมืองพม่าครั้งนั้น ดูประหลาดที่พอไปถึงก็บังเกิดความเสีย
ตายหลายอย่าง เบื้องต้นแต่เมื่อเรือแดนชนไปตามตำนานก่อนถึงเมือง
ย่างกุ้ง แด่พระเกศธาตุ Shwe Dagon ซึ่งอยู่บนเนินสูงเห็นได้แต่ไกล
มีร้านรวงมาจากกลุ่มหมดทงของกระซัง เห็นแต่ยอด เพราะประจวบ
เจตาเขาทำดงบัตทอง เป็นอันไม่ได้ดูพระเจดีย์ทงองค์เหมือนเมื่อไปครั้ง
ก่อน ถูกหาดานที่ไปด้วยก็จะได้เห็นแต่ยอดกับฐานพระเกศธาตุเท่านั้น
พอไปถึงเมืองยังไม่ทันชนบก ก็เกิดความเสียใจด้วยพระเจ้ายอร์ช
สวรรคต เหตุนั้นเลยเป็นบังจยให้เสียตายค่อไปถึงจะไม่ได้เห็นละครที่
พม่าเด่น เพราะเขาต้องงตงานมหรสพในเวตาใจทุกซ์ ไม่สมประสงค์กท
อยากดูมาชานานตงแต่ ฉนยงเป็นตำแหน่งนายกหอพระสมุคสำหรับพระ
นคร เพราะได้รับคำถามจากเมืองพม่าถึงตำนานละครไทย เมื่อเขาจะ
ส่งละครพม่าไปเด่นในงานแสดงพิพชภณัทที่เวมบลี Wembly Exhibition
ณ ประเทศอังกฤษเมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๔ (พ.ศ. ๒๔๖๗) เขากามพอกพม่าถึง
ตำนานละครเพื่อจะพิมพ์แสดงในคำโฆษณา พม่าบอกอธิบายได้แต่ว่า
ได้แบบอย่างละครไปจากกรุงศรีอยุธยา หารู้เรื่องตำนานไม้ รัฐบาล
เมืองพม่าจึงขอให้สถานทูตอังกฤษช่วยสืบเรื่องตำนานละครในเมืองไทย
ฉันได้ขึ้นก็ประหลาดใจแค่พอคาดมุคเหตุได้ ด้วยมีในเรื่องพงศาวดาร

ว่าครั้งพม่าได้พระนครศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ กวาดต้อนเอาผู้คน
 บรรดาคักอยู่ในเงื้อมมือไปเป็นเชลยมากกว่ามาก คงได้พวกละครไป
 เมืองพม่าแต่ครั้งนั้น ต่อมาฉันได้ย่นพระอรัญญรักษา (ช่อเห็ดยิง) กรม
 ป่าไม้ ซึ่งเป็นพม่าชาวเมืองมณฑลเดเดาให้ฟังว่าที่กรุงมณฑลเดเดา
 บ้านแห่งหนึ่งพม่าเรียกกันว่าบ้าน "โยเคีย" (อโยชยา) พระเจ้าแผ่นดิน
 พระราชทานให้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของพวกที่เป็นเชลยสายไทย และคน
 พวกนั้นไม่ต้องทำราชการอย่างอื่น นอกจากฝึกหัดกันเล่นละครถวาย
 ทอดพระเนตรเป็นนิตย์ เมื่อพระอรัญญรักษายังเป็นเด็กได้เคยเข้าไปดูละคร
 อโยชยาเล่นที่ในพระราชวังหลายครั้ง ถ้ามองถึงเรื่องที่ได้บอกว่าเป็นต้น
 เรื่องชื่อหนากบเรอกรามเกษรุต แต่จะเล่นเรื่องอะไรนอกบางหาทรายไม่
 ได้ฟังพระอรัญญรักษาเล่าก็เลยสงสัย ว่าคงมีบ้านพวกละครไทยเช่นว่า
 แต่ครั้งราชธานยังตั้งอยู่ที่เมืององวะเมื่อเวตาได้เชลยไป ครั้นย้ายราช
 ธานีไปตั้งที่เมืองอมรปุระแต่เมืองมณฑลเดเดา ก็ย้ายบ้านพวกละครตาม
 ไปแต่ให้ฝึกหัดกันเล่นถวายพระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรสืบมาหลายชั่ว
 คน ยิ่งอยากเห็นว่าพวกเชลยสายไทยจะรักษาแบบละครกรุงศรีอยุธยา
 ไว้ได้สักเพียงใดตลอดเวตาชานานถึง ๑๒๐ ปี แต่ภักพริ่นอยู่ด้วยเมือง
 พม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษมาได้ถึง ๕๐ ปี พวกละครเชลยสายไทย
 หน้าที่จะกระจัดกระจายกันไปเสียหมดแล้ว เพราะไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
 ทำนุบำรุงเหมือนแต่ก่อน ถึงกระนั้นก็ตั้งใจไปว่าจะต้องค้นดู ไปประลอง
 เวลาในงานมหรตพกรังจะไม่ล้มประสงค์จึงเสียตายนัก (แต่ดังที่พูดได้
 ดูเมื่อจวนจะกลับคงจะเล่าข้างตอนท้ายหนังสือนี้) ยังมีความเสียตาย

เป็นข้อใหญ่อีกอย่างหนึ่ง ที่ไปทราบว่ามีพิพิธภัณฑ์สถานในเมือง
 ว่างกึ่งไม่มีเสียแล้ว ไม่สมหวังที่คงใจจะไปตรวจโบราณวัตถุประเทศ
 พม่า ในพิพิธภัณฑ์สถานเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุประเทศสยาม หา
 ความรู้เรื่องพงศาวดารที่เกี่ยวข้องกันมาเมื่อสมัยตกต่ำบรรพ เป็นอัน
 ขาดประโยชน์ที่หมายจะได้ไปอีกอย่างหนึ่ง ได้ความแต่ว่าเดิมมีพิพิธ
 ภัณฑ์สถานในเมืองว่างกึ่งเป็นคอกหลังใหญ่อยู่กลางเมือง เรียกว่า "แพร์
 มิวเซียม" Phayre Museum ตามนามเซอร์ อาเชอร์ แพร์ เจ้าเมือง
 คนที่จัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานนั้น ครั้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๑ (พ.ศ. ๒๔๕๔)
 รัฐบาลปรารถนาจะสร้างโรงพยาบาลถาวรขึ้นใหม่ให้ใหญ่โต หากอื่น
 เห็นไม่เหมาะแก่ประโยชน์ของโรงพยาบาลเท่าตรงที่พิพิธภัณฑ์สถานตั้ง
 อยู่ จึงตั้งมติย้ายพิพิธภัณฑ์สถานไปตั้งที่อื่น ให้เก็บของในพิพิธภัณฑ์
 สถานแยกไปฝากไว้ที่มหาวิทยาลัยบ้าง เอาส่งบรรจุหีบฝากไว้ในคลัง
 ของรัฐบาลบ้าง แต่การที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์สถานยังผดเรื่อยมา
 ถึง ๒๕ ปีเข่าบคน ไม่มีใครทราบจากต่อเมื่อไรจึงจะได้สร้าง เดียว
 พบของโบราณใหม่หมดใหม่ก็รวมไว้ในมณฑลนั้น ปลูกโรงเล็ก ๆ
 เรียกว่า "มิวเซียม" คล้ายกับคลังรักษาของ มีแยกย้ายกันอยู่ตาม
 หัวเมืองหลายแห่ง การรักษาของโบราณในเมืองพม่ามีกรมตรวจ
 โบราณคดี Archaeological Survey Department แต่ก่อนมีนักปราชญ์
 ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งซึ่งสมัครมาอยู่ในเมืองพม่าชื่อ ชาลส์ ดุโรยเสต์ต์
 Charles Duroiselle เป็นเจ้ากรม แต่ปลดชราออกจากตำแหน่งถึง ๓ ปีมา
 แล้ว (ฉันได้พบตัวที่เมืองมณฑล) เดียวกันยกกรมนี้ลงเป็นแต่เจ้า
 ขนกรมตรวจโบราณคดีในอินเดีย ยังมีสถานที่ทำการอยู่ ณ เมือง

มีนทเดเตเดะตงพมาเป็นหัวหน้า บางทเมื่อแยกเมืองพมาออกจากอินเดีย
แล้วเห็นจะกตบตงเป็นกรมค่างหากอย่างแต่ก่อน

วันพุธที่ ๒๒ มกราคม ได้มีฉันทะไปรแกมดำหริบวณนใจว่า ตอน
เข้าจะไปดูพิพิธภัณฑสถาน ตอนบ่ายจะขึ้นไปบูชาพระเกศธาตุ เมื่อได้
ความจาไม่มีพิพิธภัณฑสถานจะดู ก็เปลี่ยนเป็นไปเที่ยวหาซอซอของทตอง
การใช้ เช่นหนังสือทางเที่ยวเมืองพมาและพิมพ์สำหรับถ่ายรูปฉายา
ตักษณเป็นต้น แล้วให้ขบรอกเที่ยวตรวจดูบ้านเมืองจนเจตาโกตเตยงจึง
กตบไฮ้เค็ด ก่อนพรรณนางาด้วยตองเมือง จะเด้าเรื่องตำนานเมืองร่างกุ้ง
ทม ในหนังสือพงศาวดารพมาให้ทราบพอเป็นเคาก่อน เมืองร่างกุ้งเดิม
จาเรียกบ้าน "คะเก็ง" Dagon อยู่ในเขตเมืองทระตะของมอญ มีค้ำอ้าง
จาพระเจ้าบุณณริก ซึ่งครองเมืองหงส์จาดแต่ตอกค้ำบรรพได้เคยตงเป็น
เมืองชื่อ "อาระมะณะ" เมื่อราว พ.ศ. ๑๒๔๗ แต่ทอ้างนไม่มีหตกฐาน
ประกอยบออย่างไร มีเรื่องแน่นอนแต่จาเป็นเมืองเรียกจาเมือง "คะเก็ง"
เมื่อตรงพระเจ้าหงส์จาดพระยาอู่ (ผู้เป็นพระชนกของพระเจ้าราชาธิราช)
ได้จยราชย์แต่ พ.ศ. ๑๘๘๖ จน พ.ศ. ๑๘๒๘ แดะปรากฏจาพระเจ้าราชา
ธิราชเมื่อยังเป็นราชบุตรเคยหนีมาอาศัยอยู่ (แต่มาได้นางเมี่ยมะนิก)
ที่เมืองคะเก็งน ค่อนนมาเมื่อนางพระยาตตะเจ้าท้าว (พมาเรียกจา
Chinsawbu) ราชธิดาของพระเจ้าราชาธิราชได้ได้จยราชย์แต่ พ.ศ. ๑๘๘๖
จน พ.ศ. ๒๐๑๕ มอชเวนราชดัมบัตแก่พระมหาบิฎกชรราชบุตรเขยซึ่ง
พมาเรียกจาพระเจ้าธรรมเจตยแล้ว มาสร้างวงอยู่ทเมืองคะเก็งแเดะทรง
บูรณะปฏิสังขรณ์พระเกศธาตุ เมืองคะเก็งเห็นจะรุ่งเรืองถึงที่สุด ใน
สมัยเมื่อยังเป็นเมืองมอญเพียงน คอมาปรากฏจาเป็นแต่เมืองชนของ

เมืองทรีตซ์ จนถึงสมัยราชวงศ์ฮุดองพระ เมื่อพระเจ้ามั่งตองคินวงศ์
 ปราบเมืองมอญทงปองไว้ได้ในอำนาจแล้ว จึงตั้งเมืองตเรกิงเป็นที่ตั้ง
 ของอุปราชพม่าปกครองหัวเมืองมอญแทนเมืองหงสาวดี และให้เปลี่ยน
 นามเมืองตเรกิงเรียกว่า "เมืองว่างกุง" แต่ พ.ศ. ๒๒๘๘ เป็นต้นมาถึง
 พ.ศ. ๒๓๒๗ (ตรงกับรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์) พม่าเกิดรบกับ
 อังกฤษ ครั้งแรกพม่ายกกองทัพออกไปหมายจะตีเมืองชายแดนอินเดีย
 อังกฤษ ให้กองทัพเรือมาตีเมืองว่างกุง พม่าถอยกองทัพกลับมารบแต่
 แลอังกฤษ ต้องยอมส่งเมืองฮัดดีม เมืองชุกไซ และหัวเมืองมอญตอน
 ไตปากน้ำสาละวิน ตั้งแต่เมืองเมารตาเดิง Moultien ตงมาจนเมืองตเรนา-
 คีร์ ให้แก่อังกฤษ อังกฤษยึดเมืองว่างกุงไว้ในเวลาที่ตั้งรบทันครั้งนั้น ๓ ปี
 แล้วกลับคืนให้พม่าดังเก่า คือมาถึง พ.ศ. ๒๓๘๕ (ตรงกับรัชกาลที่ ๔
 กรุงรัตนโกสินทร์) พม่าเกิดรบกับอังกฤษเป็นครั้งที่ ๒ เมืองอังกฤษชนะ
 พม่าครั้งนั้นเอาเมืองมอญทงปองไปเป็นเมืองหนึ่งของอังกฤษหมด ตั้งเมือง
 ว่างกุงเป็นเมืองหลวง จึงเกิดมีอาณาเขตเรียกว่า "พม่าไต" เป็นของ
 อังกฤษ และอาณาเขต "พม่าเหนือ" คงเป็นของพระเจ้าแผ่นดินพม่า
 ปกครองแต่จนมา จน พ.ศ. ๒๔๒๘ พม่าเกิดรบกับอังกฤษเป็นครั้งที่ ๓
 อังกฤษชนะครั้งนั้นเดยยุบประเทศพม่าลง เป็นเมืองหนึ่งของอังกฤษทั้งหมด
 และเอาเมืองว่างกุงเป็นเมืองหลวงของประเทศพม่าตั้งมาจนบัดนี้ ฉะนั้น
 ไตเห็นเมืองว่างกุงครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ เวลาที่ประเทศพม่าตก
 เป็นเมืองหนึ่งของอังกฤษได้ ๗ ปี คงแต่ไปครั้งนั้นเจตาคองมาถึง ๔๕ ปีจึง
 ไตไปเห็นอีกในครั้งนั้น มีสิ่งที่เคยเห็นแต่ครั้งก่อนยังจำได้ถนัดแต่ ๔ สิ่ง
 คือพระเกศาธาตุตั้งหนง พระสุเตเจดีย์แปดเหลี่ยมที่อยูกต่างเมืองตั้งหนง

ทะเลสาบข้างหลังเมืองสิงหนิง กับนาโนแม่น้ำซุนไม่มีที่ไหนเต็มออกถึง
 หนึ่ง (นายทหารเรืออังกฤษคนหนึ่งเป็นเพื่อน โดยสารไปในเรือดำเดียวกัน
 เขาบอกฉันว่าชอบอย่างผมแม่น้ำแยงเจ้เมืองจีนอีกแห่งหนึ่ง แต่ฉันไม่เคย
 เห็น) นอกจากที่ฉันมาทำอะไรไม่ได้ เห็นเมืองว่างกึ่งเปลี่ยนแปดงไป
 หมด เมื่อไปครึ่งกอนยงเป็นเมืองเด็ก มีบ้านเรือนหนาแน่นแต่ค่อนข้าง
 ต่ำๆ แต่รูปดูก็เป็นเรือนไม้เป็นพูน แม่จวนทเจ้าเมืองอยู่ก็เป็นเรือนไม้
 ออกนอกเมืองไปพอพ้นเนินพระเกศจากคูกี้เป็นป่า ไปดูทะเลสาบต้องขับ
 รถไปตามทางเกวียน แต่เดยวณเมืองว่างกึ่งเป็นเมืองใหญ่โต เต็มไป
 ด้วยตึกถกฉานสูงใหญ่หลาย ๆ ชั้นดูราวกับเมืองในยุโรป เขาบอกฉันเพ่ง
 ขยาย เมือง ใหญ่โต เมื่อการค้าขายเจริญรวดเร็วในระหว่าง ๒๐ ปีมาน
 เดยวณพบว่าเมืองว่างกึ่งเป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญที่ ๓ ในอาณาเขต
 อินเดี๋ย เป็นรองแต่เมืองกาดกตดาแต่เมืองบอมเบเท่านั้น ฉันพักอยู่
 เมืองว่างกึ่งน้อยวัน จะพรรณนาจากตึกฉานเมืองว่างกึ่ง โดยพิสดารให้อ่าน
 เหมือนตาเห็นเป็นพันวดี๋ย จะกล่าวแต่โดยย่อ เมืองว่างกึ่งตั้งอยู่ริมทาง
 ฟ้าฝั่งตะวันออกเช่นเดียวกับกรุงเทพฯ ๑ ตอนริมหน้าเป็นท่าเรือกำปั่นที่
 ไปมาค้าขาย แต่ตั้งโรงจักรเต๋อชยไม้ดีซ้ำว่าตามตึกฉานออกไป มีทาง
 รถไฟสายค้าชาทำเต๋อชยริมหน้ามา สำหรับรับส่งสินค้าอยู่ข้างหน้าเมือง
 ค้าหนึ่ง พันทางรถไฟสายริมหน้าเข้าไปถึงตัวเมืองสร้างตึกถกฉานตามแผน
 ผังอย่างทีเรียกว่า “แบบตอก” Block System มีถนนใหญ่ทั้งตาม
 ขาวแต่ตามขวางหลายสาย แต่มีถนนเล็กเป็นถนนซอยนับไม่ถ้วน ตึกฉาน
 คัดตรงเป็นเส้นบรรทัด ตึกถกฉานบ้านเรือนที่สร้างริมถนนจึงดูเป็น
 หมู่ ๆ เรียกว่า “แบบตอก” ที่อยู่ตอน โดดด้านหน้าเป็นโรงภาษักบัสถานที่

อำนวยการบริษัทค้าขาย คือเข้าไปทางถนนขวางถึงธนาคารและห้างขาย
 ของต่าง ๆ ตอนกลางเมืองสร้างศาลารัฐบาล สถานเทศบาล โรง
 พยาบาลกลาง คือออกไปใกล้ด้านหลังถึงเรือนจำ กับทั้งสถานศึกษา
 และโรงเรียนศาสนาซึ่งคงมาแต่แรก ตั้งอยู่ในเมืองทงนิน ข้าง
 หลังเมืองมีทางรถไฟสายใหญ่ผ่านตลอดตามเข็มนาฬิกาเป็นคูเมือง คือ
 ทำสะพานข้ามทางรถไฟหลายแห่ง พันทางรถไฟออกไปถึงเชิงเนินสร้าง
 พระเกศธาตุเป็นเนินหมู่ใหญ่หลายยอด ใกล้กับทะเลสาบเรียกว่า "รอยัด-
 เด็ค" Royal Lake นำแปลว่า "ทะเลมหाराช" และมีทะเลสาบอีก
 แห่งหนึ่งเรียกว่า "กอนส์เด็ค" Queen's Lake แปลว่า "ทะเลราชินี"
 อยู่ไม่ห่างกันนัก ทนอกเมืองตอนหน้าเป็นทศารามมีสนามแข่งม้า สนาม
 เล่นกีฬา และสนามกอล์ฟ มีทั้งสวนต้นไม้ สวนเลี้ยงสัตว์ และสโมสร
 เล่นเรือในทะเลสาบ ตามยอดและไหล่เขาเป็นทศารามเรือนของพวกผู้
 มัทรพย จุดหน้าเมืองทศารามใหม่เป็นตึกใหญ่ โคขนาดสี่เหลี่ยมเท่าวงบูรพา
 ภิรมย์กอยู่ในทศอนัน คือทศอนันออกไปเป็นที่เปิดใหม่ สถานทซึ่งสร้าง
 ใหม่ เช่น มหาวิทยาลัย สนามบินและโรงทหาร (ซึ่งย้ายจากที่เดิม
 อันตั้งอยู่ ณ หมู่เนินพระเกศธาตุ) สร้างในตอนที่เปิดใหม่นี้โดยมาก มี
 ถนนไปมาถึงกันทางทศนอกเมืองและในเมือง ถนนลาดอิฐฟัดครึกษาสะอาด
 สะอาด และทำถนนลาดอิฐฟัดคไปตามหัวเมืองทางไกลก็หลายสาย
 เดียวหน้าจะไปรถยนต์ไกลถึงเมืองมณฑลทะเลและเมืองแปร กับทศอนันที่อยู่
 ใกล้ ๆ ใต้หลายแห่ง

ในกาที่ท่าแผนผังแก้ไขถนนหนทางในเมืองร่างกุ้ง ดูเหมือน
 รัฐบาลจะระวังไม่รื้อแย่งหรือบุกรุกวัดวาให้พวกพม่าโกรธแค้น สังเกต

ตามข้างถนนหนทางที่ผ่านไป ครองไห้หรือกรังกรังทรงหนักเป็นวัด แต่มี
 พระเจดีย์ทองของโบราณองค์หนึ่งอยู่กลางเมืองร้างกรุง พม่าเรียกว่า
 “ชเวตเต” Shwe Sale (คำ “ชเว” แปลว่า “ทอง” พระเจดีย์ทวยดทอง
 เรียกขานกันว่า “ชเว” ทรงหน คำว่า “เต” เขียนมาแต่ “จตุระ” คือเรียก
 ตามภาษามคธว่า “จตุเจดีย์” หมายถึงเอาพระเกศธาตุเป็น “มหาเจดีย์”
 มาแต่ก่อน) พระสุเตเจดีย์ขนาดสักเท่าพระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรีวิ
 รัตนศาสดาราม แต่ฐานทักษิณเคยพังไม่สูงนัก รูปเป็นพระสุรูปแปด
 เหลี่ยม ชวตทรงงามยิ่งกว่าพระเจดีย์พม่าองค์อื่น ๆ ใครเห็นก็พากัน
 ชมทงหน เดิมมแคองค์พระเจดีย์กับฐานทักษิณอยู่กลางแปดงแดดดูเป็น
 ว่าง เมื่อทำแผนผังสร้างเมืองเขากระเอาพระสุเตเจดีย์เป็นศูนย์กลางถนน
 ต่อมรอบแล้ววัดถนนใหญ่แยกตรงจากพระสุเตเจดีย์ไปทั้ง ๔ ทิศ แดดู
 จากทางไหนก็เห็นพระสุเตเจดีย์ตระหง่านทุกทาง เมื่อพวกตั้งบุรีษพม่า
 เห็นสุเตเจดีย์เป็นทรงเรื่องชน ก็เกิดศรัทธาพากันบูรณะตามชอบใจ ให้
 ปูกลประธาต (คือศาลาโถงแต่หลังคาเป็นประธาต พม่าชอบทำ)
 แดะโรงหลังเล็ก ๆ สำหรับพระสงฆ์ แดะอบาสักกอาศัยที่บนฐานทักษิณ
 ต่อมรอบ หลังคาบังพระสุเตเจดีย์แต่สักครึ่งองค์ แดดูไม่สง่างาม
 เหมือนแต่ก่อน ไซ้แต่เท่านั้น ที่เชิงฐานทักษิณคือขอบถนนซาปตูก
 โรงแถให้คนเข้าคังร้านขายของคล้ายกับร้านวัดสาม ปตม รอบพระเจดีย์
 ก็เสยดูกรังเดี่ยวสง่างามไปอีก แต่เขาศรัทธาแปดกอย่างหนึ่งซึ่งยังไม่มี
 เหมือนที่ประเทศอื่น คือเอาโคมไฟฟ้าประดับพระเจดีย์ตั้งแต่ฐานขึ้นไป
 จนยอด แดะมีเครื่องทำไฟฟ้าของเขาเองอยู่ฐานทักษิณ กตางคณจุด
 ไฟฟ้าประดับพระเจดีย์สว่างเหมือนอย่างเราแต่ประดับประดับพระชนษา

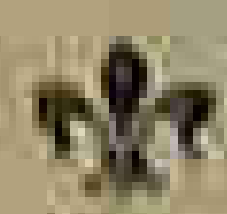
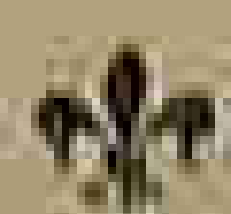

พระสุเลเจดีย์ ที่เมืองราชบุรี

ทุกคน การแต่งไฟฟ้าประดับพระเจดีย์เช่นว่าดูชอบทำกันทั่วไปในเมือง
พม่า แม้จนตามหัวเมือง ถ้าแห่งใดมีพระเจดีย์ที่คนนับถือมากพอหาทุน
ได้ก็ทำเป็นไฟฟ้าประดับทุกแห่ง ที่ในเมืองย่างกุ้งดูประหลาดอีกอย่าง
หนึ่งที่มีใครเห็นพม่าตามถนนหนทาง ชาวเมืองดูเป็นแขกอินเดียไปเสีย
ทั้งหมด เขาบอกว่าจำนวนพลเมืองย่างกุ้ง มีแขกอินเดียมากกว่าคนชาติ
อื่น ๆ ถึง ๒ ใน ๓ ส่วน พวกกรรมกรทำการต่าง ๆ แม้จนคนแจวเรือ
และขบรับจ้าง คนรับใช้ตลอดจนคนขายของ ดูเป็นพวกชาวอินเดีย
ไปเสียทั้งหมด เห็นพม่าแต่พระสงฆ์กับพวกที่นั่งร้านขายของในตลาด
และพวกช่างที่รับจ้างทำหัตถกรรม เขาว่าเป็นเพราะพวกพม่าไม่ชอบทำ
การหนัก และไม่ยอมอยู่ในบังคับบัญชาของนายจ้างเหมือนอย่างชาว
อินเดีย ชาวอินเดียจึงเขางานไปทำเสียโดยมาก

เวลาบ่ายวันพุธที่ ๒๒ มกราคม จะขึ้นไปบูชาพระเกศธาตุ ได้
ทราบจากที่บรรจุพระศัพนางราชินี่ผู้ปยาตคอยู่บนเนินในสวนหลวง ใกล้ ๆ
ถนนเนินพระเกศธาตุ จึงไปดูที่บรรจุพระศัพก่อน ที่บรรจุหนักเป็น
มณฑปมีตายบัน ไบกปูนขาว รูปแต่ขนาดเช่นเดียวกับที่บรรจุพระ
ศัพนางราชินี่ที่เมืองมณฑลเส มีวงเหล็กล้อมรอบอยู่เป็นเอกเทศ รักษา
เรียบร้อย เพื่อกันคนกำกักรัล “ อาคาน ” ที่ไปกับเราเคยเป็นคนรับ
ใช้ของนางราชินี่ผู้ปยาตคมาแต่ก่อน เต้าให้ฟังว่าเมื่อนางกดับมาจาก
อินเดียดูแก่ชราทรุดโทรม แต่งเครื่องขางใจทุกชุดถวายพระราชดำมีนา
จนตลอดชนมายุ แต่ยังไม่ค่อยสบายนางพระยาไม่อดคตอย ใครเข้าเฝ้าเห็น
ต้องให้หมอบคตาน แม่ฝรั่งถ้าไล่เกอกไปเฝ้าก็ไม่ยอมรับ ถ้าเห็นขุน

นางพม่าเมื่อไรก็เป็นเกิดความเคียดแค้นว่าเป็นพวกคนนอกคักญู ไม่ยอม
 สักมากม ส่วนตัวผู้เล่าเองรบใช้อยู่ได้ไม่นานนักก็ออกหางาน เพราะ
 ถูกหมอบคตตามจับหิวเข้าทนไม่ไหว การที่นางราชันต์พยายามจะหนีอย่าง
 นนฝรังก็แตกน เคยได้ยินเรื่องหนึ่งว่าเมื่อพระเจ้าเอตวาร์ตที่ ๘ ยังเป็น
 ปรีณชออฟเวตต์เสด็จไปเมืองพม่า เจ้าเมืองให้ไปถามนางราชันต์บยา-
 ตักว่าจะไปเผ่าปรีณชออฟเวตต์หรือไม่ คอบว่าถ้าเขาตั้งการบักก็จะไป
 เดยไม่ได้เฝ้า ฉนมมีโอกาสถามขาราชการอังกฤษกับเจ้านายพม่าที่โคพบ
 ประสันทนากน ถึงเรื่องพระเจ้าดบอเมอไปอยู่นเเคย จะเอาเรื่องที่เขา
 เตาให้ฟังมากตาวองเสยตรงนดวย เมื่อรัฐบาตอังกฤษเอาพระเจ้าดบอ
 ไปไว้ที่เมืองรัตนครือนอยุรมาทรเดเหตมอเนเคยคานตรวงนคกนนี้ ไม่ได้
 กักขง จะไปเทียบเครทไทหนักไปได้ จักัดแต่ให้ไปเพียงในเขตเมือง
 ถ้าจะไปนอกเขตเมืองต้องขออนุญาตก่อนจึงไปได้ รัฐบาตให้เงินเบย
 เดยมีดระ " หดก " คือ ๓๐๐,๐๐๐ รูปี แต่แรกมีพม่าตามไปอยู่ด้วย
 มาก ครนนานมาพากนหลุดจากตบยานเมืองเสย เหาออยู่ตักหกเจตคน
 พระเจ้าดบอจึงชอบไซแต่พวกชาวอนเเคย (เห็นจระเบนรอนทเบนเหตุให้
 นางราชันต์บยาตคเกิดขตชุนนางพม่า) พระเจ้าดบอถูกเนรเทศเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๒๔ ไปอยู่ในอนเเคยถึง ๓๓ ปี ต้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘
 พระชนษาได้ ๕๘ ปี รัฐบาตอังกฤษให้ฝั่ง (หรือบวรจุ) พระศัพโจิตเมือง
 รัตนครี แต่อนุญาตให้นางราชันต์บยาตคพาตูกกตบมาอยู่ทเมืองร่างกุง
 จคทให้อยู่แะระ ให้เบยเดยมาจนต้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ จนมาย
 ได้ ๖๘ ปี

อยู่ในนั้น นอกจากอ่างมั่งงาม (อิน) คำว่า "อิน" เป็นคำพูดด้วย
 คนอื่นเหมือนนกกับ "ข้าพเจ้า" แต่ไม่เป็นคำทักท้วงตามททรวงเลือก
 เขากำหนดไว้ ในหนังสือเตาเรื่องเที่ยวเมืองพม่ายอมไม่ขัด เพราะเป็นการ
 เต่าให้คนอื่นทงหงายพัง

รายงาน "เตาเรื่องไปเที่ยวเมืองพม่า" ซึ่งทรงเรียบเรียงขึ้น
 ปรากฏการไปมาละเอียดลออดีมาก จะเป็นตำเนาทงนำให้ผู้มีปรารถนา
 ที่จะไปเที่ยวในภายหลางได้ความรู้เห็นหากความสะดวกได้ดี มีประโยชน์
 มากที่สุด

ปากน้ำร้างทงคามทครัดเตานัน เดี๋ยวไปถึงเตียในเขตตากดาวคัน
 ถ้าไปถึงเขตตากดาววัน จะได้ทอดพระเนตรเห็นของประหลาดน่าดู ก็อนก
 นางนวดนบดงยรอย บินตามเรือเวตาเดินเข้าปากน้ำเป็นทางไปที่เตียว
 เพราะนาคน จกรเรือพุนาบนบงจนถึงกนร่อง ทำเอาฝูงปลาตกใจขึ้นมา
 ฉายพล่านโตดตมอยุบนหลังน้ำ เป็นโอกาสให้คนโฉบเฉี่ยวกินได้สบาย
 ฝูงนกจึงมาบินตามเรือทุกคราวไป

เมื่อวันที่ ๒๒ ได้ไปเยี่ยมพระมหามนตรี ทบ้านข้างคานก้านก
 ดิศกุด ขอถวายรายงานในการที่ได้ไปเห็นน้ำเขาทำอนัตรายแกเวอน
 นากดงเคมท เวอนนนเขาขอไปปลูกใหม่เห็นอเวอนเก่าขนไปแดง ทเวอน
 เก่าเหลือแต่ฐาน ตานใต้แห่งเวอนเป็นอุใหญ่ราวกับว่าจะเอาเรือกำปั่น
 อย่างยอม ๆ เข้าไปไว้ได้ โดยยาดตั้งแค่นนของหลังบ้านไปจนจดหาด
 คานกวางดงแครวไปจนถึงฐานเวอน ดกชจตอมชเมมบรชดกเทากวง
 เห็นจะได้ พระมหามนตรีว่าทแรกเป็นปากอ่าวทะเลออกไปทะเลก็เตียว
 แคเมอถงมรดมคตมชดเขาทรายเข้ามาปิดปากอ่าวเตีย จึงเป็นบ่ออย่าง

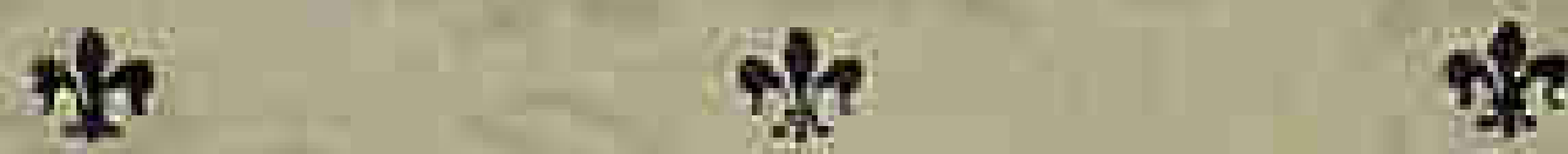
ที่เห็นอยู่นั้น ยังกาณคระจนคกคระจนออกของฐานเรือนักเป็นอยู่อย่างข้อม ๆ
ซึ่งจะเอาเรือติดอมเขาไว้ก็เห็นจะได้ หากว่าเรือนนมพนทแข่งกันอยู่
บ้าง ไม่ฉะฉนคงจะพังไปหมดทีเดียว น่าจะเดินกตเขาอย่างไรทางไหน
คิดไม่เห็น ถึงเกิดอุปัทพหตุเหมือนจะลุดกว่าทางค้ำหนักฝ่าพระบาทเสียอีก
แต่ค้ำหนักฝ่าพระบาทไม่เป็นอันตรายเลย

พระยาคังวีสารวาจาออกมาหัวหิน จับรถเมล์ฉนวนพุทธที่แดงมาไป
ลงเรือที่สิงค ไปไว้ไปช่องกง ด้วยธุระในการว่าความให้แยงกักวางคั่ง
ว่าอยากจะแวงมาเฝ้าฝ่าพระบาทที่บึง แต่ถัดจะไม่ได้ จะไม่ทันเรือ
ถ้ากระไรซากตบจะมาเฝ้าเป็นแน่

มาอยู่หัวหินนึกว่าไกลพอแถว ก็ขงมเรื่องมีคนตามมากจนไม่หยุด
หย่อนรำคาญเหต้อเกิน แต่ตัก ๆ ปลอบว่าไม่ประหตาดอะไร แต่ทุต
กระหม่อมชายเตด็จออกไปอยู่ลงชวา ยังอุตดำหมีคนออกไปทุตขอเงิน
ตั้งเคราะห์ไปเกิด.

ควรมีควรรแถอแต่จะโปรด

พรหม

บ้านชินนามอน ปันัง

วันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทุต ส้มเต็จกรมพระนริศร์ ๆ

หม่อมฉนไทรบถายพระหคถฉนบถลงวันที่ ๒๑ มีนาคม ประทานมา

จากห้องหนึ่ง ยืนดื่มน้ำไปรดหนึ่งต่อเตาเรือแถวเมืองพม่า ซึ่งหม่อมฉันแต่ง
 ส่งไปถวาย ทำให้ตั้งใจในการแต่งยงชน คราวเมื่อนหม่อมฉันลงมา
 ถวายอีกที่หนึ่ง ยังอยู่ในตอนแถวเมืองร่างกุ้งเห็นจะตองอีกที่หนึ่ง
 จึงจะหมดเรื่องแถวเมืองร่างกุ้งเมื่อเข้าไป

ในตอนถวายมาใหม่ หม่อมฉันมีความขัดข้องขอประทานให้
 ท่านทรงช่วยส่งเคราะห์สักอย่างหนึ่ง คือขอให้ทรงตั้งนามอัญเรียกพระ
 เกศชาติเมืองร่างกุ้งว่าอะไร และคำที่เรียกนั้นแปลว่าอะไร ด้วย
 หม่อมฉันตั้งเกศคำที่เรียกกันเป็นสามัญว่า “ชเว ดากอง Shwe
 Dagon” เป็นภาษาพม่า หมายความว่า “(พระเจดีย์) ทองเมือง
 ตะเกิง” เท่านั้นเอง สอดคล้องไปว่าเป็นคำชาวต่างประเทศ เห็นว่าจะเรียก
 มาแต่ครั้งเมืองพม่ากับเมืองมอญยังแยกกันเป็นสองประเทศ หม่อมฉัน
 ขยาดรู้ความอัญผู้เป็นเจ้าของถิ่นจะเรียกว่าอะไร ตั้งดับที่เมืองพม่ากลับ
 มาถึงนักเดยนอนตะแคง ด้วยไม้มหนึ่งล่อหรือคดงูใดที่จะดับถาม แต่
 ไปรู้สึกที่เมืองพม่าว่าภาษามอญคงจะสูญไม่ช้านัก เหมือนภาษาพยูใน
 เมืองพม่าลงมีศาสตราจารย์เคยสูญมาแต่ภาษาหนึ่ง หม่อมฉันพบพวก
 ข้าราชการหลายคนที่เขาบอกจำกัดเขาเป็นมอญ แต่พูดมอญไม่ได้ ได้
 ยินว่าเคยจวนภาษามอญยังใช้พูดกันแต่ข้างใต้เมืองเมาระคะมะตงมาเท่านั้น

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๒ มีนาคมนี้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณองค์ไปอินเคีย
 กลับมาถึงเมืองบึง เตยมาหาหม่อมฉัน สุกไปด้วยกันกับท่านนพพระ
 รัชชมงศต จัตตัมพันธวงศ์องค์ ๓ พระสาธุศีลสังวร จัตตบวรนิเวศ ๖
 องค์ ๓ กับพระหนุ่มศิษย์ของท่านเป็นหม่อมราชวงศ์ตฤกหม่อมเจ้าจัญญ
 ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพองค์ ๑ กับหม่อมราชวงศ์ไคระนังของ ท่าน

เป็นโวยวายจักรไปด้วยอีกคน ๑ ท่านเต่าว่าออกจากบึงนี้ไปตั้งภาค่อน
 ได้ไปตั้งเมืองตั้งวันที่เมืองอนุราชบุรี แล้วข้ามทางถนนพระรามไปขึ้น
 แหกมอญเดี่ยว จะขจรรถไฟไปตั้งเรือที่เมืองมัทธราฐ หรือจะไปรถไฟ
 ตกดอดไปจนถึงเมืองกาตักคตา หม่อมฉันตั้งถาม แต่ได้ไปถึงพระ
 ตรีโกศเจดีย์ ๓ แห่ง คือที่ตรัสรู้ในแขวงเมืองพุทธคยาแห่ง ๑ ที่ปฐม
 เทศนาในแขวงเมืองพาราณสีแห่ง ๑ กับที่ปรีณิพพาน ในแขวงเมือง
 กุสินาราแห่ง ๑ แต่ไปได้ความว่าจะไปที่ประสูติ ณ บาดุมพินีโกตนั้น
 ไปไม่ไหว ทงไปประดับเวตารอนจตุรจนลงจับไซท์เมืองกาตักคตา เมื่อ
 ราชกัฒมาแฉะเมืองร้างกุงอยู่เพียงจนเดี่ยวได้ข่าวว่าที่เมืองมณฑลเกิด
 กภาพโรค ก็เลยกัฒมา ไชนนหยุกจับแล้ว แต่หม่อมฉันตั้งเกศดูยัง
 อิดโรยชুবพอมอยู่ ค่างมีความยินดีที่ได้พบกันทั้งสองฝ่าย หม่อมฉันได้จัด
 การอุปการะเลี้ยงดูตามกำลังแต่ได้ไปตั้งท่านถึงรถไฟกัฒไปกรุงเทพ ฯ
 ในวันรุ่งขึ้น เมื่อพูดกันเห็นท่านพอใจ แฉะเห็นประโยชน์ในการที่ไป
 เทียงถึงอินเดียมากอยู่ หม่อมฉันได้แฉะไปว่าขอให้มหาเถรสมาคมหา
 เงินเตรียมไว้เต็มอปีละสัก ๓,๐๐๐ บาท แฉะส่งพระสงฆ์ที่โตเถาเรียน
 แฉะมอญป็นตั้งตั้งสมครจะบวงชอยู่บาเพญค่าสนูปถัมภก ตั้งไปให้เทียงตั้ง
 ปีละ ๓ หรือ ๕ องค์ ก็จะได้คนหน้า ท่านเห็นชอบด้วย หม่อมฉันเข้าใจว่า
 บางทีพระองค์ท่านจะได้พบกับสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณองค์ เมื่อกัฒไปตั้ง
 กรุงเทพ ฯ แล้ว

หม่อมฉันได้ถอยรูปฉายาตักษณประกอบกับหนังสือเถาเรื่องเทียง
 เมืองพม่า ท่อนที่ถอยมาคราถเมดิน ๗ แผ่น คือ

๑. รูปทางชนพระเกศชาคุด้านใต้
๒. รูปพวงหม่อมฉันกำลังจะเข้าไปบูชาพระเกศชาคุด
๓. รูปหญิงพูนกับหญิงเหตอกำลังถวายเครื่องสักการบูชา
๔. รูปหญิงพม่าที่ชนไปบูชาที่วิหารทิศ
๕. รูปภาพจำหลักของเก้ายิงเหตออยู่ที่วิหารทิศ ขอให้ทรง
ตั้งเกศชฎา ช่างเหมือนชฎาไทยเสียจริง ๆ
๖. รูปคนรับจ้างส่งนม
๗. รูปปราสาทอย่างเทศ

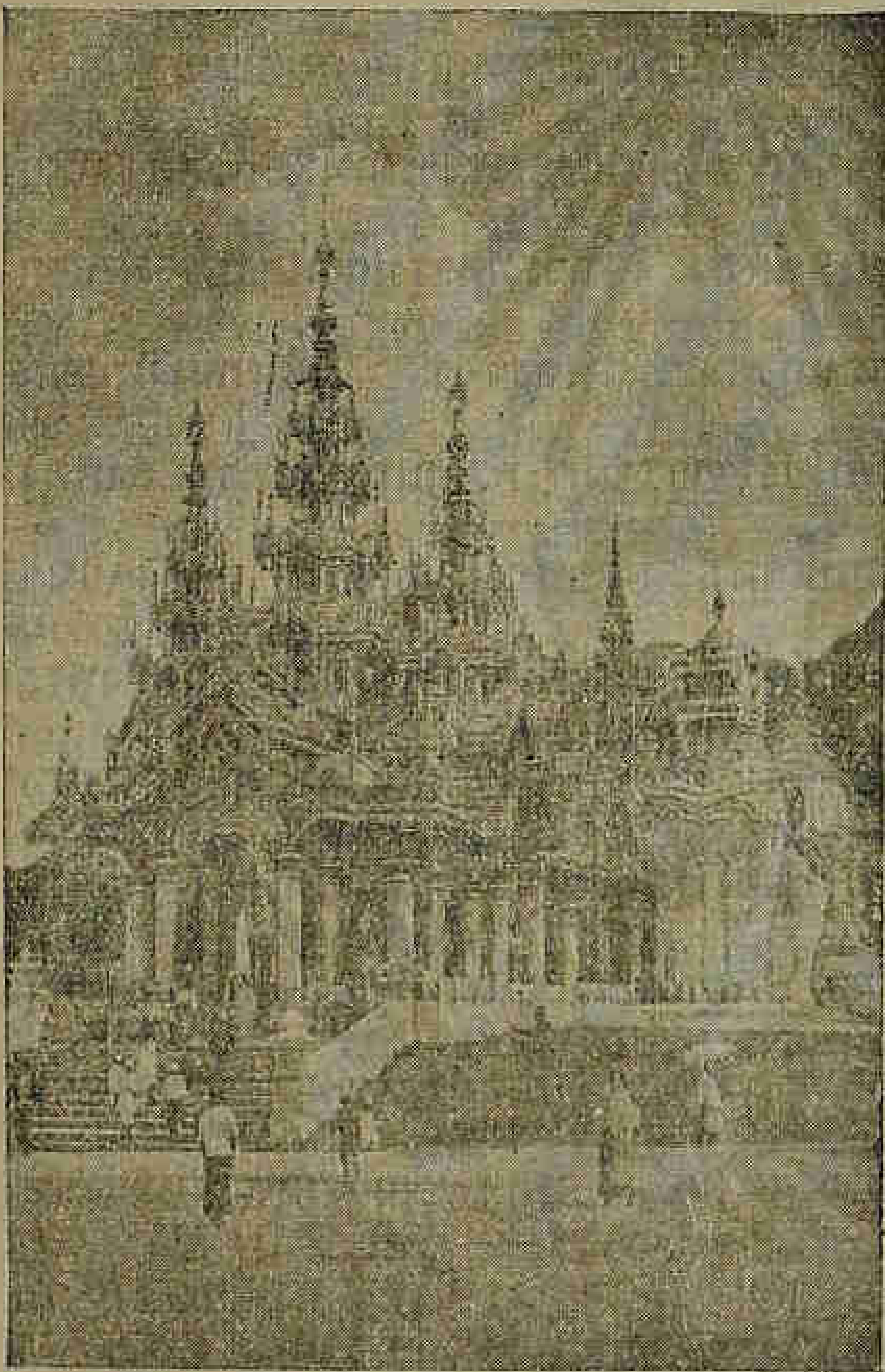
กรรมนิคจรแต่จ้แต่จะโปรด

คำ ๒๖ บทพระราชนิพนธ์

เล่าเรื่องเทียวเมืองพม่า

ตอนที่ ๒ เทียวเมืองร่างกุ้งเมื่อเข้าไป [ต่อ]

ทางขึ้นพระเกศธาตุเมื่อก่อไฟใหม่

ถ่ายโตเมื่อไปครั้งก่อน แต่เคยนมศาสตร์ตางที่จาดูญไปเสียแล้ว กถ่าย
เป็นศาตาดอนซึ่งสร้างชนใหม่ ให้ตามพวกพม่าที่อยู่แถวหนองศาตาดรา

เมื่อจะขึ้นไปบูชาพระ

เกศธาตุ พอถึงเชิงบันได

ทางชนก เกิดเสียดาย ออก

อย่างหนึ่ง ด้วยแต่ก่อนเคย

มี คำ ตา สำหรับ สัปบุรุษ

อาศัย เป็นของพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวโปรด ฯ ให้สร้าง

ถวาย พระ เกศ ธาตุ หลัง

หนึ่ง อยู่ริมถนนตรงข้าม

กับเชิงบันได ศาตาดานนม

ตาย จำหุดกรุป พระ มหา

มงกุฎที่หน้าบันเป็นดำคณ

ฉนยงมรูปฉายาดกษณท

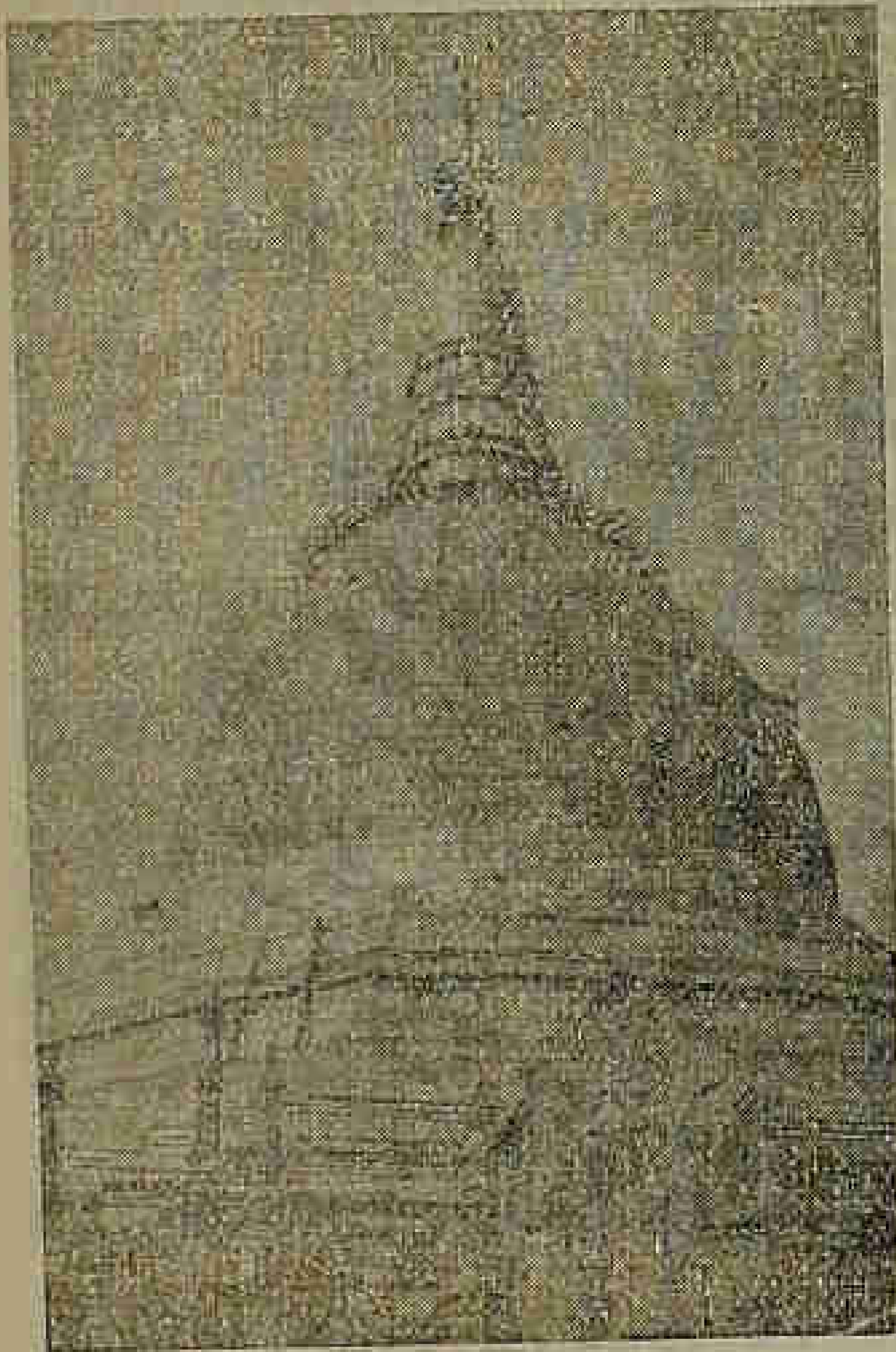
มงกฏก็ไม่มีใครรู้ คงเป็นเพราะต้องเจตมาช้านาน ค้าดาเดิมผู้ฟังแต่
 หมดตัวคนรูเรื่องเดิมเขาจึงรื้อทองเดี่ยเอาที่ทำค้าดาใหม่ จะโทษเขาก็ไม่
 ควร พระเกศชาคูอยู่บนยอดเนินสูง ทำทางชนเป็นชนบนโคตง & ทิศ
 มหาชนมกชนทางทิศใต้เป็นปรกคิ ทปากทางมีค้าดาหงคาเป็นปราสาท
 ตามยอดแทนประตู และมีรูปสิงห์แบบพม่าคือใหญ่โต ก่อด้วยอิฐถือปูน
 ขยุมการค้าดาข้างตะวันตก พระเจดีย์ทองคำในเมื่องพมามีรูปสิงห์คือใหญ่
 อยู่สองข้างปากทางเข้าบริเวณทุกแห่ง การทำรูปสิงห์ตั้งประจำปาก
 ทางดูประหลาด ที่ชอบทำกันทั้งจนเขมรและชวา ไม่แต่พม่าเท่านั้น
 สิงห์ก็อราชต์หนนเอง ในเมืองไทยเราแต่โบราณก็ชอบทำรูปสิงห์ตั้ง
 ปากทาง แต่มักทำรูปสิงห์แบบเขมร หรือมีฉะหนักเอาสิงโตของจีนมา
 ตั้ง เห็นทำรูปห่อเป็นสิงห์ไทยแห่งเดียวแต่จุดพระเชตุพน เป็นของพระ
 บาทสมเด็จพระนงเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐ์ขึ้น น่าจะเป็นเพราะทรง
 พระราชปรารภจากรูปสิงห์แบบไทยยังไม่มีใครทำมาแต่ก่อน จึงทรง
 สรรางชนกเป็นโคต มุดเหตุที่ทำรูปราชต์ตั้งปากทางน่าจะไดคคิมาแต่ครุ
 เดียวกันทงหนน แต่เดิมเห็นจะทำให้เป็นรูปศักดิ์ตั้งสำหรับรักษาถาน
 มีให้คนอนันพาดเข้าไปประพฤตร้ายในบริเวณนั้นเป็นเค้ามุด ทางชน
 พระเกศชาคูเมื่อนานค้าดาดำมยอดเขาไปแล้ว ยังมีค้าดา ยอดปราสาท
 ปลูกครอบบนโคตทางชนเป็นหงๆ คดคอกนชนไป คนชนเดินในร่มหงคา
 คดคอกนถงถานพระเกศชาคู สองข้างทางมีร้านขายคอกไม้รูปเทยนกบ
 ญตรชงและถานคระฉนทำด้วยกระตาส สำหรับเป็นเครื่องสักการบูชา มีทง
 ร้านขายของเดินแต่สิ่งของอื่นๆ แม้งนของกิน ตั้งรายเรียงกนชนไป
 คดคอกนทาง หึงต่างเป็นคนชายแทบทงหนน เลียงร้องเรียกให้ชอเพี้ยก

ไปจนออกกำลาญ นอกจากนนทส์ของข้างทางยังมีพวกคนขอทานนั่งราย
 เป็นระยะมีทั้งเด็ก ๆ เทียวแทรกแซงขอทานบ้าง เทียวยืนของชายคนที
 เดินชนไปบ้าง ดันชักพลุกพ่วนประกอบกับทางเดินได้ใครก จนออกจะ
 อดอดละเขยงเพราะต้องเดินคนเบตา พบฝรั่งพวกทองเทียวที่เคยเป็นเพื่อน
 โดยล้ารเรอตาเดียวกัน ชนไปทงผอเมยคูหนึ่ง ผอเดินคนเบตาเมื่อเห็น
 เราทาหนานอ แต่เมยนนเอาขมงปดาดเคอรทดำหรบบดแผดคคบดฝว
 คนแตรนอคนทงตองข้างตนาทเรค แต่เมอตั้งเกศดูพอกพมากกตบเห็น
 ชน ดจยลอเกอกคบนงชนไปแทบทุกคนทงพระแตรคฤหัดถ เพราะเมอ
 เดินตามถนนได้เกอก ไปถึงเชิงบันไดคองลอด ไมมทจะฝากใจทไหนก
 คองลอดชนไปดวย กตายเป็นเหมอนมขอบงคบโพดปบรชคองลอดเกอก
 ชนไปบูชาพระเกศชาตุ จึงคูนอยุ่ ล้วนพอกเรานน ควณนแตงคองนง
 ฝ้ามวงแตงได้เลื่อชาอบคคอเหมอนอย่างเข้าเฝ้ารบนาดงขบใหม่ ไมได้
 เกอกกุงคน เจ้าหญิงกแตงคองทานของเดียวกัน เวตาเมื่อเดินชนไปมีผู้
 หญิงชาวร้านคนหนึ่งเข้ามากระซิบถามเจ้าหญิงว่าเป้น "โยเตย" (คือ
 ชาอโยชยา) หรือ คงเป้นเพราะเห็นควณนกับนายชิตนุงผ้าโจงกระเบน
 ฝักกับพอกอื่น เมื่อได้พงถามก็เตยได้เค่าว่าพม่าเรียกไทยเราว่า โยเตย
 มิได้เรียกว่า "เตยม" เหมอนอย่างจีนหรือเขมรแตรแซก ความรุชอน
 ต้าคณุด้าหรบไทยทีไปเมองพม่า เพราะอะไรๆทีเป้นของไทยเรา พม่า
 เรียกว่าของโยเตยทงนน จะยกควอย่างคองเมอณนล้บถามลงตครทเตน
 อย่างไทย แต่แรกถามเขา (ในภาษาอังกฤช) ว่าพม่าทีชานาญการ
 ขบรือองเพดงแตรพ้อนร้าอย่าง "สยามีล" ยงมีหรือไม เขาตอบเฉใจ
 ไมได้ความ พอดนรู้เค่าตองถามใหม่ว่าคณรูเพดงคณครแตรพ้อนร้าอย่าง

“โยเดีย” ยังมีหรือไม่ เขาตอบทันทีว่า เพดงคนตรีแต่ละกระบวนพื่อน
 ราวอย่างโยเดียนั้นพม่านับถือมาก และได้ความคืบไปว่าของอย่างอื่นเช่น
 ถายจำหัดกเป็นต้น พม่าเรียกว่า “แบยโยเดีย” มีอีกหลายอย่าง
 ขอดเนินที่สร้างพระเกศชาตสูงกจาพนถนถึง ๒๕ วา ๓ ศอก (๑๖๖) ฟุต
 ต้องเดินจนบันไดหลายร้อยขั้นจนรู้สึกเหนื่อย หรือจะเป็นเพราะชนแก่
 ชราอ่อนแอลงไปก็เป็นได้ ต้องหยุดย่นพักทุกทางทางครึ่งหนึ่งจึงขึ้นไป
 ถึงฐานพระเกศชาต

จะเล่าเรื่องตำนานพระเกศชาตดังครั้นนี้ ให้ทราบพอเป็นเค้าเดี่ย
 ก่อน พระมหาเจดีย์ของชนพม่าเรียกว่า “ชเว ดากอง” Shwe Dagon
 แปลว่า “พระเจดีย์ทองเมืองตระเกิง” พิเคราะห์ดูเป็นคำจากต่างประเทศ
 เรียก เห็นจะเรียกมาแต่สมัยเมื่อเมืองพม่ากับเมืองมอญยังแยกกัน
 เป็น ๒ ประเทศ มอญเป็นเจ้าของถิ่นเดิมเรียกว่า “ชาตศก” ก็ตรงกับ
 ที่ไทยเรียก “พระเกศชาต” บางทีจะเป็นชื่อเดิม เพราะตรงกับเรื่อง
 ตำนานที่อ้างเนื่องไปถึงพระพุทธประวัติ (อันปรากฏอยู่ในหนังสือปฐม
 สัมโพธิ์ ตอนออกกัมโพธิ์ถึงพญานกปรินิวัตร) เป็นเค้ามูล ว่าเมื่อพระ
 พุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว ขณะเสด็จประทับอยู่ใต้ต้นเกตุ มีพญาคาพหนอง
 สองคนชื่อ ตปัสสะคน ๑ กัสสละคน ๑ มีความเลื่อมใสถวายข้าวสัตตุ
 ให้เสวย แล้วถวายตัวเป็นปฐมอบาสกในพระพุทธศาสนา ครั้นเมื่อจะ
 จากไปกราบทูลขอให้พระพุทธองค์ ประทานสิ่งอันใดไปเป็นอนุสรณ์
 สำหรับบูชาพระพุทธองค์สักสิ่งหนึ่ง พระมหากรุณาเจ้าจึงเสวยพระเคี้ยว
 ได้พระเกศา ๘ เส้นประทานอุปาสกทั้งสองตามปรารถนา เรื่องในหนังสือ
 ปฐมสัมโพธิ์มีเพียงเท่านี้ มอญเอามาตั้งเป็นต้นตำนานพระเกศชาตว่า

พ่อค้าอุบาสกต่างคนนบนเชิญพระเกศำพระพุทธรูปเข้ามาขังเมืองมอญ แล้ว
 ด้สร้างพระเจดีย์ทาบพษอดเนินตะเกิงบรรพพระเกศำไว้ตั้งแต่ในพระพุทธรูป
 พระเจดีย์จึงไดนามว่า "พระเกศำชาด" ด้วยประการฉะนี้ เดียวพม่า
 ยึดถือเรื่องตำนานพมมกมไม่ฟังใครว่าเป็นอย่างอื่น แต่ใครไม่เชื่อก็ไม่
 ค้ำจะคิดค้ำพม่า เพราะไม่รู้ว่าได้บรมสร้างพระเจดีย์ของคนชนแต่เมื่อไร
 ภายกรอคนเดี่ย มีเคาเขอนทรูเรื่องตำนานเป็นหลักฐานในทางโบราณ
 คคือยู่บาง ดอยเมือเมืองวางกุงคกเป็นขององกฤษแต่จ มีฝรั่งชานาญ
 ได้ตรวจดูในของทศรากล เห็นองค์พระเกศำชาดมีรอยก่อเพิ่มเติมถึง ๗ ครั้ง

พระเกศำชาดกำลังซ่อม

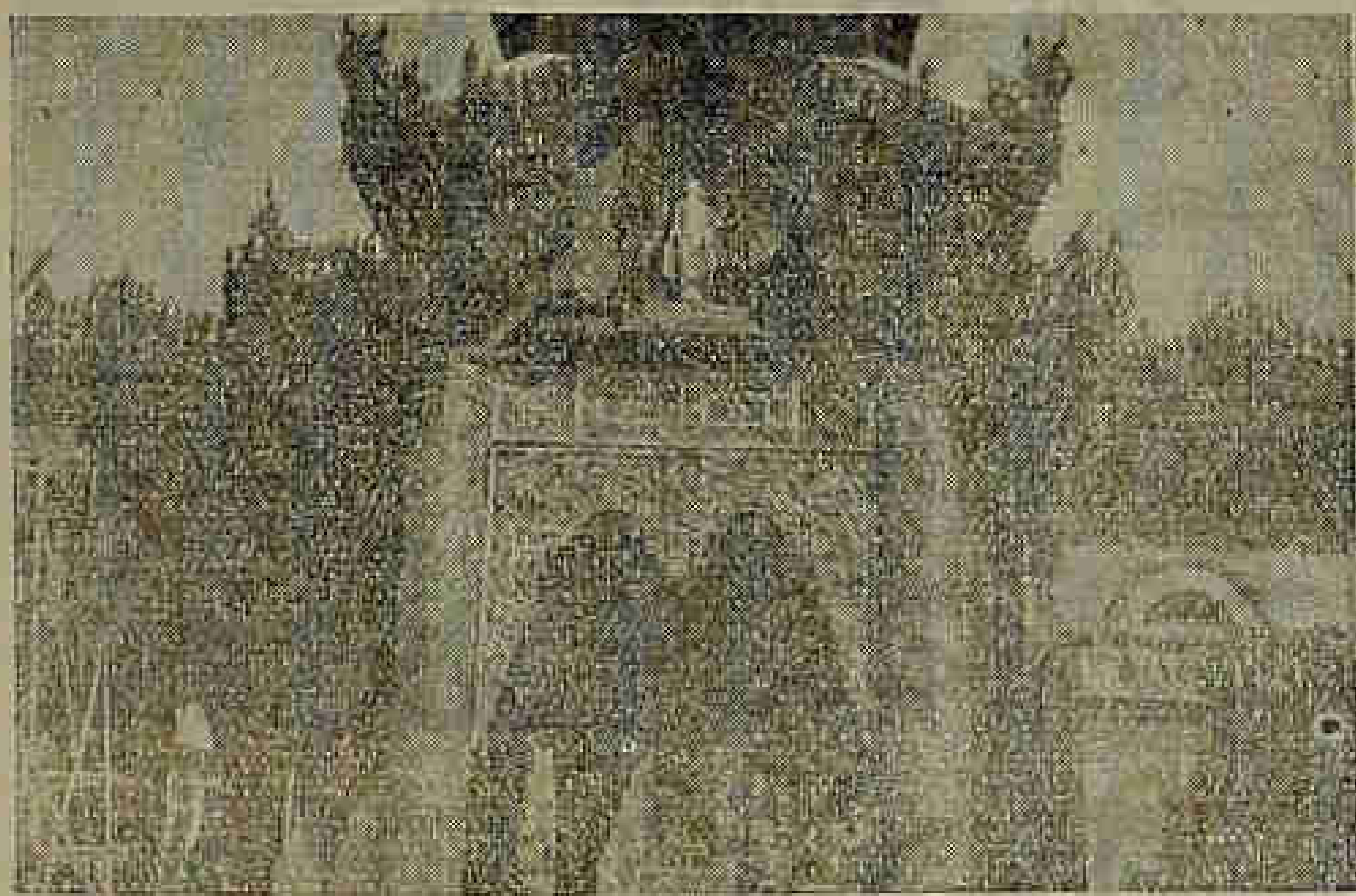
และมีในพงศำวดาพม่าว่า เดิม
 พระเกศำชาดเป็นพระเจดีย์ขนาด
 ย่อมดั่งเพียง ๕ วา ๑ คืบ (๒๗ ฟุต)
 พระเจ้าหงส์าวดี องค์ทรงพระนาม
 ว่า "พระยาอู่" อันเป็นพระชนก
 ของพระเจ้าราชาธิราช เสด็จราชย์
 แต่ พ.ศ. ๑๘๐๕ จน พ.ศ. ๑๘๒๘
 ได้ก่อเสริมขึ้นอีก ๕ วา ๓ คืบ
 ๑ คืบ เป็นดั่ง ๓๐ วา (๖๖ ฟุต)
 ต่อมาถึงพระเจ้าหงส์าวดี องค์องค์
 หนึ่งทรงพระนามว่า "พระยา
 เกียรติ" เป็นราชาภาคีในของ

พระเจ้าราชาธิราช เสด็จราชย์แต่ พ.ศ. ๑๘๘๓ จน พ.ศ. ๑๘๘๖ ให้ก่อ
 เสริมพระเกศำชาดขึ้นอีก ๓๖ วา เป็นดั่ง ๕๖ วา (๓๐๒ ฟุต) ต่อมานาง

พระยาตะตะเจ้าท้าว ราชบิดาของพระเจ้าราชาธิราชโตครองเมือง
 หงตาดัคเพราะสิ้นเจ้าชายในราชวงศ์ฟ้าร้อง เดิมราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๖
 จน พ.ศ. ๒๐๑๕ ให้นายเพ็ญรอบองค์พระเกศชาติทำเป็นदानยาว ๑๓๗ ฉา
 ๓ คืบ (๘๐๐ ฟุต) กว้าง ๑๐๓ ฉา ๒ คืบ ๓ คืบ ก่อเขื่อนทำพนักปักเต้า
 ไคมรายรอบ คอพนมออก ๓๐๐ ปี ถึงสมัยราชวงศ์ขององค์พระเป็นใหญ่
 พระเจ้านังระ (พม่าเรียกเจ้าพระเจ้าข้างเเมอก) เดิมราชย์แต่ พ.ศ. ๒๓๐๖
 จน พ.ศ. ๒๓๓๘ ให้ก่อเสริมพระเกศชาติขึ้นอีก ๑๐ ฉาเศษ เป็นสูง ๕๖ ฉา
 ๓ คืบ ๓ คืบ (๓๗๐ ฟุต) ขยายฐานเป็นคานระ ๒๐๖ ฉา ๒ คืบ ๓ คืบ
 (๓๓๕๕ ฟุต) การก่อเสริมพระเกศชาติทั้ง ๓ ครั้งทดต่างมาในพงศาวดาร
 พม่า พิจารณาโดยขนาดเห็นว่าน่าจะก่อพระเจดีย์องค์ใหม่ครอบพระ
 เจดีย์องค์เดิม เหมือนอย่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 สร้างพระปฐมเจดีย์ หรือมีพระนามเดิมครั้งใดก็ตามที่การก่อแก้ไข
 รูปทรงพระเกศชาติก็คงแปดงแปดกพระเจดีย์ของคก่อนมาโดยลำดับ รูป
 ทรงพระเกศชาติอย่างเช่นเห็นอยู่ในบดิน เป็นแบบอย่างสร้างเมื่อครั้งพระ
 เจ้านังระปฏิสังขรณ์ได้สัก ๓๖๐ ปีมาแล้ว แต่ฉัตรใหญ่บนยอดพระเกศชาติ
 นั้น ปรากฏว่าเคยถูกแผ่นดินไหวหักตกลงมาต้องทำใหม่หลายครั้ง แม้
 ในสมัยเมื่อเมืองราชวงศ์เป็นของอังกฤษแล้ว ก็ตกลงมาเมื่อพระเจ้า
 มินตงยงครองเมืองพม่าภาคเหนือ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๒๓
 ครั้งหนึ่ง พดกพม่าเรียกปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์ พระเจ้านมดงรับ
 ทำยอดฉัตร ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถึง ๖๐,๐๐๐ รูปี ให้ทำฉัตรใหม่
 ยกขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ แผ่นดินไหว (คราวพระ
 มุเตาพัง) ฉัตรยอดพระเกศชาติก็หักตกลงมาอีกครั้งหนึ่ง พดกพม่า
 เรียกปฏิสังขรณ์ใหม่เพียงยกชนดักตั้งของขึ้นมา เขาฉัตรเดิมที่ตกลงมา

แต่งพอกปูนตึงใจให้คนดูที่ในदानพระเกศธาตุ ฉัตรนั้นสูง ๗ วา ๑ คืบ (๕๗ พุศ)

เมื่อฉันขึ้นไปถึงदानพระเกศธาตุ ไปแต่เห็นในขณะเดียวกันทั้งของ บางสิ่งซึ่งคงอยู่อย่างเดิม บางสิ่งทมิฬใหม่ไม่เคยเห็น บางสิ่งซึ่งเคยเห็น เป็นอย่างหนึ่ง แต่เคยวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น และที่ดูธาตุของ บางสิ่งซึ่งเคยเห็นหายไปเสียแล้วออกจะคนตาพาให้พิศวง องค์พระเกศ ธาตุ (ตรงที่ไม่ได้คลุม) ดูคงอยู่เหมือนอย่างเดิมลงมาจนฐานทักษิณ ซึ่งมีพระเจดีย์เล็ก ๆ รายรอบ คอองค์พระเจดีย์ออกมามีอาหารสำหรับ มหาชนบูชาพระเกศธาตุ คงพระพุทธรูปเป็นประธาน อยู่ตรงทาง ซหนทง ๕ ทิศ วิหารทิศนั้นเป็นวิหาร โถง สร้างด้วยเครื่องไม้หัดงคา

ปราสาท บัด ทอง ดอง ชาด ประดับ กระจก ทงหัดง ฝมอ ช่างพม่าจำหัดก ไม้เป็นตอดตาย และ รูป ภาพ— เครื่องวิหารงาม

ภาพจำหลักและปิดกระจกวิหารทิศ

มาก แต่เมื่อปี

กลายไฟไหม้วิหารทิศเลยต้องหัดง ทัดร้างชนแทนฝมอไม่งามเหมือน ของเดิม ที่ในวิหารตอนแรก เขาไปตงมหับใหญ่ต้าม ไซ้ไว้กับเสาไม้หนึ่ง เจาะช่องใจสำหรับทายกตงเงินตาม ศรัทธาถวายช้อยรักษาพระเกศธาตุ

จนได้ครองเมืองเมื่อภายหลัง แต่เมื่อครองเมืองเกิดอาการให้ปวดหัว
เป็นกำลัง แก้ออย่างไรก็ไม่หาย จึงปรึกษาปโรหิต ๆ ทูลว่าเป็นเพราะ
บาปกรรมที่ได้ฆ่าราชสีห์ผู้มาแต่หนหลัง ต้องทำรูปราชสีห์บูชา
ต่างบาปจึงจะหายโรค พระยามหากษัตริย์นั้นจะทำรูปสัตว์เดรัจฉานจน
บุราณกษัตริย์มา จึงให้สร้างรูปราชสีห์ขึ้นฝากไว้กับเจดีย์สถานทบูชา
เดยเป็นประเพณีสืบมา

นทานเรื่องนางสีห์หัดวางดอมพระเจดีย์นันทานองเดยวกัน เปดียน
เป็นนางราชสีห์ได้นางราชธิดาไปเดยงใจแคเดก รักใคร่เหมือนเป็นลูก
เมื่อนางราชธิดาเติบโตใหญ่ขึ้นหนมา นางราชสีห์คามมาทนมแมนาเมื่อ
นางราชธิดาข้ามพันไปได้แล้ว นางราชสีห์โทมนต์ขาดใจตายอยู่ทนม
แมนา นางราชธิดานั้นโตเป็นใหญ่เมื่อภายหลังคิดถึงคุณของนางราชสีห์
ที่โตเดยงดูแลที่ตักกายด้วยความรักใคร่ จึงให้สร้างรูปขึ้นไว้กับเจดีย์
สถานทบูชา

เรื่องนทานของมนุษย์สังหนัน ว่าเมื่อพระไศนระกับพระอุตรมหา
เถร ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชให้มาสอนพระพุทธศาสนา มาถึงเมือง
สระเทิม ในรามัญประเทศลบเจดามนางยกชนเทยวกันเด็กทเกิดใหม่ พระ
ราชามหากษัตริย์แเดะราชฐวไตคความเดือตรอนอยู่ พระมหาเถรทงสอง
องค์จาแแดงเป็น "มนุษย์สังหน" อย่างนให้นางยกชนกตอเดยงทบหนน้าย
คูนยไป บ้านเมืองกไตคความสุขพนภยอนตราย พระราชามหากษัตริย์
จึงให้ทำรูปมนุษย์สังหนไว้ดำหรบป้องกันภยนตรายแก่มหาชน แต่
เดยงนรูปนางสีห์กับมนุษย์สังหนอยู่ตบเขาไปเดยงแล้ว เพราะเขาอนุญาต

นอนกับพระธำมรงค์แตกหัก เมื่อเอากลับเขาไปติดคอจึงคองพอกปูน
 และทำล้นบิดทองชอนรอยซำรด เป็นเด็ยของดีไปอย่างหนึ่ง เด็ยคายอก
 ซอย่างหนึ่งคือทมาททยกพม่าสมัยใหม่สร้างศาลาปราสาทแปดงแบบ ให้เจอ
 ฝรั่งเกิดมี “ปราสาทชอย่างเทศ” ซใหม่สักสองสามหลัง ถารือเผา
 ไฟเสี่ยก็จระดี

พระเกศธาคูผิดกบเจดีย์สถานอื่น ๆ ที่ใดเห็นอย่างหนึ่ง คือยพระ
 มหาเจดีย์แห่งอนมกมคชนนมากแค่เจดาเทศกาด แต่พระเกศธาคูแม่ใน
 เจดาปรกคกมคชนนมาก ๆ ทุกจน จนหนึ่งจนชไปเวดาเยน อีกจนหนึ่ง
 ชนไปเวดาเขา ก็เห็นคนชนไม่ขาดสายทงตั้งอกรง ตอนพม่าเป็นพน
 ถาจะดูพม่า ในเมืองร้างกรุงไปคที่พระเกศธาคูเป็นเห็นมากกว่าตอน มี
 พม่าทุกประเภททุกชนชายหญิง ชาวประเทศอันกมหลายชาติ ฉนได้
 พบพระไทย ๓ องค์ องค์หนึ่งบอกว่าไปแค่จัดอุทัยบางกระบี่ในกรุงเทพ ๆ
 องค์หนึ่งไปจากวัดมเหยงคณเมืองลัวรวิค อีกองค์หนึ่งว่าเป็นชาวกรุงเทพ ๆ
 อยู่ทรมวัดลวะเกศ ตามพระโศกนาถชาวจิตต้อออกไปบวชเป็นพระพม่า
 เมื่อพบรุจาไทยกปราคาชยภณ โดยคจนมยหนดทง ๒ ฝ่าย แต่เห็นจะไมรุจาฉน
 เป็นใคร เว้นแต่องค์ที่เป็นชาวเมืองลัวรวิคนนคตชคด้ายคตบคตา พอฉน
 เดินพนไปแต่้วมาตามเจ้าหญิงว่า “ตมเต็จกรมพระยาคำรง มีไซหรือ”
 ได้คความตามคำพระเหล่านนเด่าว่า เดินบกไปทางค่านแม่สอคแซวงเมือง
 คาก ทุกองค์ไมมองคได้รุภาษาต่างประเทศ และไมมทหมายนนั้นจจะ
 ไปฟังพาอาศัยใครทไหน ไซบณฑบาทเดยงตจคตคตคทางไป พบจคเจ้า
 ของไมริงเกยจกได้อาศัย ถ้าไมมจคกได้อาศัยแต่ตามคำคากจางย่าน
 แม่ทลุดจนมไม้ในทางทไป คคตคกนชมว่า ใจคคเคคเคยจ คูนชาน

ด้บายคทุกองก คนชนพระเกศศาคุเหมือนจะต่างกันเป็น ๔ พวก โดย
 มากเป็นพวกที่ชนไปบูชา ยังมีพวกชาวต่างประเทศถือศาสนาอื่นเป็นแ
 ชนไปดู พวกนี้เคยจมนนอยลงดวยรงเกยงทตองลอดเกยก ยงพวกพนก
 งานที่ทำการรักษาพระเกศศาคุ และที่ตุ้มคนชนไปหากันในถานพระ
 เกศศาคุอีกพวกหนึ่ง ในพวกหลังนี้ บางคนเป็นหมอดู ชนไปเที่ยว
 อยู่ตามศาลาคอยรับจ้างทายว้ายศ บางคนมีภาษาองกฤษบางเด็กน้อย
 คอยรับจ้างนำชาวต่างประเทศเที่ยวดู บางคนก็ขายของเช่นหมากพุดบุหร
 เป็นต้น มีบางคนคอยรับจ้างส่งจดหมาย (ดังจะกล่าวอธิบายต่อไปข้างหน้า)
 วิชาพระเกศศาคุเหมือนจะมี ๒ อย่าง อย่างสามัญถือเครื่องตั้งการระ
 ชนไปตั้งวิหารทิศ กจตุรบุ้เทียนถว้ยเครื่องตั้งการกราบไหว้ตั้งคำ
 บูชาพระรัตนตรัย แดงเดินประทักษณพระเกศศาคุเป็นเสร็จพิธีเพียงน
 ยังมีพิธีสามัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งเนื่องด้วยเทวดานพเคราะห์ ฤษเพงทราบ
 เมื่อไปคราวนั้น ฉาพมานบถอศาวานพเคราะห์ก็อย่างเคยจกนกับไทยเรา
 เหมือนเช่น ให้ชอกคนกชนดวยศอักษรรตามจรรคประจำจนเป็นต้น ดู
 เหมือนพม่าจะนับถือเทวดานพเคราะห์ได้ยิ่งกว่าไทยเรามาก ที่ในถาน
 พระเกศศาคุ (แแต่พระมหาธาตุของคชนกเหมือนกัน) ทำหตักบายเขียน
 รูปเทวดากบตั้งถวพาทนะ แดงมอกษรรบถอนามบัลประจำใจตามทิศ
 ทง ๘ พระอาทิตย์อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ พระจันทร์อยู่ทิศตะวันออก
 พระอังคารอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระพุธอยู่ทิศใต้ พระราหูอยู่ทิศ
 ตะวันตกเฉียงเหนือ พระพฤหัสบดีอยู่ทิศตะวันตก พระศุกร์อยู่ทิศเหนือ
 พระเสาร์อยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ แแต่พระเกศนั้นทำเป็นช่องไว้เหนือฉกร
 ยอดพระมหาธาตุ ลักษณะการบูชาพระเกศศาคุเนื่องกับนพเคราะห์นั้น

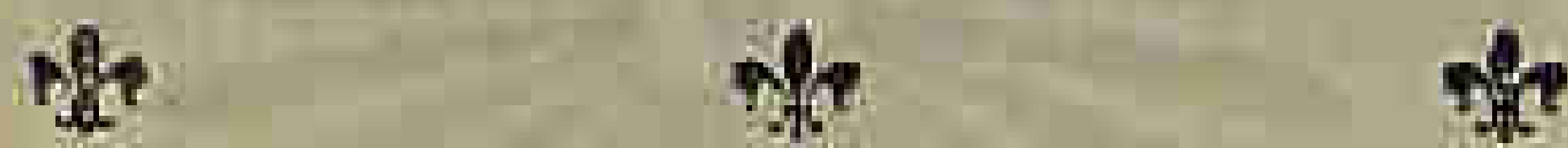
เป็นต้นว่าชนไปฉ้ออะไรหรือคดโกงบาปเกิดวันอะไร ก็ไปนั่งบูชาพระเกศ
 ชาติที่ใดตามตรงที่คั่นนั้น หรือบูชาเนื่องกับอายุเช่นเทวดาองค์ไหนเข้า
 ด้วยอายุ ก็ไปบูชาพระเกศชาติตรงที่คั่นของเทวดาองค์นั้น พรรณนามา
 พอเป็นเค้า บางทีจะมีเหตุอื่นเป็นทีอย่างค่อไปอีก การทบูชาหนีนอกจาก
 ถวายเครื่องสักการะและตั้งดอกไม้บูชาตามัญ มีการสั่งพระปริตตามกำลัง
 งาม เวदानนเขียนหนังสือใหม่คทารา จากไม้ไคลนค นักจากนอภทศย
 ทุเหมือนลวดไมปริตอนชนคด้วย อุเทศยณจกขมา ๆ ซ้ำ ๖ ครั้งให้ครบ
 กาลังวัน ตรงนเป็นชองทผู้ชานาญการลวดเขารบจ้าง เพราะผู้ทบูชาจำ
 ไม่ได้ เมื่อลวดจบแตวยงมพชเอนาสำคที่ฐานพระเกศชาติ การทเขา
 ษาคำนอชบายชองพม่าว่าเพราะมนุษย์ทไปปรโดก บุญบาปย่อมนำไป
 ลูท ๓ ลถานค่างกน พวกททำบุญมากไปลูดวรคคความลุด ไม่คอง
 การคความลุดเคราะห์ชองมนุษย์ ผู้ททำบาปมากก็ไปคกนรกพนวดลยท
 มนุษย์จะลุดเคราะห์ แต่พวกททำบุญบาประคณกนคายแตวยงคองเป็น
 เบรคทอชเทียงอยู่ในมนุษย์โลกน จึงให้ทานนำลุดเคราะห์แก้เบรคเมื่อ
 ทำบุญ (ชองไทยเรากมทานองเดียงกน แต่มชางลุดคด้วย เรียงว่า
 “ชาวมอกกระบอกนาค” มกเอาลุดคองไม่บคได้) อชบายชองพม่าทงาน
 จรมมุดมาอย่างไรกตาม แต่ประหคาคอยุทไปพองกับคคพระ “ยถา”
 เมื่อทชกกรวดนาค อนนบทว่า เปตานิ อูปกบุงปติ ๆ เปลว่า (ทาน
 ทบาเพญนน) ย่อมลุดสำเร็จประโยชนแก้เบรค ฉะน ตรงนนาเตานอกเรอง
 แทรกคักหน้อย นานมาแต่วอนหนังสือไปหาลุดมเดียงพระมหางวงศท
 วจิตลุดมนลุดวิหาร เห็นทานรวบรวมเครื่องบริชารชองทาน จคเป็น
 ลุดคคคองใจในกฎหคายชุด เมื่อฉนถามทานบอกว่าจะทำบุญฉนเกิด

จะถอยดังเค็ดสำหรับงานศพเสียให้ทันตาเห็น แต่จ้ท่านบอกค้อไปว่า
 ทำบุญตรงนจะห้ามไม่ให้พระยลา เพราะท่านไม่ได้ทำบุญอุทิศเปรัต
 ฌน์ไคยหนักสงดัยว่าพระผู้รับทานจะอนุโมทนาอย่างไร มาได้ค้ความภาย
 หตงจ่าดมเค็ดพระดังฆราชเจ้า ๆ เป็นผู้นำสงฆ์ ทรงพระดำริเอาศากา
 ในอาฏานาฎียปริคมาไซ้แทน ยถา ทรงนำชนว่ เตหิ คุ่ว รกฺขิโต ๆ
 ไปจนถึ นิพฺพุโต ๆ คุ่ว ภว ๆ พระดังฆอนกรับ สัพพัตติโย ๆ ตามมี
 ในอาฏานาฎียปริคค้อไป ไคยนว่าดมเค็ดพระมหาจรรวงค้ชอบมาก
 เมอส์จคณา ให้เปรัตแฉงตามแบบพม่าค้องไปค้ระฆังที่แขวงราวไฉในถาน
 พระเกศศาคุ อธิบายว่าดังเลียงบอกเทวดาแฉงมนุษย์ทงหลายให้อนุโม-
 ทนาแฉงรับสงนบุญด้วย แฉงจึงเป็นกาเร็จพระ เมอทรามอธิบาย
 การค้ระฆังประกาศแฉงสงนบุญ กเตยนกชนถงระฆังรายทมตามมห
 เจดีย์สถานในเมืองเรา เช่นทพระปฐมเจดีย์แฉงพระพุทชบาท คุเหมือน
 เราจจะเข้าใจถึนไคยมากกว่าค้เอาบุญ แต่ทจริงนำจจะถูกตามอธิบายของ
 พม่าว่าค้ให้บุญ ค้คือเมื่อ ไคไรได้ทำบุญแฉงจึงค้ระฆังให้เทวดามนุษย์ได้
 ยินเลียงเป็นสังัญญา ให้อนุโมทนาแฉงรับสงนบุญ คุเป็นทานองเค็ดยอกบท
 พุคว่า “กวางจวัดแฉงกหนงไคยถึถึงพรหมโลก” ในเรื่องนนาจจะคิด
 ค้อไปถึถึงมุดเหตุค้การระฆังเค็ด ๆ ฌนิต

“ใบโพธิ์สูงวรรณห้อย ระบายข้อยบรุ้งรัง
 ดมพดกกระดังคัง แฉงนาศัพทขอถเอง”

แฉงนไฉตามเจดีย์สถาน เช่นทชายคาพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนค้ำงศา
 รามเป็นคั้น ประเพณค้เดิมนำจจะเค็ดแต่ผู้สร้างหรือผู้บูรณะปฏิสังขรณ์
 เจดีย์สถานน ประดังค้จจะแฉงสงนกุศล ให้บุญเป็นนิจกาดดอกกระมัง

จึงทำระฆังอย่างนูนขึ้นได้ บุษบาแต่จกกลับเงาพอพลบค่ำ ไม่เห็นจุดไฟ
ฟ้าประดับพระเกศชาติเหมือนอย่างพระสุเดเจดีย์ แต่มีเสาโคมฉายคงไว้
ทุกทิศสำหรับฉายแสงอย่าง Flood - light ให้สว่างเห็นองค์พระเกศชาติ
ได้ตลอดเวลากลางคืน

หัวหิน

วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๒๘

กราบทูล ส้มเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ ทราบฝ่าพระบาท

สายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ โปรดประทานรายงานเล่าเรื่อง
เที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๒ ไปพร้อมด้วยรูปฉายทัศนอีก ๓ แผ่น ได้
รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณดังนี้เกล้า

ตามพระดำรัสขอขยายเรื่องอาณาจักรเมืองภูเก็ต ปราบกฏอการอนุญาต
ให้บริษัทรุขฉวีในอาณานิคม ได้ทำมาแต่ครั้งพระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็น
สมุหเทศาภิบาลอยู่ และพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ตั้งใจที่จะแก้ไขให้อาณ
กตบดินแดน ดงหนกคองโทษเอาเงาเพราะพระยารัษฎา ฯ ถึงอนิจกรรม
เสีย การจึงไม่เป็นผลสำเร็จให้เป็นความสะดวกอย่างใดอย่างหนึ่ง

รายงานเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๒ นี้ อ่านได้ความรู้แปลกๆมาก
เรื่องละครในเมืองพม่า ได้ความว่าถอดแบบอย่างเขาไปจากเมือง
ไทย นักคิดว่าการพื่อน้ำของพม่า เขามีน้ำท่าเรือในห้องเรือนด้วย
ไม้คองมเรือ อย่างมระบาเมอเตยงส์หัตต์เตชะซึ่งปรากฏในหนังสือเรื่อง
รามเกียรติ์ของเรา เป็นไปตามทางประเพณีอินเดียซึ่งเรียกว่า 'นัจจะ'

เราเรียก “ระบำ” แต่เราไม่ได้ทำกันเช่นนันทย ตามที่ฝ่าพระบาท
ทรงสืบได้จากการเต้นละครที่เป็นเรื่อง พม่าได้แบบไปจากไทย คู่สมเป็น
จำแต่ก่อนพม่ามีแค่ระบำไม่มีละคร ก็คือการรำที่ไม่มีเรื่องต้องเกิดก่อน
การรำประกอบเรื่องต้องเกิดหลังเหมือนความคิดกว้างออกไปแล้ว

ฟังพระดำรัสเสด็จลงมาถึงความรุ่งเรืองเมืองว่างกรุง ซึ่งขยายตัวใหญ่
ออกไปมากจนเป็นนาพิศวง มีหลายข้อที่กระทบกระเทือนใจ เช่นว่ามี
สวนเพียงสอง ทำให้นึกถึงว่าทำไมเขามันได้เราไม่ได้ เหตุใดเกิด
กรรมอันมงคลของการใหม่สวนเพียงสองคงจะหลุดอธิบาย คือเมื่อครั้ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ทรงสั่งให้เขียน รูปดงส้มคู่ พระราชนิพนธ์
“ธรรมาธรรมดงคราม” ก็คิดจะเขียนรูปเทพอธรรมทรงรถเทียมหมี ด้วย
เป็นดงทรายดงดงส้มแก่อธรรม แต่จะเขียนเตาไปก็เกรงจะไม่เหมือนหมี
ที่แรกก็พดกดูการางดงซึ่งฝรั่งเขาทำจนใจ รูปหมีทมิ ในนมนเป็นทมิ
ฝรั่งไปหมด ไม่เหมือนที่เคยเห็นในเมืองเรา จึงพยายามที่จะหาความจริง
ดู เขายกขาจากวัดจกรวรรคัมพระท่านเลี้ยงไว้ จึงไปดู ถูกจำหน้ายั่ว
ให้เขาไปเลี้ยงแล้ว ตามถึงที่อยู่หลับไปท่านกับบอกให้ คามรอยไปดู
ก็เหลือแต่หนึ่ง แปลว่ามีนตายเลี้ยงแล้วเขาตอกเขาหนึ่งไว้ ลีบค่อไปได้
ความว่าของพระศัลยแพทย์วิศิษฐ์ (หมอสาย) มี จึงไปขอ ดู เป็นดูทมิ
ที่ยังอ่อน ดูเขาเป็นอย่างไม่ได้ ตกตงต้องเขียนเตาไปตามบุญตาม
กรรม จึงนกงานถาเราเลี้ยงดงดงดงแล้ว จะไม่ต้องรับความยาก
ลำบากเลย ออกขอหนึ่งซึ่งตรงเสด็จลงทะเลสาบมหาธาตเกิดลูก ใจคิดจน
มาว่า “สาบ” คำนจะเป็นขอ โดยเฉพาะของทะเลที่เลี้ยงมราชูรเท้านน
ตอกกรรมัง เพราะเรามักเรียกกัน “ทะเลหญ้า” “ทะเลตม” “ทะเล

มหาราช" คำ "ทะเล" จะหมายความกว้างเท่าแผ่นดินออกกระมัง ชัก
 ขอบหนึ่งซึ่งครุฑว่านาในแม่น้ำรางกุ้งชนไม้ทไเหน้เดิมอ แต่ฝรั่งเขาพูด
 ถวายว่าแม่น้ำแยงเจ้ชุนเหมือนกัน น้เป็นได้ความรู้เดิมชน ได้ยินข่าวมา
 บ่อยๆ ว่าท่านบแม่น้ำแยงเจ้พง น้ำท่วมบ้านเมืองทำให้คนตายมาก ๆ
 ในเทศนั้นได้เห็นหนังสือฝรั่งเขาว่าแตกถนนชนไปดักล่ามตีบีแม่น้ำแยงเจ้
 กไม่มกยออย่างนม แต่ภายหลังแม่น้ำคนชน ร้องน้ำไม่พอรับจำนวน
 นาซึ่งมีมา นางจทวมตงตงตง คองกอกท่านบเห็นอตาตงตงเพอกันไม่ให้
 น้ำท่วมบ้านเมือง ทำไมความเปลี่ยนแปลแห่งแม่น้ำนั้นจึงเป็นไปเร็วนัก
 กมาได้ความรู้ที่ครุฑเตาควาน ว่าแม่น้ำนั้นน้ำชุนมาก คือนานน้ำพาเอา
 ดินมาถมทของแม่น้ำตงบีตงมาก ๆ จึงคนชนเร็ว ชักขอบหนึ่งซึ่งปรากฏ
 ตามพระดำรัสเตา ว่าพระผู้เจ้เจ้คนนบดทของทงองค นกเป็นความรู้
 โหม้ทแสดงความรู้รุ่งเรืองชน เมื่อเกิดากระหม่อมไปพระเจ้ตยของค
 นนยงเป็นขุนชาอ

เห็นรูปพระเกศชาคู้ซึ่งมีจากคตม รัตถ์ถั่งถ่างหาดานๆ ที่ตามแต่คัจ
 เพื่อจะได้เห็นอะไร ๆ แต่กชวดเห็นตั้งดำคยูนควจะจะได้เห็นไปอย่าง
 หนึ่ง ฝ่ายพระบาทนั้นไม่เป็นไรเพราะได้เคยทอดพระเนตรเห็นแล้ว ในรูป
 นนเอง ก็ให้ ความรู้ แก่ เกิดากระหม่อม ผู้ไม่ได้ ตาม เด็ดจตยข หนึ่งขหนึ่ง
 ครึงทคตขยอคพระชาคู้ เขาวิตชนนคตคตอนบตยเข้าไปได้กมาก ทำ
 ขยอคตคตคตงใหญ่ออกไปทว่าคตขนยอคคตคตคต ทำให้แต่คตทงทรงเป็น
 สองตอนที่เป็นมงกุฎ ฤดาคอยู่มาก ไทยไม่เคยทำ ขอรบไว้เป็น
 กรวมคตท ด้สบเหมาะะก็จะทำข้าง รูปที่บรรจุพระศัพพะนางลุ่มยาดค

เหมือนพอกถูกเจ้า ๆ ที่เชียงใหม่ พิจารณาคุณทรงดูมากจนเห็นคิดจะ
เล็ด เต็มใจที่ความรูปร่างพม่าเรียดลงไปมาก รูปพระเจ้าตั้งบอกกับพระนาง
ตั้งพยาบาลทรงเครื่องตน เคยเห็นมากที่หนึ่งแถว อยู่ข้างจรจรัง

ขอประทานทุกถั่วไทยของตายพระหัตถ์ซึ่งได้รับรางวัล มีรอย
ยบเขนเบือนเปราะ ซ้ำหัวของข้างหนึ่งกเบ้นรอยเบ็ด พนกงานไปรษณีย์
บดควาใจแฉะจดบันทึกว่า เมื่อตั้งนบนเบียดนา และหัวของข้างหนึ่งกเบ็ด
อนนบนเหตุเกิดที่บึง ไม่ใช่ในเมืองไทย ได้ถวายของนบนมาทอดพระ
เนตรดูโดยตลอด เพื่อจะได้ทรงได้ส่งคนและกำชับอย่าให้เป็นเช่นนบนอก แม่
จะไม่มียกเป็นการที่ไม่สมควรจะให้

กระหายคอยฟังตรัสเล่าถึง โบราณสถานในเมืองพุกาม มีอำนาจ
เจดีย์เป็นต้น จำได้ว่าเจดีย์ฐานอนนบน ได้เคยเห็นแบบที่ฝรั่งเขาถ่ายอย่าง
เขียนมาที่หนึ่งแถว มรูปตงรูปคดแฉะแผ่นผองพร้อม จำได้ว่าฐานภายใต้
นบนของอวมงคลเดียว มีกระโถนไปได้เป็นชั้น ๆ แต่ท้องที่ล้มจะมีค
แจกเหมือนขาคางคางดู ถ้าเป็นเช่นนบนกหมคค ด้นอยากที่จะเข้าไปเดินชม
ยังเมืองดาวเขตกกระหายจะใคร่ฟังอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เพราะตรัสว่า
เก่ากว่าเมืองพุกามขึ้นไปอีก

รูปที่ทรงถ่ายด้วยทุตกระหม่อมชาย ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประ
ทานเข้าไปนบน นอกจากได้ดูแล้วเบ็กบานใจที่ได้เห็น "พร้อมพร้อมนบน"
แถว ยังกอดได้คหนึ่งที่มีรูปหม่อมตมพนชคคชอยู่ในนบนด้วยได้รู้จัก เพราะ
เป็นผู้ที่เกตุากรหม่อมมยังไม่เคยเห็นคองมาเคย

ชาวที่หนึ่งต่อพมพณบพหนึ่งดงจา ฝ่ายพระบาทจะยกทัพกระเหรียง

บ้านชนนามอน ปันง

วันที่ ๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูต สัมเด็จพระบรมพรหมนริศร ๆ

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๗ มีนาคมปีก่อน เมื่อ
 แรกทราบว่าเสด็จไปหัวหิน หม่อมฉันนึกยากลุ่มว่าจะเสด็จไปประทับที่
 ด้านักตึกกุดหรือที่ไหน ไม่ได้ความมาจนพบพระยาศรีวิสารวาจา ตาม
 เขาจึงทราบว่าเสด็จ ประทับที่บ้าน พระยาประเสริฐ ๆ ก็คาดว่าจะเป็นด้วย
 เขาพูดเชิญเสด็จ หรือด้วยเหตุอย่างอื่นซึ่งสะดวกกว่าไปประทับที่ด้านัก
 ตึกกุด จึงเสด็จไปประทับอยู่บ้านพระยาประเสริฐ ๆ ในคราวนี้ แต่เมื่อ
 ทราบตามที่ทรงพรรณนาถึงบ้านพระมหามนตรีทฤกนาพด หม่อมฉันก็
 ออกตกใจดูไม่น่าจะเป็นได้ดังเพียงนั้น แลระอกนาคอดทอยู่ติดตลกนกับ
 ด้านักตึกกุด บรรดาบ้านตามชายทะเลที่หัวหินดูเป็นเลียงบุญเลียงกรรม
 เพราะพนทเป็นทรายอ่อน ถ้ามีสายน้ำไหลแรงเข้าทางไหนก็อาจจะกัดที่
 ให้พังทะลาย เป็นอันทรายแก่บ้านเรือนที่ปลูกได้ต่าง ๆ รอดอย่างเดียว
 แลจากเหตุอันตรายเช่นนั้นพนา ๆ จระมี แลระบางที่การูคจทนจะมอบายท
 จะแก้ไขกระแสน้ำให้ไหลไปเลียงทางอื่นโดยางคอกถระมิ่ง

เรื่องกระบวน พ้อนรำ ของไทยเรา แลระที่ พม่า ถ่าย แบบไป เด่นนั้น
 หม่อมฉันพิจารณาตามทีประทานจณจณ ในลายพระหัตถ์ เห็นว่าคงจะ
 ดงเป็นยุติได้ ว่าระบ้ำกั๊บไซนระครเป็นของแยกอย่างแลระเกิดด้วยมุด
 เหตุต่างกนทีเดียว ระบ้ำกั๊บนั้นจึงเป็นเครื่องบ้ำเรอให้เพ็ดคเพ็ดคเจริญ
 ใจ ดังพรรณนาในเรื่องราวมเกยรคเมอพระยาภษเดียงแซก แมตจหม่อม

ฉนกกเลขได้พบการต้อนรับเช่นนั้นเกิดวเองเมื่อไปอินเดียใน พ.ศ. ๒๔๓๕
 เมื่อไปถึงเมืองพาราณสีมหาราชาจัดรับเป็นการเค็มยศ ให้เรือขนานมี
 บุชบกเงินมารับพาข้ามแม่น้ำคงคาไปที่รามนคร ถึงท่าเชิญให้ชนข้าง
 แต่งอย่างหรูหราให้เข้าไปจนถึงวัง ตั้งจากข้างเดินชนไปถึงท้องพระโรง
 ในนันทกถาอย่างเดอบาร์ เรียงแถวเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก ตั้งเก้าอี้
 หุ้มทอง ๒ ตัวสำหรับมหาราชากับหม่อมฉันนั่งตรงกลาง มีเก้าอี้หุ้มเงิน
 อีก ๕-๕ ตัวตั้งค่อออกไปสำหรับคนชนรองลงมาเช่น เจ้าพระยาเทเวศร์
 เป็นต้น ค่อออกไปอีกถึงเก้าอี้ไม่สำมัญ พอนั่งพูดสนทนาปราศรัยกันได้
 ดึกครู่หนึ่ง มีเจ้าพนักงานถือถาดใส่พวงมาลัยตามมาให้มหาราชาได้
 ถวมค่อหม่อมฉัน กับพวกไทยที่ไปด้วยกัน อีกสักประเดี๋ยวก็มีชาวดนตรี
 กับนางนัจจออกมาพร้อมทำเพลงอยู่ตรงหน้า หม่อมฉันได้เคยนึกว่า
 พระยาภักษรรับแขกจะเป็นอย่างนั้นเอง คืออยู่สัก ๓๐ นาทีก็เป็นเสร็จ
 การพิชิตากตย์มา ส่วนโชนนั้นเป็นการแต่งค่านานเด่นเอาบุญในคำต่า
 พวงอันดูยังเด่นกนอยู่ น่าจะเป็นพวงอันดูคดชนกอน ขอนเห็นโคตเด่น
 แต่เรื่องรามเกียรติ์กับมหาภารต (เราเรียกว่าเรื่องอุณรุทธ) ยังมีหัดก
 ฐานที่ฟังเห็นได้ในระเบียบพิธีอันทราบิเชก ซึ่งกำหนดว่าให้มหาดเล็ก
 แต่งค่อเป็นดัง ค่าวัดจแต่งเป็นยักษ์ เต้นตำนานเรื่องชกนาคคตกดาบรพ
 เช่นเชียนโคตฉากพระมหาปราสาท ก็เต้นโชนนั้นเอง พวงโชนยังนับเป็น
 มหาดเล็กอยู่ ส่วนการเต้นละครนั้น น่าฉนั้นขฐานว่าพวกถือพระพุทช
 คำต่าเขาอย่างพวงอันดูมาเด่นบ้าง ด้อยเห็นว่าเป็นอุบายดักทำให้เกิดเดอม
 ไล เพราะฉนั้นเรื่องละครที่เด่นกนแต่โบราณ จึงมกเด่นเรื่องชาดกทงน

ในที่สุดก็หนีไปเรื่องเป็นความยินดี ของหม่อมฉัน ทว่า ทุก เรื่องหนึ่ง
 คือเมื่อหม่อมฉันไปเที่ยวที่เมืองพุกามไปเห็น พระพิมพ์โบราณ อย่างหนึ่ง
 ทำเป็นพระพุทธรูปทรง ๘ ปางตามแบบอินเดีย นึกอยากได้นั้นกระไร แต่
 ตรวจดูเห็นเขามีอยู่เพียง ๔ - ๕ แผ่น ก็นึกว่าเขาคงหองแห่นเพราะหา
 ยาก จึงพยายามหาพระพิมพ์ชนิดอนทมนามากกว่านั้น ครั้นทอดตามอง
 เมืองย่างกุ้งพบเดชาบุตรของรัฐบาลเมืองพม่า เขาได้คงจะฉวยมาขี้ดคือ
 หม่อมฉัน ถามว่ายังมี อะไร ที่รัฐบาล จะทำให้ หม่อมฉัน อีก บ้าง หรือไม่
 หม่อมฉันนึกขึ้นถึงพระพิมพ์ ๘ ปางนั้น จึงบอกให้หม่อมฉันไปพบพระ
 พิมพ์อย่างหนึ่งที่ ในเมืองพุกามซึ่งหม่อมฉันชอบใจ แต่เห็นมีอยู่เพียง
 ๓ - ๔ แผ่น จะขอเอามาเป็นพระติดสักแผ่น ๑ ถนัดเกรงใจ
 เดชาบุตรเขาว่า จะไปสืบสืบดูที่กรมตรวจ โบราณคดี ในอินเดียว่า เขา
 จะให้ได้หรือไม่ บัดนั้นเขาส่งพระพิมพ์นั้นมาให้หม่อมฉันแผ่น ๑ ว่าเป็น
 ของรัฐบาลเมืองพม่า ให้ เป็นที่ระลึก ในกรณีที่ หม่อมฉันไปเมืองพม่าครั้ง
 หม่อมฉันจึงได้ กายรูปฉายาตักขณ ส่งมาถวาย ทอดพระเนตรด้วย พร้อม
 กับจดหมายฉบับหนึ่ง หม่อมฉันเคยทูตไปแต่ก่อนว่าเดิมของดีเออร์ ชาลส์
 ด็อรอยล์ด Charles Daroiselle นักปราชญ์ฝรั่งเศส เป็นเจ้ากรม
 โบราณคดีในเมืองพม่า แต่ออกจากตำแหน่งเสียตั้ง ๓ ปีมาแล้ว หม่อม
 ฉันได้พบตัวที่เมืองมณฑลเด มาบอกหม่อมฉันได้จดหมายของมองดี
 เออร์ ชาลส์ ด็อรอยล์ด บอกมาว่ารัฐบาลเมืองพม่า ได้ขอให้เขา
 กลับมารับตำแหน่งเจ้ากรมตรวจโบราณคดีอีกปี ๑ (เห็นจะเป็นเพราะ
 เรื่องแยกการปกครองของเมืองพม่าออกจากอินเดีย) เขาเป็นผู้ส่งพระพิมพ์

แผ่นทองคำมายังหม่อมฉัน เขาบอกอธิบายในจดหมายว่า พระพิมพ์นั้น
 มีคอกอักษรนาครอยู่ข้างล่าง อักษรบรรทัดบนเป็นคาถา "เย ชุมมา"
 อักษรบรรทัดหน้ขวา "ทานปติ สัมมัตถย เทว" แปลว่า "พระอัคร
 มเหสีทรงสร้าง" ในทแแห่งเดียวกันนั้นเขาพบพระพิมพ์อีกอย่างหนึ่งมี
 อักษรว่า "อนรททเทว" ทรงสร้าง จึงสันนิษฐานว่าพระพิมพ์แผ่นที่
 ให้หม่อมฉันเป็นของพระอัครมเหสีของพระเจ้าอนรทท จึงฝังไว้ด้วยกัน
 ถ้าเช่นนั้นสมมุติสร้างพระพิมพ์อยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๑๕๘๘ จน พ.ศ. ๑๖๗๐
 และพระพิมพ์พบใน พระเจดีย์พองอกหนึ่ง อยู่ใน บริเวณพระเจดีย์ใหญ่
 ซึ่งเรียกว่า "มังกดเจดีย์" ที่เมืองพุกาม เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๖ (พ.ศ. ๒๔๖๘)
 เป็นของดำคณูดวยประการณะ พระพุทธรูป ๘ ปางที่ทำในพระพิมพ์นั้น
 แบบเดียวกันกับที่เจ้าหน้คี่ตาได้มาจากอินเดีย มีอยู่ในพิพิธภัณฑ
 สถานกรุงเทพ ฯ คือ

๑. ปางประสูติ ที่ป่าลุมพินี
๒. ปางมารวิชัย ที่เมืองพททศยา
๓. ปางปฐมเทศนา ที่เมืองพาราณสี
๔. ปางมหาปรินิพพาน ที่เมืองกสินารา

ทั้ง ๔ ปางนี้เป็นบริ โภคเจดีย์ โดยพระบรมพุทธานุญาตให้ค้นไปบูชา
 อีก ๔ ปาง นั้น สันนิษฐานกันภายหลังว่าเป็นที่พระพุทธรองค์ทรงกระทำ
 ปาฏิหาริย์ คือ

๕. เมื่อเสด็จขึ้นไปประทานพระธรรมเทศนา โปรดพระพุทธรมารดา
 แดงเสด็จทรงพระดำเนินลงทางบันไดแก้วกตยลงมายังมนุษย์โลก ที่
 เมืองสังกัส

๖. ปางขมกปาฏิหาริย์ ที่เมืองสาเกต

๗. ปางทรมานช้างนาฬาคีรี ที่เมืองราชคฤห์

๘. ปางพระยานรทำพุทธปฏิบัติ (เรื่องพระปาเตไลย) ที่เมืองเวสาลี

เรื่องของจดหมายของหม่อมฉันชาวลูไปจากเมืองบึงนุ่น อับได
ความว่า นายแก่อมงคลทงไปรษณียทตตตตตต Cinnamon Hall เห็น
จะเป็นจดหมายฉบับคัดลอกของจดหมายจงเขยง หม่อมฉันได้ส่งให้แก
ไซสำหรับค่อไปให้เขาไปส่งที่ออฟฟิศไปรษณียทตตตต

คราวหม่อมฉันตั้งเรื่องเที่ยวเมืองพม่ามาถายอกกทอนหนึ่ง เป็น
จบตอนที่ ๒ มีรูปฉายาตททททท ๗ แผ่น คือ

- ๑. รูปเมือเตยงปลาตตตระโบราณ
- ๒. รูปตงบาบุนทตตตเตยงตตต
- ๓. รูปแรดในตตตเตยงตตต
- ๔. รูปตะเตมหาราช แต่เห็นพระเกศชาตตแต่โกด
- ๕. รูปตตรยอกพระเจดยทพม่าทตต
- ๖. รูปชางพม่าจาตตตพระพุทชรูปคีตา
- ๗. รูปพระพุทชรูปคีตาตตตใจชาย

คอรมีคอรแต่จแต่จะ โปรด

ตจ ๒๖ ๒๒๒๒๒๒

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๒ เที่ยวเมืองร่างกุ้งเมื่อเข้าไป [ต่อ]

วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ มกราคม ไปเที่ยวเมืองหงสาวดีทั้งวัน ราชการ
เรื่องเที่ยวเมืองหงสาวดี จะรอไว้เล่าเป็นตอนหนึ่งต่างหากต่อไปข้างหน้า

วันศุกร์ที่ ๒๔ มกราคม ไปดูตลาด เพราะเขาบอกไว้ในหนังสือ
ทางมาเป็นที่น่าสนใจในเมืองร่างกุ้งอย่างหนึ่ง ไปดูก็เห็นนาตุจริง ด้วยใหญ่
โตและจุดดีกว่าตลาดในเมืองอื่น ๆ ในแถวตะวันออกนอกที่เคยเห็นมา แต่
มีถึง ๓ ตลาด ใกล้กันอยู่ต่างเมือง กระจบจริงจังเป็นทำนองเดียวกันทุก
แห่ง คือที่ขายสินค้าอย่างใดก็ตามร้านขายแต่สินค้าอย่างนั้นเป็นของแถว
คิดต่อกันไปไม่ดับปลับ ดังเช่นตลาดแห่งหนึ่งเป็นทนายของสัตว์ ร้านแถว
ริมถนนล้วนแต่ขายดอกไม้กับผลไม้ แถวข้างหลังคือเข้าไปเป็นร้านขาย
ของเครื่องทำกับข้าว เครื่องสำหรับกิน กับหมากพุดแต่ละชนิดประเภท
อื่น ๆ ค่อย ๆ ไป เหาร้านขายของจำพวกที่มกต้น เช่นปลาแต่ละชนิดคือ
คุดอดจนกระบี่ปลาไวหางหงส์สุด ล้วนตลาดที่ของแห่งนั้น ก็มีร้าน
ขายของทองเงิน เครื่องประดับแต่ละชนิดของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่นเกือกเดร์มี
เป็นต้น คุดอดจนร้านขายของแห่งที่เป็นของกิน คึงร้านอยู่แถวหน้า
ริมถนน มีชานกวางสำหรับคนเดินในร่มคุดอดหน้าร้าน คือเข้าไปข้างใน
ถึงแถวร้านขายมาแถวถึงร้านขายของจำพวกอื่น ๆ เป็นลำดับไป คึงนั้นยังมี
มชนบนเป็นตลาดออกชนหนึ่ง มีทั้งทางบันไดแต่ละทางดอย เช่น สำหรับคน

ขนร้านที่อยู่บนหน้าปากซอยหัวถนน เช่นข้างเย็บเสื้อเป็นคน คตอ
 จนวนชายเครื่องเรือนตงเตเครื่องปูดาค คตอคนมุงมาทหัดบทยอน
 กิมชาย คนชายของในตาดาคเป็นแขกชาวอินเดียโดยมาก พม่าเห็นเคย
 หญิงนางชาย ร้านจกมบางไม่มากนัก พรรณนาแต่พอเป็นเค้า ชนคไม่ส
 ถกจนนท ในเรื่องตาดาคเจ้าหญิงรุมากกฉานัน เพราะธรรมเนียมหญิง
 ถานทการเทียบตาดาคงามชาย แต่การทไปเทียบตาดาคเมืองราชกรุง
 กิมชอชบชชอยู่บาง ฉนแรกพอกเรายังไม่รู้เค้า เอารถยนต์ "อากาซาน"
 ไปจอดที่หน้าตาดาคแล้วตงเดินดูร้าน พอคนเห็นพอกเรารู้ว่าเป็นชาวต่าง
 ประเทศทมบรรดาคักต จะเดินไปทางไหนคนก็ตามดู ทงพอกทเรชอง
 ชายก็พากนตคหน้าตามหงตจนจะใหชอ เมื่อเขาตงร้านถามราคาของ
 ตังใดก็ผ่านชนไปตงตองถามเท้า ไม่ได้เรื่องตองรีบกลับ ไปฉนหงตอง
 ใหชอบาย เอารถจอด เตยห่าง ๆ แล้วตงตง แยกกันไป เป็นหลาย พอกจึง
 เทยวได้ตงตงก เจ้าหญิงตงใจจะหาชอแพรพม่าจึงไปทร้านแขกชาย
 แพรก่อน ตักษฉนร้านในตาดาคนหยกพนบุกระดานตุงตัก ๒ ศอก ตงค
 ฉางม้วนฉาม้วนแพรวไวชางคานในแตวด้านข้าง คนชายนงกบพนตงทหน้า
 ตู เจดามีใครมาชอเขาชกเกอมาตงเชย ไหมงทหนาราน ถูกเป็นการ
 จำเป็น เพราะกฉาจะชอใดคองเตยเจดาคือตงตงรรแตดค่อตามกัน ยิน
 อยู่คตอชเวดาคก็แทบชาแข็ง พอเจ้าหญิงถามถึงแพรพม่า เจ้าชองร้าน
 กรบในททความมหลายอย่าง แล้วไปหีบเขาตงมาใหเตอกเป็นหลายม้วน
 เฝอญ เจ้าหญิง คตอชกตุมฉนทง เกนตง ชายฉามฉกษร โรมน บอกฉา
 Made in Japan (แปดฉาท้าทเมืองญี่ปุ่น) ซึ่งตองแสงตงไวตามกฎหมาย
 บังคับ หนีไปค่อฉาเจ้าชองร้านกหน้าคานหยมกรมไม่อดลู่ ไปฉนหงตง

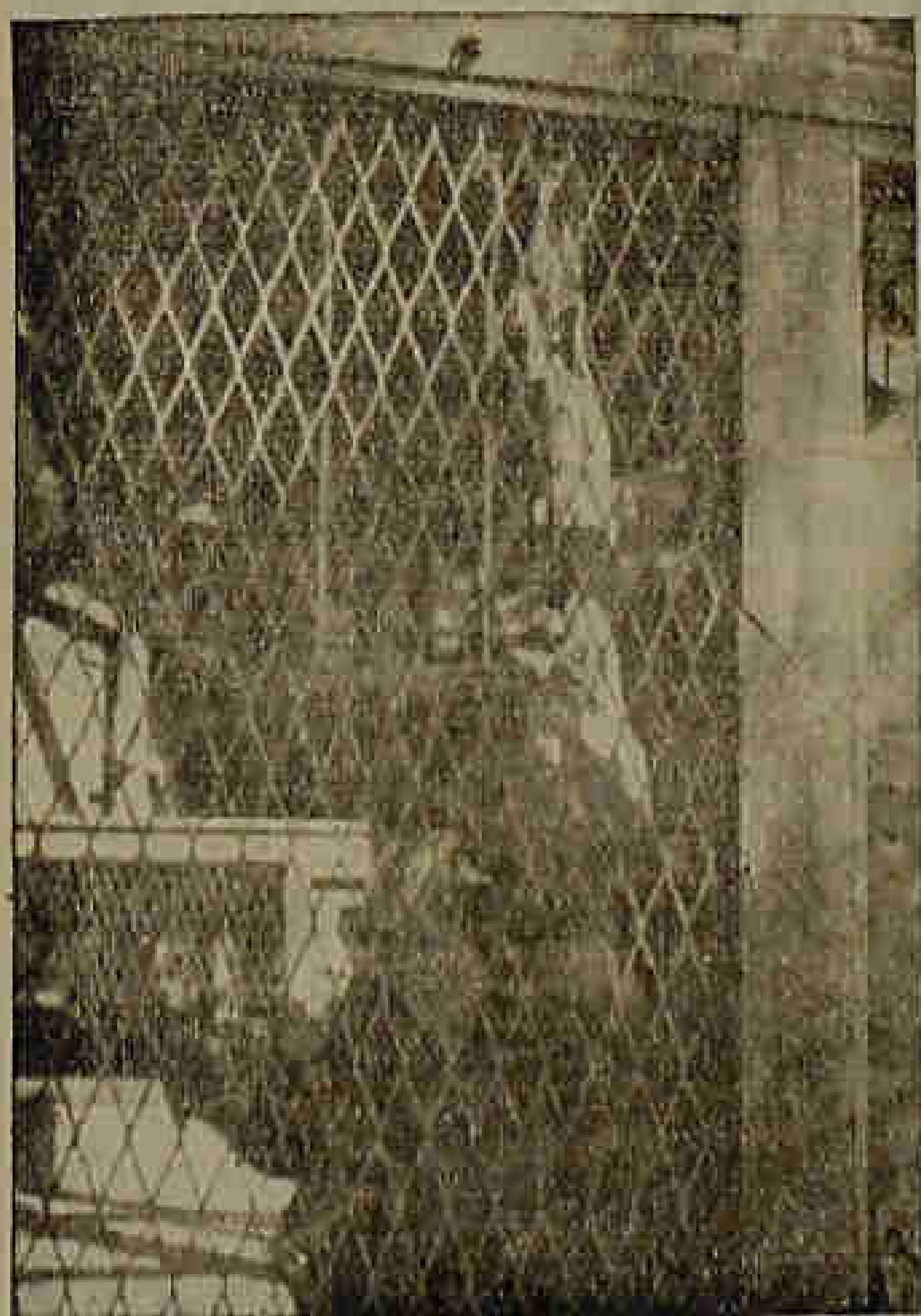
คืองานเจ้าชายเมืองตูกเจ้าฟ้าเชียงตุงให้มาทาง ด้วยเชอร์เบาแต่เมือง
 ว่างถึง พาไปที่ร้านพม่าร้านหนึ่งในตลาดใหญ่หนึ่ง มีผ้าไหมขายมาก
 เจ้าหญิงเรียกเอาชิ้นไหมมาตัดอก ตั้งเกิดเห็นเหมือนนกกับชนไทยที่ท่า
 ทางเชียงใหม่และทางอุบล เมืองนครราชสีมา ถามว่าชนเหล่านั้นที่อยู่ใน
 เมืองพม่าหรือ ผู้หญิงพม่าคนชายบอกโดยชื่อเจ้าแม่ไซของพม่า เป็น
 ของไปจากเมือง "โยเดีย" ทงนพ แต่พม่าชอบใช้ดวยทอเนื้อดีกว่ามา
 ใหม่ในเมืองพม่า ฟังดูออกประหลาดใจ ฉะนั้นต่อมาฉันได้พบพม่าชน
 ผู้ดีก็เห็นหมักนางผ้าไหมไทยทงผู้ชายผู้หญิง ชอบนางผ้าหางกระรอก โดย
 เฉพาะ เขาก็บอกเช่นเดียวกับชาวบ้านว่าผ้าไหมไทยเนื้อดีกว่าผ้าไหมทอ
 ในเมืองพม่า เรื่องนี้เมื่อก่อนจะยกทัพฉันได้สนทนากับข้าราชการองคภูษ
 ที่เป็นชนผู้ใหญ่ในเมืองพม่าคนหนึ่ง พูดถึงการค้าขายในระหว่างเมือง
 ไทยกับเมืองพม่า เขาบอกว่าคุณค้าไทยที่ส่งเข้าไปขายในเมืองพม่า ผ้า
 ไหมเป็นสินค้าใหญ่อย่างหนึ่ง ฉันตอบว่า แต่ก่อนฉันก็เคยเข้าใจอย่าง
 นั้น แต่มาได้ยินว่ารัฐบาลองคภูษเพิ่มพักดภาษีผ้าไหมแรงจนสินค้านั้น
 ตกไปเสียแล้ว เขาว่าเพิ่มพักดภาษีจริง แต่เข้าใจว่าสินค้าผ้าไหมไทย
 หาค่าไม่ เพราะเคยจนพวกพ่อค้าหาจฮึดกเพียงด้านภาษี ด้วยดอบเอา
 ผ้าไหมเขาทางเมืองไทยใหญ่ได้หลายทาง บางทีมาชนไทยที่ฉันเล่าว่าไป
 เห็นในท้องตลาดจะอยู่ในพวกนั้นก็เป็นได้ เพราะโดยธรรมดาถ้ามีคน
 ชอบชื้ออยู่ตราบใดก็คงมีคนหาไปขายอยู่ตราบนั้น ฉะนั้นได้เคยไป
 เมืองนครราชสีมาครั้งหนึ่งนานมาแล้ว เห็นชอบทอผ้าไหมหางกระรอก
 กันแทบทุกบ้าน ถามเขาว่าทอกันมากมายเช่นนั้นจะขายอย่างไรได้ เขา
 บอกว่าฤดูแดงมีพวกพม่ามาเที่ยวกวานชื้อผ้าไหมหางกระรอกเอาไปขาย

ในเมืองพม่าทุกปี มาได้ฟังเรื่องหนภาษจึงเข้าใจว่าพวกที่ลอบเอาผ้าไหม
 ไทยเข้าไปขายในเมืองพม่า คงเป็นพวกพม่าหรือไทยใหญ่หาใช้ชาว
 สยามไม่ จะเสียเล่าต่อไปถึงการแต่งตัวของพม่าในสมัยนี้ ประเพณีที่
 ชายไว้ผมยาวเกล้าจุกเช่นแต่ก่อนมาเป็นอันเลิกหมดแล้ว เคยจนคดผม
 สั้นเหมือนอย่างไทยเรา แต่ยังชอบโพกหัวแต่งตัวอย่างพม่าอยู่ตามเดิม
 ชนผู้ค้ำหมวกล้านตาจะตอมเป็นโครงกรอบหัวก่อนแล้วจึงโพกผ้าให้เห็น
 เหมือนมีผมจุกอยู่อย่างแต่ก่อน พวกไทยใหญ่เคยจน ในชนผู้ค้ำคดผม
 กันโดยมาก แต่โพกผ้าไม่มีหมวกเป็นโครงคูดึงไป ไม่ภาคภูมิ
 เหมือนพม่า ผ้าโพกดูชอบใช้แต่แพรดีหมพู่เหมือนกันทั้งพม่าและไทย
 ใหญ่ เสื้อหนังเสื้อชายต้นกระดุมกักตามแบบจีน พม่าใส่เสื้ออย่าง
 เราเรียกว่า "กยศง" คือท่อนต่างใส่กระดุมไฟต์มาข้างๆ แต่พวก
 ไทยใหญ่ใส่เสื้ออย่างที่เราเรียกว่า "กยศง" คือใส่กระดุมตรงตงมา
 จนชายเสื้อ เครื่องนุ่งนั้นพม่านุ่งผ้าไหมอย่างปล่อยชายปักขยุยอยู่ข้างหน้า
 แต่ไทยใหญ่ชอบนุ่งกางเกงจีน นุ่งผ้าอย่างพม่าดูร่มรำเงาเดินก็ค้อม
 คอยระวังชายผ้าอยู่เสมอ แต่ฉันมาทราบภายหลังว่าเขาผู้นุ่งปล่อยชาย
 เช่นนั้นแต่ในเวดตาออกแขก ถ้าอยู่ที่บ้านเรือนหรือแม่ไปไหนไม่ออก
 หน้าเขาก็นุ่งตามสบาย บางทักถนุ่งกางเกงจีน ฉันเคยตามพวกพม่าที่
 เป็นข้าราชการ ความชอบบังคับอย่างไร ในเรื่องเครื่องแต่งตัวบางหรือไม
 และเขาใช้เครื่องแต่งตัวอย่างฝรั่งในโอกาสอย่างไร เขาคอบว่าในเรื่อง
 เครื่องแต่งตัวไม่มีข้อบังคับ เวลามุ่งงานในรัฐบาต จะแต่งตัวอย่างพม่า
 หรืออย่างฝรั่งก็ได้ตามใจ เว้นแต่ผู้ที่อยู่ในกรมอันมีเครื่องแบบเช่นเป็น
 นายไปตีศเป็นต้น จึงต้องแต่งตัวตามแบบนั้นๆ ข้าราชการที่เป็นพม่า

มักแต่งอย่างพม่าไปทำงานเป็นปกติ เพราะไม้ต้นเปลือกเหมือนเคือง
 แต่งตัวอย่างฝรั่ง มักแต่งอย่างฝรั่งในเวลาไปเล่นกีฬาเช่นเล่นเทนนิส
 เป็นต้น พม่าที่ชอบแต่งตัวอย่างฝรั่งก็มี แต่พอชกกว่าที่ชอบแต่งตัว
 อย่างพม่า ส่วนผู้หญิงนั้นไม่ยอมแต่งตัวอย่างฝรั่งเลยทีเดียว แต่เมื่อ
 ถึงเกิดดูเห็นได้ว่าเมียงแต่งตามแบบพม่า ก็แก้ไขเครื่องแต่งตัวเขาแบบ
 ฝรั่งมาใช้หลายอย่าง เป็นต้นว่า แรกก่อนมาผู้หญิงพม่ามักได้เสื้อเปิด
 ออกข้างใน เขาแพร่แถบคาดคอดัดกลับเดือนอก แต่เดี๋ยวนี้ชนในได้เสื้อ
 แขนงบ่าเหมือนอย่างเช่นผู้หญิงไทยเรา ไซกนทัวไป เสื้อชนนอกก็มัก
 บัดคอและขดใบผ้าไปรังไปข้างแบบฝรั่ง แคนงชนกนเป็นพน มีใครเห็น
 ใครนุ่งอย่างเช่นเราเรียกกันว่า "ผ้าแฉะ" ที่ปล่อยชายไปข้างหลัง
 อย่างแต่ก่อน การสัมาคมกับพวกพม่าชนมุดในดัมชนอยู่ข้างสระดอก
 ด้วยผู้ตมกได้เข้าโรงเรียน พูดภาษาอังกฤษได้ทั้งผู้ชายผู้หญิง ไม่
 ต้องมีตาม

การที่ฉันไปเที่ยวในเมืองร่างกุ้งมีลักษณะต่างกัน ๒ อย่าง คือไป
 เที่ยวตามอำเภอใจอย่างหนึ่ง ไปเที่ยวด้วยได้รับเชิญอย่างหนึ่ง ทั้งเมื่อ
 ชาติไปและชาติกลับ เพื่อจะให้สระดอกแก่ผู้อ่าน จึงเอาเรื่องที่เที่ยวตาม
 อำเภอใจมารวมเล่าเดี่ยวในตอนนั้น รวบรวมเรื่องเที่ยวด้วยได้รับเชิญไว้เมื่อ
 ชาติกลับ จะเล่าถึงไปคู่ที่เตียงศักดิ์ ๒ แห่งก่อน แห่งหนึ่งเป็นสระโบราณ
 สำหรับเลี้ยงปลา ซึ่งในหนังสือนำทางเรียกในภาษาอังกฤษว่า Sacred
 Fish แปลว่า "ปลาศักดิ์สิทธิ์" ที่จริงเป็นสระอกยทาน ด้วยห้ามมิ
 ให้ใครทำร้ายปลาซึ่งอาศัยอยู่ในสระนั้นไม่ได้อีกว่าปลาอย่างใด ๆ สระ
 นั้นไม่ใหญ่โตเท่าใดนัก เป็นที่หน้าซงกตค้อมไปตามเชิงเนิน มีศาลาอย่าง

เขียนแปดลูกลงไปใต้อระล่องสามหลัง และคนทรรักษาตัดกิ่งร้านขาย
 หนมปังกับข้าวคอก สำหรับพวกท่องเที่ยวหรือคนอยากทำบุญซื้อ ไปรษ
 ให้ทานปลา ปลาในสระนั้นดูเป็นปลาทุกทงนั้นไม่เห็นมีปลาอื่น หนมปัง
 มีเม็ดฟูงใหญ่ไปกำกับปลาอยู่ในสระนั้นด้วย จำนวนการรับทานแะชอบ
 กินหนมปังกับข้าวคอกทั้งปลาแะเบ็ด แต่เบ็ดดูเหมือนจะไ้เปรียบปลา
 เพราะหนมปังแะข้าวคอกที่ไปรษตงไปตอยหน้า เบ็ดซึ่งกินได้ก่อน คงมี

คนเห็นปลา เตี่ยเปรียบ เบ็ดจึงเอา
 ไม้ธูปปักทำเป็นคอกไว้ ตรงหน้า
 ศาลา ก็นมให้เบ็ดเข้าไปในคอก
 นั้น ถ้าใครจะให้ทานแก่ปลา
 ก็เอาอาหารไปรษตงในคอก ถ้า
 ใคร จะให้ ทาน เป็น สารานะ ก็
 ไปรษชอกไปข้างนอกคอก ทเดยง
 สัตว์ออกแห่งหนึ่งนั้นอยู่ในสวน ซึ่ง
 สร้าง เป็น อนุสรณ์ เสด็จม พระ —
 เกียรติสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย
 เรียกว่า Victoria Memorial Park

สิงขานหน้าวัดสีน้ำเงินสลัปลาดอง อยู่ริมหมู่ เชนนอก เมืองข้างด้าน
 หลัง มีสัตว์ต่าง ๆ หามาเตยไว้ให้คนดูมากมายหลายอย่าง เก็บค่าเข้า
 คนละ ๒ ชนนา (ราว ๓๖ สตางค์) ตงจนอาทิตย์มแดงให้ฟังด้วย
 ส่วนเตยงสัตว์ทเมของราชกงศเหมือนจะตกลาแห่งอื่นในแถวตะวันออก ทง
 ทัพสัตว์ต่าง ๆ มากแะท่าทเตยงเรียบรอยด แต่สัตว์จาวอกต่าง ๆ ทัพ

ในเวลานั้น ฉันได้เคยเห็นในยุโรปแต่โดยมาก แปลกตาแต่ ๒ อย่างคือ
 จระเข้พ่นธปากแหลมคล้ายปลากระทุงเหวอย่างหนึ่ง กับถึงบางชนิด
 หนึ่งโตเล็กเท่าเด็กสามสี่ขวบ ลำตัว ขนยาว ปากยื่นเหมือนหัวสุนัข ที่โครง
 จมูกมี ริวสีน้ำเงิน ตัดแดง ลำตัวก็เหมือน กับ โคร แดงถึงเขี้ยวไว้ดูน่าพิศวง
 บางทีก็คางอย่างอื่น ในจำพวกนกและถึงที่ฉันไม่เคยเห็น หรือเห็นในยุโรป
 แต่ไม่เคยจำไม่ได้ก็จะบอก ที่เวลานั้นคนจำพวกหนึ่งหากินด้วยถืออกรจาก
 อาหารมักจอยเป็นต้น คอยเดินตามหลังคนดูด้วยรูปร่างอดช้อ ให้ทาน
 ลังไม่ได้ ฝ่ายพวกสัตว์ก็เคยกินจนวิธรรมนิยม พอเห็นใครไปยันท
 ริมกรงก็ออกมาคอยรับอาหาร เจนแต่ลังจางพวกกินเนื้อเช่นเสือและ
 ราชดำห์เป็นต้น ไม่น่าพา เพราะของพวกนี้ช้อเพียงลังจางแต่ลังจอย
 มีใช้อาหารของลังจางพวกนั้น คือลังจางเพียงลังจางไปไม่ไกลนัก ถึงลัง
 ออกแห่งหนึ่งเรียกว่า "ดัลฮุส" Dalhousy Pack ตามนามของมิด้าเรจ
 ราชการอินเดียคนหนึ่ง เป็นที่สำหรับคนไปเที่ยวตากอากาศที่ริมทะเล
 มหาราช มีป่าไม้แต่ระตามห้วยารอบขอบทะเลเดินไปได้ไกล ป่าๆมี
 คนไปเที่ยวกันมาก คู่มือบายดี

คราวนี้จะเล่าถึงไปดูที่ท่าของต่าง ๆ อันเป็นที่ตกกรรมของพม่า ไป
 ดูที่ข้างพระพุทธรูปก่อน ที่นั้นอยู่ตำบลเกเมนดิน Kemendine ห่างเมือง
 ว่างกงสัก ๒๐๐ เส้น เขาว่าแต่เดิมเป็นบ้านนอก ครั้นชายเมืองว่างกง
 ออกไป ตำบลนั้นกลายเป็นชานเมืองมีทางถนนรถยนต์แต่ระว่าง ออก
 ไปครู่หนึ่งถึง พอเห็นก็เขาใจได้ว่าแต่เดิมคงเป็นอย่างเดียวกันกับพวก
 ช่างที่ตกกรรมของไทยเรา เช่น "บ้านหลอ" และ "บ้านพานถม"
 เป็นต้น พวกช่างอย่างหนึ่งก็คงคงบ้านเรือนอยู่ตำบลหนึ่ง เพราะเป็น

ญาติร่วมสกุลที่วิชาอาชีพอย่างเดียวกัน ค่างครัวต่างทำการที่ในบ้านของ
 คน ครนขยายงานเมืองมณฑลหนทางไปถึงตำบลนน พดกข้างพระภค
 แกไขกระบวนราชการเพื่อให้เกิดดียิ่งขึ้น เป็ดยนเป็นสร้าง (หรือเช่า)
 โรงแดงเป็นททำงานแต่ละชายของด้วยภทรมณฑล ครองหนังสือมราหนังสือ
 เรียงคิดคอกันไปยี่คยาวในถนนนั้น ทำของขาย ๓ อย่างเหมือนกันทุกบ้าน
 คือฉัตรทองสัมฤทธิ์ยอดพระเจดีย์อย่างหนึ่ง พระพุทธรูปหล่ออย่างหนึ่ง
 กับพระพุทธรูปศิลาขาวอีกอย่างหนึ่ง แต่ละอย่างทำเป็นหลายขนาด ที่
 เป็นขนาดใหญ่ตั้งไว้ชายข้างหน้าร้าน ขนาดย่อมตั้งมาตั้งไว้ในร้านหรือใน
 ตู้กระจก ใครปรารถนาจะชอกเลือกได้ตามชอบใจ ที่เพิงหน้าร้านนั้นใช้
 เป็นโรงงานจำหัดพระพุทธรูปศิลาด้วย ศีลาขาวที่ทำพระพุทธรูปนั้น
 มีพวกค้อยศิลาทำเป็นหุ่น โถงนอนอยู่เมืองชนต่างหาก ข้างพวกนี้ไปชอกมา
 จำหัดกลึงเงาเงาเป็นองค์พระพุทธรูป ทำปางมารจชัยเป็นพันทั้งพระ
 ศีลาและพระหล่อ ประหัดค้อยที่ทำปางนพพระหัตถ์เดิมอกันเหมือน
 กับพระพุทธรูปไทย ขอนคนเคยตรวจ เห็นพระพุทธรูปอื่นเคยถือ พระ
 พุทธรูปที่ทำ ในประเทศสยามแบบเก่ากอนสมัยสุโขทัยก็ ย่อมทำนพ
 พระหัตถ์อย่างนพธรรมดาของคนทั้งหลาย เห็นแต่พระพุทธรูปนพธรรมดา
 พระพุทธรูปนพธรรมดาที่ทำปางนพพระหัตถ์เทากันเก่ากอนเพื่อน พระพุทธรูป
 ที่ในเมืองพม่าที่เป็นของชนเก่ากอนพระหัตถ์ค้อยอย่างนพธรรมดา มีแต่
 พระพุทธรูปนพธรรมดาที่ปางนพพระหัตถ์เท่านั้น จึงสันนิษฐานว่าเห็นจะ
 ได้แบบของไทยไปทำในกาดครั้งใดครั้งหนึ่ง บางทีพม่าจะได้ที่อกข้าง
 พระเป็นเขลยไปจากพระนครศรีอยุธยา ไปทำแบบชนกเป็นได้ ที่ร้าน
 พวกข้างพระไม่เห็นชายของหล่อตั้งอื่น เช่น สมอ ระฆัง กังสดาล

เป็นต้น ของเหตานั้นเห็นมชายตามร้านย่อย เจ้าชายเมืองบอกว่าจะ
 นนทาทเมืองตะโกงเป็นพน เพราะชาวเมืองนนชานาญการทำของดีบค่อ
 กันมาแต่ดักดาบรพ เดิมเป็นเมืองของพวกไทยใหญ่เรียกชื่อเป็นภาษา
 ไทยว่า "เมืองท่าของ" พม่าเรียกไม่ชัดจึงกลายเป็น "ตะโกง" Tagaung
 แต่พบในหนังสือฝรั่งแตงวาชื่อเมืองนนมาแต่คำ "ทากอง" (คือ "ทากดอง"
 ฝรั่งใช้คำว่า Drum) เจ้าชายเมืองยังบอกอธิบายค่อไปอีกเมืองหนึ่งซึ่ง
 เรียกว่า "เมืองภาม" Bbamo ชื่อเดิมก็เป็นภาษาไทยเรียกว่า "บ้านหม้อ"
 เพราะชาวเมืองชานาญการทำหม้อเคดอบ ยังทำส่งลงมาขายในเมือง
 พม่าปีละมาก ๆ จนทุกวันนี้ (ฉันก็ได้เห็นแพบริทุกหม้อเคดอบเมื่อต้อง
 ดำน้ำเอราวดี) แต่ระฆังกับกงส์ดาตนนไม่รู้ว่าทำที่ไหน บางทีจะมีช่างอีก
 พวกหนึ่ง ดยถือเบนวชาออกอย่างหนึ่งต่างหาก เพราะต้องวิรุชประดัม
 ทองให้เหมาะส่วนแต่ยงจึงไฟเราะ ไม่เหมือนกับประดัมทองห่อพระ
 ค่อนนั้นฉันได้ไปดูการช่างอีกล่อคอย่าง คือช่างแกะงากับช่างจำหลักเงิน
 ช่างล่อพวกนอยคกแถวท ในเมือง มีร้านเรียงคอกันเป็นพวกทำนอง
 เดียวกับช่างพระ พิจารณาตุ่มมือช่างพม่ายงทำดทงช่างแกะงาแต่ละช่าง
 จำหลักเงิน ถึงช่างพระที่จริงฝีมือก็ไม่เลว มทคเป็นขอด้าคญอยุทเพยร
 ทำตามแบบอย่างเช่นเคยทำกนมา หรือว่าออกอย่างหนึ่งทำเป็นแต่หัดถ-
 กรรม ไม่พยายามชวนชวยให้เป็นทางคึตป การททำจึงเป็นแต่ทรงอยู่
 หรือชกจะเดวดง มอังกฤษคนหนึ่งซึ่งไปอยู่เมืองพม่าชานานจะกดับไป
 ยุโรปเร็ว ๆ นี้ บอกฉันว่าอยากได้พระพุทธรูปฝีมือพม่าไปเป็นพระดก
 ลักองคหนึ่งเที่ยวเดาะหาตามร้านช่างพระ จะหาให้งามเหมือนพระโบราณ

ไม่มีสักองค์เดียว ฉันเองเต็มทีก็กลัวจะหาพระพุทธรูปฝีมือพม่ามาสัก
 องค์หนึ่ง เทียวเดี๋ยวก็ไปพบทั้งามจับใจจึงเสยไม่ได้ขอ
 มีเรื่องหาซื้อของนางจะเด้ออีกเรื่องหนึ่ง วันฉันก็นกต่างอันที่บ้าน
 เจ้าเมืองหงสาวดี เจ้าเมืองคนนั้นเป็นพม่าจึงพูดถึงขอที่ฉันอยากเห็นเพื่อน
 ไร่และฟงดนตรีอย่างโยเดีย เขาบอกว่าเคยได้ยินในคราโมโพนโยเดีย
 ฉันก็อยากหาซื้อ เขาจึงบอกชื่อร้านขายแผ่นคราโมโพนให้ ฉันได้ไป
 ถึงร้านนั้น เป็นร้านใหญ่ขายแต่เครื่องดนตรีต่าง ฉันบนขาย
 เครื่องคราโมโพนกับแผ่นเดียง และมีห้องสำหรับให้นั่งฟังเจตาเดือกด้วย
 ถ้ามึงเพลงโยเดียเขาบอกเถิดเถิดก็ไม่ได้เข้าใจความที่หมาย จึงให้เอา
 แผ่นเพลงดำเนินของพม่ามาเปิดให้ฟัง ก็มีแต่เดียงผู้หญิงขับดำเนินพม่า
 ประดานกับซอใจโอดินฝรั่งเป็นอย่างสมัยใหม่ทั้งนั้น ถามเขาว่าเดียงขับ
 เขากับดูริยางค์ดนตรีอย่างพม่าหรือไม่ เขาตอบว่าอย่างนั้นเป็นแบบเก่า
 เขาเด็กไม่ทำแผ่นคราโมโพนมาเดียงหลายปีแล้ว ฟังเขาบอกก็ได้แต่
 ดอนใจใหญ่

วันศุกร์ที่ ๒๕ มกราคม ตอนเข้าไปเที่ยวดูแล้วกลับมากับของ
 เตรียมตัว พอค่ำรีบกินอาหารที่ไฮ่เค็ดแล้วไปยังสถานีรถไฟ มีสเตอร์-
 แนช ในรัฐบาล มีสเตอร์คัสโตเนีย นายห้างฮันต์เอเซียติก และผู้แทน
 กงสุตสยาม (ตัวกงสุตไม่อยู่) กับทั้งหลวงอุปถัมภ์นารามย์ซึ่งไปอยู่
 ว่างกึ่งด้วยกิจธุระของเขาเองมีแก่ใจไปส่ง เวลา ๒๐ นาฬิกาขึ้นรถไฟ
 ออกจากเมืองว่างกึ่งไปเมืองมณฑลเด.

หัวหิน

วันที่ ๘ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอถวายพระพรให้ทรงพระดำราญสั่งขใ้ใหม่พร้อมทั้งพระญาติ

ตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๔๗๘ ทรงพระเมตตาโปรด

ประทานรายงานเล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่าคือตอนที่ ๒ ไปพร้อมด้วยรูป

ฉายาอักษร ๘ รูป ได้รับประทานแล้วด้วยดี เป็นพระเดชพระคุณหา

ที่ล้นมีได้

เรื่องเที่ยวเมืองพม่าคือตอนที่ ๒ คราวนอนสนุกมากทีเดียว มี

อะไรหลายข้อทึ่งใจ ขอประทานกราบทูลตอบบ้างตามความเห็น

ความรู ถ้าขอใดผิดพลั้งไปแล้วขอประทานโทษ

การทำรูปสิ่งหูกตงปากทางนั้น หมายถึงให้เฝ้าทางเป็นแน่ ผู้ว่า

ได้เห็นรูปเขียนทึ่ไหน เป็นรูปเรื่องนิทานพอกแพริ์เคต อาจเป็นนิทาน

อื่นเขียนแพริ์เคตก็ได้ เขาเขียนเป็นรูปสิ่งหูกตงเป็น ๆ มีไซ่ตามคอผูกไว้

ต้องข้างประตูเขาที่มาก จะเป็นเคมที่ากนเขนนจริง ๆ ก็ได้ หรือจะ

คคผูกชนให้ล้นกบตทารูปหูกตงกนก็ได้ ไม่ใช่ทำแต่รูปสิ่งหูกอย่างเดียว

ทำรูปยักษกม รูปเขยวถางหรือเขยวถางกม เทวดากม อย่างไรก็ได้

มักเดออกทำตั้งทตุรายหมายเป็นทวารปาสะแน่อน

ตำนานพระเกศชาคุนั้น ขอประทานโทษ เกด้ากระหม่อมไม่เชื่อ

ท่านผู้แต่งตำนานต่าง ๆ นนถนยาวไม่ใช่หยอด นี้ก็จะว่าไร่ก็ว่าไปตามใจ

คาฝรั่งผู้ชำนาญจากก่อสร้าง ๗ ครั้งก็ว่าตามตำนานเท่านั้นเอง เหตุใดจึง
 เห็นดังนี้ เหตุโดยพิจารณาตามขนาด แรกพระยาอู่สร้างสูงเพียง ๔ วา
 ๒ คอก คิดตามส่วนสูงฐานพระเจดีย์จะต้องกว้างไม่เกินกว่า ๓ วา ถ้า
 หากจากก่อสร้างไปก่อสร้างไปจนที่สุดสูงถึง ๖๓ วา บนพระเจดีย์เดิมซึ่งมี
 ขนาดฐานกว้างเพียง ๓ วา จะต้องเป็นเสาหงส์ไม่เป็นพระเจดีย์ได้ ตาม
 พระตำหนักแดงจะก่อพระเจดีย์องค์ใหม่ครอบพระเจดีย์องค์เดิมนั้น ขอบย้ง
 นก แต่กษัตริย์ที่คาฝรั่งผู้ชำนาญกล่าวแก่เห็นรอยก่อก่อ ๗ ครั้ง เพราะ
 ฉะนั้นคาฝรั่งผู้ชำนาญจึงเป็นคำทงไม่ชน ยังกตำนานกล่าวกันว่านาง
 พระยาตตะเจ้าท้าวให้ถมทวอบองค์พระธาตุสูง ๘ วานนกทงไม่ได้ ประ
 เณินแต่โบราณมา การสร้างพระเจดีย์ตามเนินเขาอยู่ ท่านยอมเลือก
 ที่สร้างบนเนินเขา เพราะจะช่วยให้เห็นพระเจดีย์สูงมีสง่า เนินพระเกศ
 ธาตุนี้เป็นของใหญ่โต ไม่ใช่ของทำอย่างท่านผู้แต่งตำนานว่า จึงเป็น
 คำที่เชื่อไม่ได้ หากว่านางพระยาตตะเจ้าท้าวจะได้ถมจริงก็คงจะเป็นแต่
 ถมเกลี่ยให้มตาดอบพระธาตุสูงสง่าเสมอกันเท่านั้น ไม่ใช่ถมให้เป็น
 เนินสูง ๘ วา

ตามพระประสงค์ให้เกิดการหม่อมช่วยสืบ ว่าพระเกศธาตุมอญ
 เรียกว่ากระโหลก เกิดการหม่อมได้ตั้งเข้าไปให้สอบถามพระสุเมษมุนี
 ท่านบอกมาว่าเรียกกันสองอย่าง อย่างหนึ่งเรียก "ธาตุสัก" อีกหนึ่งตรงกษ
 ัตริย์ไทยเราเรียกพระเกศธาตุตนเอง อีกอย่างหนึ่งเรียก "กยัค ตะเกอง"
 กยัค แปลว่า พระ รวมกันก็เป็น "พระ (เมือง) ตะเกอง" อีก
 คถ่ายไปทางพม่า แล้วท่านยังกรุณาเขียนคำบูชาพระเจดีย์เมืองมอญมา
 ให้ด้วย ตั้งเขียนถวายมานี้ แต่อักษรเห็นจะวิบัติอยู่มาก

“นกรโ (?) กตกุสันโช ชมฺมกรณฺ (ชมฺมกรกั ?)

โกนาคมนโน กายพนุชนฺ

สําคกั (สํายุกั ?) กสฺสโย พุทฺธา

โคตโม อตฺถ (อฏฺฐ ?) ชาตฺเกตฺตา

ตฺติงฺกคฺคตฺตานํ (ตฺติงฺกคฺคตฺตรจํ ?)

อหิ วนฺทามิ ทูโร

อหิ วนฺทามิ สัพฺพโส ฯ”

คำบูชาอันดูเป็นจะกตาวงถึงพระเจดีย์ ๕ แห่ง ๑ พระเจดีย์ของพระเจ้ากกุสันโชบรรจุกรมกรก ๒ พระเจดีย์ของพระเจ้าโกนาคมน บรรจุกรัตติประเทศ ๓ พระเจดีย์ของพระเจ้ายกสฺสโย บรรจุม้าธัญญ ๔ พระเจดีย์ของพระเจ้าโคตม บรรจูประเกศ้าแปดเส้น ๕ พระเจดีย์ตฺติงฺกคฺคตฺตร ทงหาของคณทราบดีแต่ของคท & คือ ชะเวตระกอง ที่เมืองร้างกุง องคท & คือ ชะเวตฺนคฺคท ที่เมืองแปร ตามทเคยกราบทูตแต่เจ้าพระประดิษฐ์ไพเราะ (ตาด) เรียกพระราชาตฺติงฺกคฺคตฺตร เห็นจะได้จากในคำบูชาเอง อีกตามองคยงไม่ทราบตำแหน่ง เห็นจะเป็นพระมุกเตาด้วยองค์หนึ่งเป็นแน่ ตามพระตำราตั้งทวงนรังหของไทยทำคัวเป็นมนุษย์ หน้าเป็นตึงหนนคตาดเคตอน ทจริงนรังหของไทยทำกายเบองบนเป็นมนุษย์เพียงเออ คอตงไปเป็นท่อนท่ายของตึงหมแต่ตึงองซาหลัง ตึงนททำคัวเป็นมนุษย์หน้าเป็นตึงหนนเป็นของทำในอินเดีย หมายถึงรูปนรังหดาวตาร ตึงนทพม่าทำหน้าเป็นมนุษย์คัวเป็นตึงหมบกนน ไม่เหมือนอินเดีย ไปเหมือนตีเรีย ประหลาดหนักหนายู่ ต้านานทพม่าเด่านนฟังไม่ได้

๕๕
ทจนจะกราบทูลถึงเทวดานพเคราะห์ที่ ดูเหมือนจะเป็นสิ่งทนนับถือใน
๖๕
ตำบับที่ ๕ ว่าตามคัมภีร์พราหมณ์

๖๕
ตำบับที่ ๓ นับถือฟ้ากับดิน ว่าฟ้าเป็นพ่อ ดินเป็นแม่ (ตั้งดวงโลก
๕๕
เป็นลูก) คติอันนัยนกรับถ่ายเอาไป ยังคงนับถืออยู่จนทุกวันนี้

๖๕
ตำบับที่ ๒ ก็พิจารณาหาสิ่งที่ให้คุณ แก่ตั้งดวงโลก เป็นยิ่งใหญ่ใน
ฟ้าในดิน ในฟ้าเห็นว่าพระอาทิตย์ให้คุณแก่ตั้งดวงโลก เป็นยิ่งใหญ่มาก
ไปโนทางนับถือพระอาทิตย์ คติอันนัยนถ่ายเอาไปหลายชาติด้วยกัน มี
แซกอีหร่านเป็นต้น

๖๕
ตำบับที่ ๓ คนหาสิ่งที่มีคุณแก่ตั้งดวงโลกออกไป ก็ได้นำดมเป็นต้น
๕๕
แตรอื่น ๆ อีกมากมาย

๖๕
ตำบับที่ ๕ ยกสิ่งที่มีคุณทั้งหลายชนเป็นเทวดา รวมทั้งเทวดา
๕๕
นพเคราะห์หุดวงย คติหนักถ่ายทอดกันไปมากหลาย ตลอดจนพวกกรีกและ
โรมันในยุโรป ไทยเราก็นับถ่ายทอดมา มีไทรเป็นต้นเจ้าของ ไทรนั้น
เห็นจะเป็นพราหมณ์รุ่นเก่าซึ่งมาตั้งมพงศ์กับไทยจนกลายเป็นไทยไป ที่
๕๕
ในอินเดีย ยังมีสถาน พระอาทิตย์ ตั้งรูปพระอาทิตย์ เป็น ประธาน อยู่กลาง
๕๕
ตั้งเทวดาพระเคราะห์หอนด้อมรอบแบดทิศ มีพระเจนนทรขยุหนาทิศ
บูรพา นอกนั้นจำไม่ได้ ไม่มีตำรามาค้นกรายทูลตลอดไปได้ ดูเหมือน
พระราหูกับพระเกตุเขาไว้เคียงหลัง พระราหูอยู่หรีด พระเกตุอยู่พายัพ
ในการทงจัดเช่นนี้ พระอาทิตย์จึงได้นำมอันหนึ่ง เรียกว่า "ครุหปติ"
แต่เราเขาพระเกตุเขาคงกลางเป็นเคราะห์หุดนผด

๖๕
ตำบับที่ ๕ เกิดพระพุทธรูปเป็นทนนับถือชนในไทย ต่างก็รับถ่ายทอด
ไปรวมทั้งไทยเรากับรับเอามา ที่ตาไทรแก่จะหากินได้ยากเข้า เพราะ

ต่างนับถือพระพุทธเจ้ากันชนมาก แก่จึงเอาเทวดาของแกมาฟ้องเข้ากับ
 พระพุทธศาสดา คิดให้สั่งตพระพุทธปริศนากำตั้งเทวดาเป็นเครื่อง
 สาระเคราะห์ จนกระทั่งคำบูชาของแกก็มาปนพระพุทธศาสดา เช่น
 “พุทธเตเชนะ ธรรมเตเชนะ สังฆเตเชนะ อินทเตเชนะ พรหมเตเชนะ”
 ไม่น่าฟังเลย ที่พระเกศธาตุเขาเจตเอาองค์พระธาตุเป็นเคราะห์หัดอยู่ด้วย
 ถด่างแล้ว เทวดาแปดทิศเขาคิดพระเกตุ เป็นการถูกต้อง เพราะพระเกตุ
 กับพระราหูเป็นเทวดาตนเดียวกัน หากขโมยนำทพยูกจักรพระนารายณ์
 คือขาดเป็นสอง จึงกตายเป็นสององคชน แม้การผูกดวงชาตาของเรา
 รุ่นก่อนก็ไม่มีพระเกตุ เรียกว่า อัฐรูเคราะห์

ลำดับที่ ๖ ยกเทวดารุทรชนเป็นพระคิง ยกวิษณุเทวดารับใช้
 ของพระอินทร์ไปเทียบนิมิตอะไรต่าง ๆ ซึ่งเราเรียกว่าพระวิษณุกรรม
 นนชนเป็นพระเจ้าทงสององค์ นเป็นทนับถือที่ฟังของพวกพราหมณ์ ใน
 บัจจุบันน

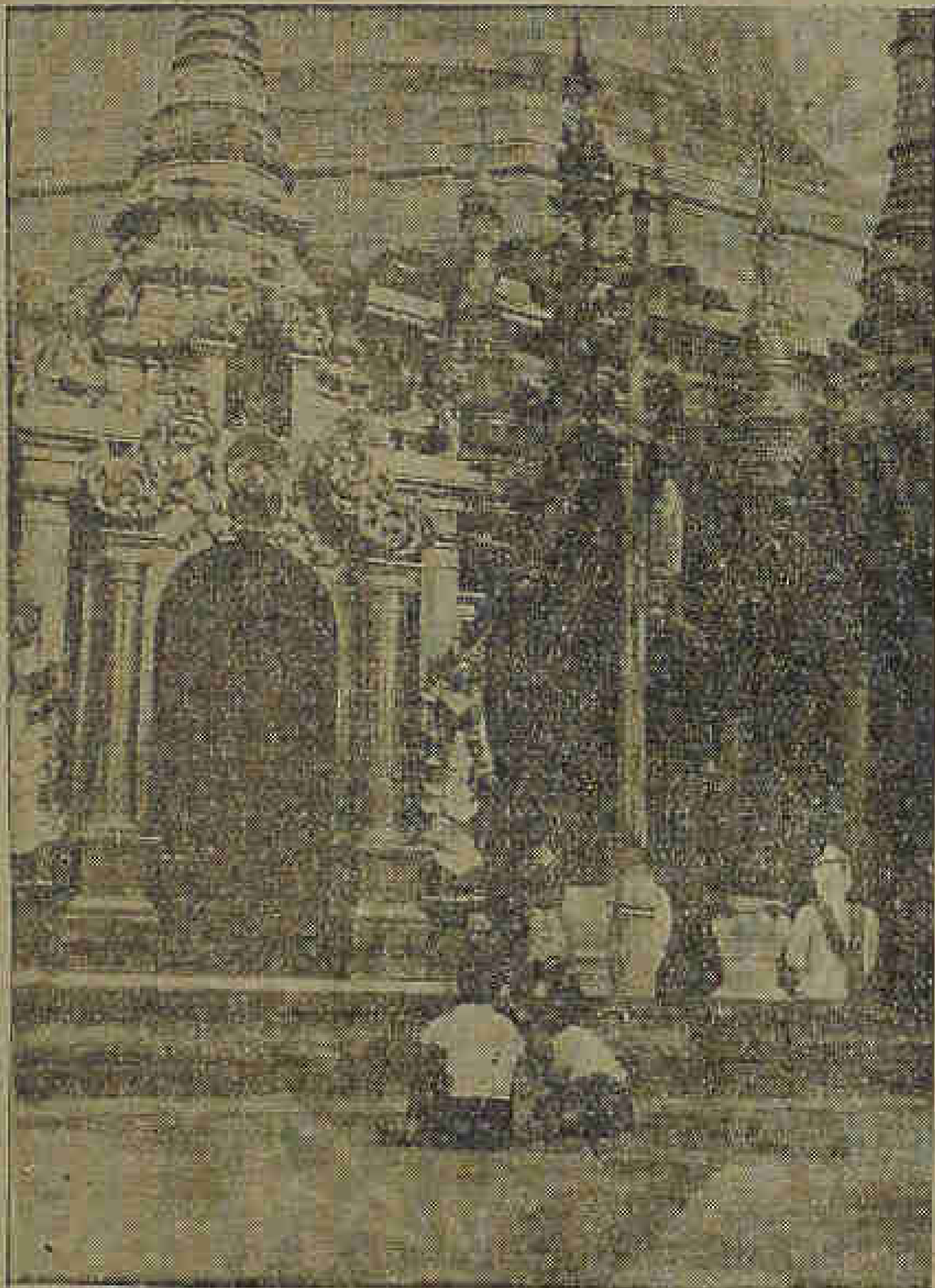
เปรัต หรือ เปต ความหมายในทางบาตดีดักฤตว่าผู้ตายแล้ว
 ถานน จะไปสวรรค์หรือตกนรกหรืออยู่ไหนก็เรียกว่าเปรัตเต็มอกัน
 หมด ไม่ได้หมายถึงผีผอมดั่งอย่างเราเข้าใจกัน จะพูดถึงด้วยอย่าง เช่น
 นอนตะแคงเอาข้างขวาตงเรียกว่า “สี่เหลี่ยม” คือนอนอย่างสิงห์ ย่อม
 ทรงทราบอยู่แล้ว คือไปอีกนอนตะแคงเอาข้างซ้ายตงเรียกว่า “กาม
 โภคีเหลี่ยม” คือนอนอย่างนอนกอดเมีย ถ้านอนหงายเรียกว่า “เปต-
 เตียม” คือนอนอย่างคนตาย คำ “เปตานิ อปกปติ” แปลว่าจง
 เป็นไปสำเร็จแก่ผู้ตาย ที่แท้คำอนุโมทนา “ยถา” นั้น ควรจะใช้แต่
 ในการทำบุญหน้าศพทำบุญกระดูก หากควรจะใช้ในการทำบุญงานมงคล

เพื่อคนเป็นไม้ แต่ได้ไซ้กันเป็นอาจินมาด้วยไม้เข้าใจความกันจนเป็น
 ธรรมนิยมเสียแต่ ก็เป็นไปเตยตามเตย ส้มเด็จพระมหาจักรวงศ์ท่าน
 ห้ามการใช้คาถา " ยถา " ก็เป็นการเล่นเฟื่องงานของท่าน แต่ตัวท่าน
 เองไปงานของคนอื่นก็ไม่อาจเอาคาถาอื่นมาใช้แทน " ยถา " ตามเคย
 เหมือนกัน

การตีระฆังตามคำอธิบายของพม่านนถูกแน่ แต่กระดิ่งใบโพธิ์น
 ยังสงสัย ด้วยได้เคยเห็นในหนังสือเล่มหนึ่ง เรียกชื่อว่าอะไรก็ลืมเสีย
 แล้ว (๑) พระองค์เจ้าขานนวดโคตมฉบับมาแต่เมืองญุ่น เป็นหนังสือ
 ทางมหายาน พรรณนาถึง " เมืองแก้ว กตางแดงค้อพระอมตมหานคร
 นฤพาน " อันว่าเมืองแก้วนั้นเป็นที่อยู่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเข้าพระปริณิพ-
 พานไปแล้ว ผู้แต่งตั้งใจจะกล่าวถึงเมืองแก้วให้วิจิตรน่าฟังใจ มี
 คำแพงแก้ว มีปราสาท มีสวน พรรณนาถึงสวนมี " ศคฺค นิจฺจผลดา
 รุกฺขชา " " มยุร " " โกลยฺจา " " โกลิตา " เหมือนในภานยกข์ แล้ว
 มีกตางดงกระดิ่งใบโพธิ์ เมื่อดวงตมกับบรรดาศักดิ์พทวงเงใจด้วย หนังสือ
 นั้นอ่านจบใจ ได้รู้อะไรที่เราเคยเข้าใจซึ่มทราบมาหลายอย่าง เช่นพระ
 นิพพานเป็นเมืองที่สถิตยพระพุทธเจ้า และคงอยู่ทางทิศตะวันตก ทำให้
 ใจความออกว่า ที่สร้างโบสถ์บงคยให้ตั้งหน้าทางตะวันออกนั้น ก็เพื่อ
 จะให้การไหว้พระตรงไปถูกทิศที่พระเจ้าประทับอยู่ในเมืองแก้ว คำที่เรา
 พุตก็นว่า " พระเจ้าเท่าเม็ดกรวดเม็ดทรายในท้องพระมหาสมุทร " ก็
 มีในนั้น

(๑) ชื่อ " อมิตาปุระสูตร " พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรง
 แปลและพิมพ์ช่วยในงานศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ฮวด จรรจนะสุวรรณ) เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๗๖

คราฉนั้น จระกราบทุก ทกฉายาตักษณซึ่ง โปรด ปรารถนาไปใน ดางรูป
มาพระบาทจรไคตรงตั้งเกศหรือเปลา ประคูกอบานเหตัก ซึ่งปรากฏใน

ทญิงพูนกับทญิงเหตอ

รูปทญิงพูนกับทญิงเหตอ
กำลังถวายเครื่องบูชาสัก
การะอยนุน คอนตางเป็น
ฝรั่ง คอนบนเป็นพม่า
แปลว่า ทาวเปตียนแปลตง
เป็นอย่างเทศนหมมานาน
แต่จ แต่เขาทำด้วย
ความคิดอันฉลาด ดูไม่ซัด
ตักผ่านพ้นไป เมื่อถึง
กฐาคารทางชน ททำใหม่
ทำด้วยคอนกริตเตยนเอา
กฐาคารเครื่องไม้ของเก่า
แปลว่าทำด้วยสนับญญา
คิดเองไม่ได้ จึงชวางคา

กำลังถวายเครื่องสักการะพระเกศชาติ

ดูไม่ได้ ที่ในเมืองไทย

เจตนาที่คนทำคอนกริตกนมาก ททำเทียมกข้อูักม ทาเทียมปลุกด้วยไม
กม ทาตามตลกษณะของคอนกริตเองกม เกตากรหมอมพิจารณาเห็น
ว่าการทำเทียมนเป็นของไซ่ไม่ได้ รูปภาพจำหตกทมเหตออยนุน ดูงาม
เพदनไยงนัถ ทงหมตนนมอะไรกมเทากนกับรูปภาพของไทย ผิดกน

เล็กน้อยแต่ทภาษาข้างเรียกว่า "ปตัยมื่อ" หมายถึงมือคนทำแสดง
ให้ปรากฏว่าต่างภาษากัน ห้อยหน้าแต่ธายแครงไปทางพระทรงเค็รของ
ของเรา เลี้ยวใจที่พระรูปเฝ้าพระบาทไม่ทรงหัวรองพระบาทตามประเพณี
ตั้งปฤษซึ่งชนนมถการพระเกศชาค

เกตุการหม่อมจรงคตบเซากรุงเทพ ๑ ฉนวน สายพระหัตถ์ดมยพหน้า
โปรดให้ตั้งถักหลังตั้งกรุงเทพ ๑

คตมึคตอแล้วแต่จะโปรด

พร

KHAW JOO TOK'S HOUSE,

Penang Hill, Penang. S.S.

ฉนวน ๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูต ส้มเค็จกรวมพระนริศร ๑

เวตาน หม่อมมณ ชนมายู ที่เรือน ของ พระยารัตนเค็ชชรู ๑ กบพเซา
คิดด่าจะพักอยู่สัก ๒ สัปดาห์ เพราะที่ ในเมืองบึงกาตงอากาศร้อนแฉะ
เป็นเวตาอย่างการเวียนจะพาตูกหลานมาเข้ตียนอากาศด้อย อีกประการ
หนึ่งพระองค์หญิงอดิศจัยสุริยาถากับคุณจอมมารดา จะมาเที่ยวถักมึง
หม่อมมณเชิญให้พักที่ Cinnamon Hall หม่อมมณชนมายูบนเซาทาง

โน้นจะโตมโหฬารให้ประทับสบาย เหมือนพระองค์หญิงอาทรทิพยนิภา
 เสด็จมาเมื่อหม่อมฉันไปเมืองพม่า ที่บ้านบนเขานอกค่ายเขินต์บายคี่ เมื่อ
 กตางคณวาท ๗ ปรัต ๗๒ ไม่น่าจะจัดเหมือนที่ Cameron Highlands
 ที่หม่อมฉันไปเที่ยวกับบุตรกระหม่อมชาย จระเข้ตงก็ใช้รกร้างระดวกด้วย
 มาจากชันนามอนย้อตเพียง ๕๕ นาทีกลอง ไม่ต้องทรงแก้ไขที่ตั้งตายพระ
 หัตถ ในเจดีย์ที่หม่อมฉันอยู่บนเขา

หม่อมฉันหวังใจว่าเสด็จแปรสถานไปอยู่ที่อื่น จระเข้เป็นตุ๋น
 ดำราญตัดจอกกับทั้งพระญาติ

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ เมษายน ขอทูลเพิ่ม
 เติมแก้ไขที่ทรงทักท้วงมาบางข้อ คือเรื่องตำนานพระเกศศาคนน์ หม่อม
 ฉันเขียนขาดความไปหน่อยหนึ่ง ตรงที่ว่าข้างฝรั่งได้ตรวจเห็นรอยก่อเพิ่ม
 ถึง ๗ ครั้งนั้น เขาได้บอกไว้ใ้ในหนังสือว่าเข้าไปดูทางช่องที่ฐาน
 พระเจดีย์คราก แต่หม่อมฉันมิได้ลงข้อนั้นไว้ อีกแห่งหนึ่งตรงที่นาง
 พระยาตตะเจ้าทางถมถนพระธาตุให้ตั้งชน ๗ ฉนวน หม่อมฉันคงจะ
 ใช้คำว่า "ชายที่ทางพระธาตุ" เพราะภาษาอังกฤษเขาใช้คำว่า make
 นำจะหมายความว่าทำตายขอดเนินที่ ก่อตั้งคงดังมากลบลกตย ให้เป็นพพท์
 แฉนเดยอกน

คำที่มอญเรียกพระเกศศาคนน์ที่ทรงตั้งได้ความมาจาก พระสุเมธ
 มุนนน์ หม่อมฉันคิดว่าความมอญคงเรียกแต่จะ "กยต ตระเกอง" อยู่
 ก่อน มาเปลี่ยนเรียกว่า "ศาตตัก" เมื่อเกิดคิดเชื่อกันว่าบรรจุพระ
 เกศของพระพุทธเจ้าไว้ในพระเจดีย์นั้น ไทยเรารับค่านมมาจึงเรียกว่า
 "พระเกศศาต" แต่พม่าเรียกตามมอญมาแต่ช่นเดิม คำว่าที่ท่านสุเมธ
 ถวายมานน เห็นมอญจะแต่งขนเทียบคำว่าคำด้วยพุทธบริวารไปตกอยู่

ณ เมืองต่าง ๆ ในอินเดีย อันอยู่ในหนังสือปฐมมโหรี (หรือเรื่อง
อนทหม่อมฉันได้เห็น แต่จำไม่ได้แน่ในเวदान์)

เรื่องนรสิงห์แบบไทยที่ทําเป็นคนครึ่งตัว มีหัตถ์ดวงใจทหน้าปรา-
สาทพระเทพมิตร พระองค์ประคิษรูห์สอดตามตำราภาพลัศตอหิมพานซึ่ง
หม่อมฉันสงสัยว่าคิดขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ หรือถากถอนขึ้นไปก็เพียง
ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา นักหาภาพเก่าถากถอนไปอีกไม่ได้ มีแต่
ภาพนทหัวเป็นมนุษย์ที่เราเรียกกันว่า "อรหันต์" กับ "กนิษฐ" ที่ทํา
เป็นคนกับนกปนกัน แต่ก็ไม่ตรงกับกนิษฐในชาดกเรื่องพระลักษณ ใน
ชาดกว่ากนิษฐรูปร่างเหมือนมนุษย์ เป็นแต่มีปีกหางสำหรับส่งมตัว
เจดามัน จะถอดหรือได้เมื่อใดก็ได้

เรื่องเทวดานพเคราะห์ของพม่า หม่อมฉันก็ทอดความขาดไป เพราะ
ฟังนทชนได้เมื่อส่งจดหมายไปถวายแล้ว คือเมื่อหม่อมฉันไปเมือง
หงสาวดี พวกกรรมกรเขาพาไปทักตั้ง ให้อูของต่าง ๆ ที่เคยอยู่กับ
องค์พระมเหสีเมื่อก่อนฟัง เห็นยอดฉัตรพระเจดีย์มธงชัย ทำด้วยทอง
สัมฤทธิ์ ทยอดพระเกศธาตุก็มีเหมือนกัน หม่อมฉันล้าคัญว่าทําไว้
สำหรับคูทางดมเหมือนเช่นฝรั่งทําเป็นรูปปลุกศรั แต่กนิษฐนออยู่ทําตรง
เด็กเท่านั้นคนอยู่กับแผ่นดินทไหนจะแต่เห็นชัด ฟังมาคิดได้ว่าหม่อมฉัน
เขงไปเอง ทจริงของนทสงหมาย "พระเกศ" ทําไว้ส่งญกลางให้ครบ
นพเคราะห์ ขอให้ทรงพระดำริดูเถิด

พม่ายังเชื่อกตโบราณ "อย่างขมทราย" ขยุมัก หม่อมฉันเข้าใจ
ใจว่าพม่ายังกเชื่อว่าแปรคเป็นชายคองสูง โยงแยงทงหน แม่ไทยเรากาจับ
กามเรียงคองในเวदान์ แผลหรือเกาในคืบคณกเห็นจะเจออเขนหน ทรู้
หมายคความว่าผู้ตายแล้วทจะไปจะมีน้อย และน้าจะพงมีไมกอนรัชกาล

ที่๕ เทาโคตก เพราะในหนังสือเรียนภาษามครเช่นคัมภีร์รวมบทเป็นต้น
เมื่อกด่าอธิบายเรื่องเปรตก็มักจะให้เข้าใจไปทางนั้น

หม่อมฉนถวายหนังสือเตาเรื่องเทยวเมืองพม่ามากับจดหมายฉบับ
นอกท่อนหนึ่งชนค่อนที่ ๓ ว่าด้วยเทยวเมืองหงดาวดี ค่อนนทจะมิต่อ
ไปอีกท่อนหนึ่งหรือต่อนึงจะหมดค่อน รูปฉายาตักษณที่ถวายมา
ในคราวนี้เป็นรูปพระมเหศวร ๒ แผ่น ดูเหมือนจะได้เคยถวายแต่จนแต่ก
ไม่เป็นไร หม่อมฉนกำลังหาตมุดอาดบมดำสำหรับปิดรูปที่ถวายเป็น
คราวๆ จะถวายตมุดอาดบมรูปน ในฉนเจตมพระขนิษฐาของท่านในฉน ขอ
อย่าทรงขอตมุดอาดบม แต่จงทรงปิดรูปที่ถวายไป แต่จกบทจะถวาย
คือไปในเรื่องเทยวเมืองพม่าในตมุดเต็มฉนจนกว่าจะคตอดเรื่อง

เมื่อ ฉน วันจันทร์ที่ ๒ เมษายนนี้ กรมตรวจโบราณคดีเมืองพม่า
เขาส่งรูปฉายาตักษณตามมาให้หม่อมฉนชุด ๓ เป็นรูปเฟรดโคพอก
มหายานเขยงไว้ใฉนหารเมืองพุกาม ๓ แห่ง ตั้งแต่ก่อนตมียพระเจ้าอนุ
รุทธ เมื่อหม่อมฉนไปเห็นชอบใจ ตามเขว่าจำตองเป็นรูปฉายาตักษณ
ไว้หรือไม่ เขาบอกว่าได้จำตองไว้ หม่อมฉนอยากได้เขาจึงพมพตงมาให้
แต่บอกมาให้ทราบจำ กรมตรวจโบราณคดีในฉนเคยห้ามมิให้ใครอื่น
จำตองออกโฆษณา หม่อมฉนได้รับรูปเหล่านี้ภายหลังคนของหม่อมฉน
ขจรไฟกตบไปตักตริงฉนโม่งเท่านั้น มีฉนหนักจะได้ฝักมาถวายทอดพระ
เนตรในฉนฉนเอง นี้จะต้องรอนหากนฝักทไว้ใจใดจึงจะตงเข้าไปถวาย.

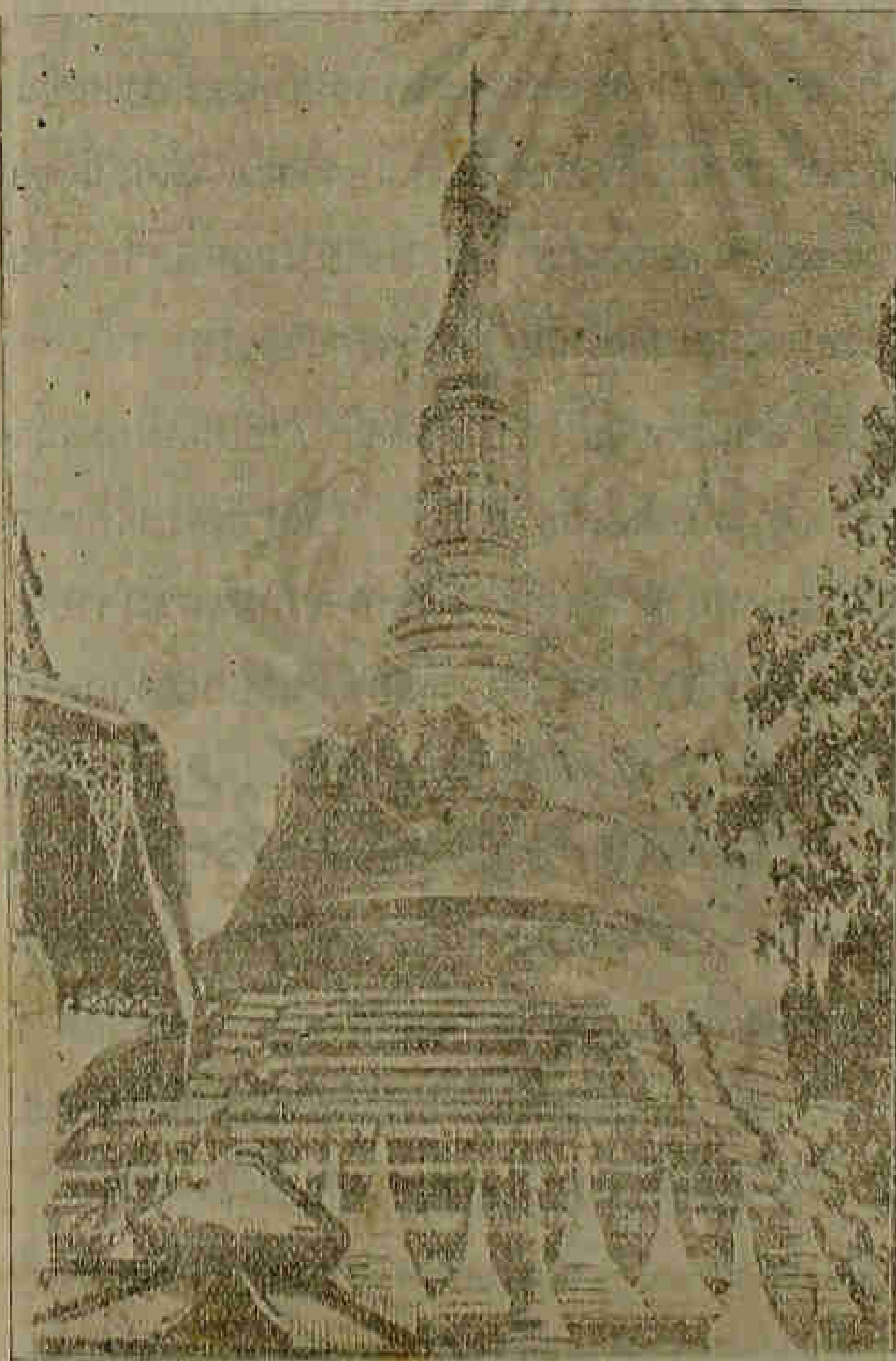
ควรมิควรแต่จะโปรด

ดํ ๒๖ ๒๕๖๓

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๓ เที่ยวเมืองหงสาวดี

วันพฤหัสบดี ๒๓ มกราคม เวลาเช้า ๘ นาฬิกาเศษ ขนรถขนาน
ออกจากเมืองย่างกุ้งไปเมืองหงสาวดี รถก็ไปจนมาถึงเขตร์คังโตเนียงก็

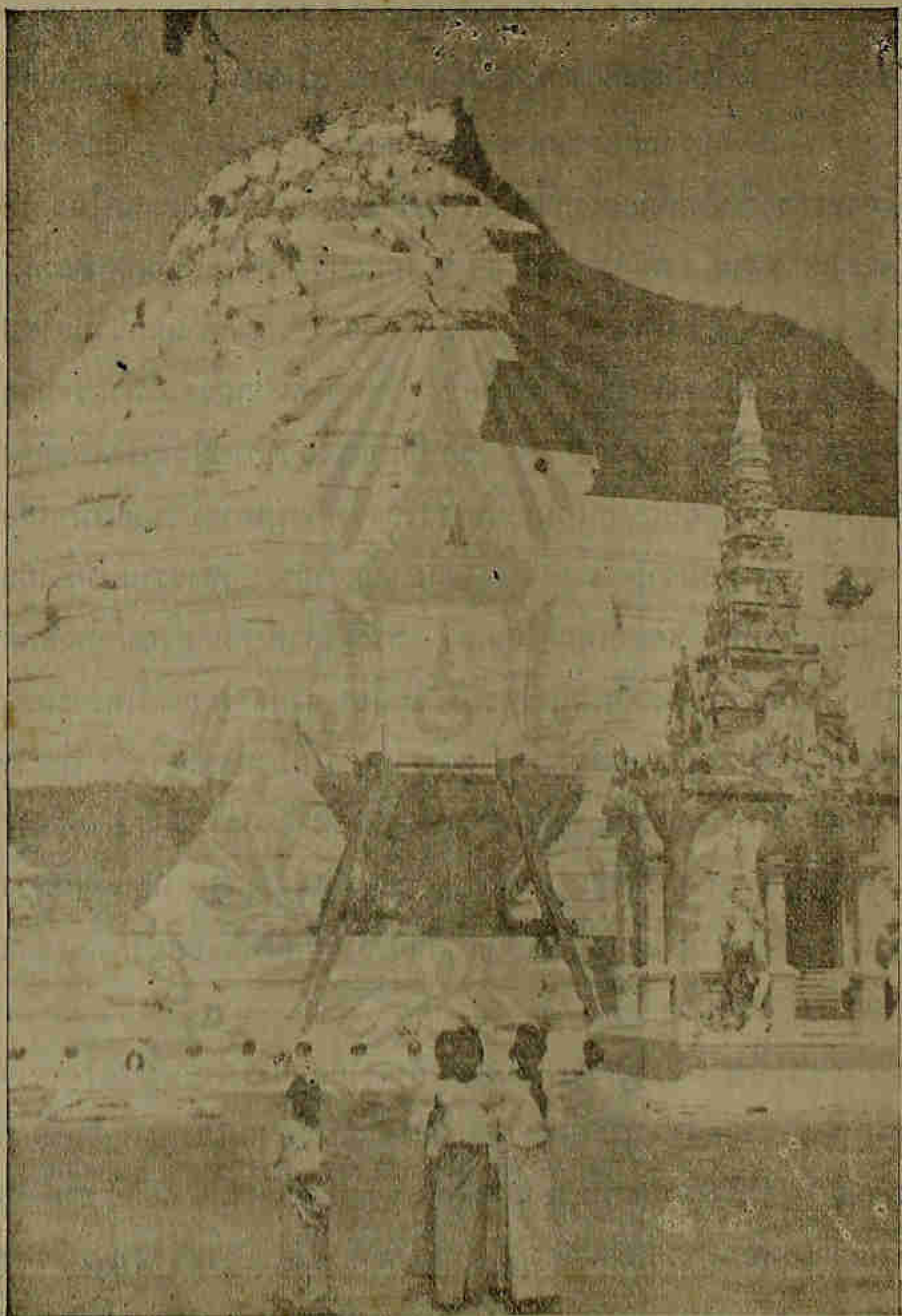

พระมุนเตา ถ่ายเมื่อก่อนพั้ง

รถขนาดย่อมกว่า
รถ "อากาขาน"
ให้ไว้ ๒ หลังด้วย
กัน และใหญ่อยู่
ใน ห้าง อังคตเอ -
เซีย คิก ไป เป็น
เพื่อนคน เพราะ
ทางที่จะ ไปไกล
กว่า ๒,๘๐๐ ไมล์
(๔๖ ไมล์) จึงคิด
เตรียม บ้อง กัน
ความลำบากหาก
จะเกิด ขนใน ระ-
หว่างทาง หนทาง
ที่ไปพอออกจาก
ขานเมือง พันทม
เนน แสง ก ถึง ท

ราบเป็นทุ่งนามบ้านเรือนราษฎรตั้งเป็นหย่อม ๆ คดออกไป ดุจด้ายกับที่
 ต้องข้างทางรถไฟในระหว่างกรุงเทพ ฯ กับกรุงเทพฯ ร้อยชโย แต่ถนนรถบุพผ
 ด้วยอดีตตเรียบราบตัดตลอดทาง เมื่อรถแล่นไปราว ๒ ชั่วโมง ก็ถึง
 เมืองหงสาวดี ซ้ำเห็นแห่งหนึ่งเป็นที่ตั้งเห็นพระมหาธาตุมูเตาแต่ไกล พอ
 แลเห็นก็ใจหาย ฉันทราบอยู่แต่รู้ว่าเมื่อแผ่นดินไหวในเดือนพฤษภาคม
 พ.ศ. ๒๔๗๓ (ซึ่งไหวไปถึงกรุงเทพฯ ด้วย แต่เจตานั้นหนีไปยุโรป
 กำลังอยู่ในเรือเดินทางทะเลไม่รู้สึก) ที่เมืองพม่าแผ่นดินไหวแรงมาก
 ถึงพระมูเตาหักพัง เคยนักแต่ฉายอดหักแต่ระเชื่อว่าคงปฏิสังขรณ์คนตตั้ง
 เก่าแต่ดู ถึงออกปากถามทเมืองราชกรุงว่าพระมูเตานช่อมเสร็จแล้ว
 หรือยัง เขาตอบว่ายังไม่แล้ว ฉันทดำคณูว่าการปฏิสังขรณ์ยังคงอยู่
 บางเล็กเด็กน้อย พอแลเห็นที่ไหนเด้า พระมูเตาพังหมดทงองค์เหตอแต่
 ฐาน จึงตกใจ เมื่อถึงเมืองให้ขบรถไปยังศาลากลางก่อน เพราะกรม
 เสนาธิการของรัฐบาลบอกว่าได้ส่งผู้อาราชาการเมืองหงสาวดี ให้หาผู้
 ชำนาญไว้สำหรับนำพวกเราเที่ยว ครั้นไปถึงศาลากลางพบผู้อาราชาการ
 เมืองเป็นพม่าชื่อ อู่ สัน ติน (U Than Tin) คอยรับอยู่ บอกว่าตัวเขา
 จะนำเองแต่เมื่อเที่ยวแล้วขอเชิญไปกินกลางวัน ฉันทจวนที่อยู่ของเขาคด้วย
 ฉันทรีบด้วยขอใจ

ครองจะเดาเรื่องตำนานเมืองหงสาวดีแยกชน ผอานรเรื่องตำนาน
 เมืองแดง อานความ พรรณนาว่า ด้วยอดีต สถานที่ ฉันทไปดูจึงจะเข้าใจ
 แจ่มแจ้ง เรื่องตำนานเมืองหงสาวดีควรจัดอธิบายเป็นตอน ๆ ดังนี้ คอ
 ตอนที่ ๓ นับแต่ พ.ศ. ๑๑๓๖ จน พ.ศ. ๑๒๑๐ ในตำนานว่ามีราช
 บุตรของพระเจ้ากรุงละเทิม (อันตั้งอยู่เหนือเมืองเมาระตะ) ๒ องค์
 ทรงนามว่า "เจ้าสามถ" องค์หนึ่ง "เจ้าฉิมต" องค์หนึ่ง มาตั้งเมือง

พระมุนเตาเมืองทงลาวดี แผ่นดินไหวพังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

ชนเมื่อ พ.ศ. ๑๓๓๒ ขณะเมื่อจะสร้างเห็นหงส์ทำรังอยู่ ณ เกาะใกล้
เมือง เป็นน昧 จึงขนานนามเมืองว่า "หงส์อาด" แต่คนทั้งหลายมัก
เรียกกันแต่ของเรียกกันอยู่จนบัดนี้ว่า "เมืองพะโค" Pegu เพราะอยู่ริม
ลำน้ำพะโค เมืองหงส์อาดเมื่อแรกสร้างนั้นอยู่ริมชายทะเล เพราะใน
สมัยนั้นยังเป็นทะเลเข้าไปไกล ตรงนั้นเป็นอ่าวปากน้ำตะโคง เป็รียบ
ดังเช่นอ่าวปากน้ำเจ้าพระยา เมืองตะเทิมอยู่ทางปากตะวันออกอย่าง
เมืองจันทบุรี เมืองหงส์อาดอยู่ทางปากตะวันตกอย่างเมืองเพชรบุรี
ขนานมาคั้งงอกออกไปทาง ๒ พาก จนบัดนี้ทั้ง ๒ เมืองนั้นกลายเป็นเมือง
คอนไปแล้ง เรื่องตำนานเมืองหงส์อาดคั้งแรกสร้างไม่มีใครมีอะไรเป็น
แก่นสาร ฟังสันนิษฐานคั้งว่าคั้งเป็นเมืองชนของกรุงตะเทิมเมืองยังเป็น
อิสระอยู่ข้างฝ่ายใต้ตลอดสมัยนั้น

เรื่องตำนานตอนท ๒ นับแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ จนถึง พ.ศ. ๑๘๓๐ เมื่อพระ
เจ้าอนุรุธเมืองพุกามมอานภาพเม่อานาเจตมาข้างใต้ ได้กรุงตะเทิม
ไว้ในราชอาณาจักรเมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ เมืองหงส์อาดก็ตกไปเป็นเมืองชน
ของกรุงพุกามอยู่ถึง ๒๐๐ ปี ในคั้งนั้นปรากฏว่าเมืองหงส์อาดเป็นประ-
เทศราช และเคยพยายามจะเป็นอิสระแต่ท้านกั้งกรุงพุกามไม่ไหว
ก็คั้งเป็นเมืองชนคั้งตอดมาจนกรุงพุกามเสียแก่เจนนเมอ พ.ศ. ๑๘๓๐

เรื่องตำนานตอนท ๓ นับแต่ พ.ศ. ๑๘๓๐ จน พ.ศ. ๒๐๗๕ เมื่อ
พุกามงโกลได้เป็นใหญ่ในประเทศจีน และได้ประเทศนั้นเจอนั้นเป็น
เมืองเดิมของไทยไว้ในอาณาจักรคั้งตั้ง พระเจ้ากรุงจีนกุกุไตข่าน (Kublai
Khan) คั้งราชวงศ์หงวนให้ทูตมายังเมืองพม่า ทูตมาถูกพระเจ้ากรุง
พุกามคั้งหมั้น พระเจ้ากุกุไตข่านจึงให้กองทัพจีนกับไทยคั้งมทบกกันยกมา

คติโตเมืองพุกาม เมืองพุกามก่ตั้งอำนาจมาแต่ถนน เมื่อกองทัพจีนยกทัพ
 ไปแล้ว พวกไทยใหญ่ก็เมื่อนำจรวกแดนพม่าทางข้างเหนือ พวกไทย
 น้อยที่อยู่ในประเทศสยามก็รุกแดนเมืองมอญทางข้างใต้ ในสมัยนั้น
 มกระโทไทยน้อยตั้งตัวเป็นใหญ่ได้ทีเมือง เมาะตะมะ ด้วยอาศัย ความอด
 หนุนจากกรุงสุโขทัย ในรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงตั้งเป็นเจ้า
 ประเทศราช พระราชทานนามว่า “พระเจ้าฟ้ารัง” (พม่าเรียกว่า
 “จเรรุ”) และพระราชทานอนุเคราะห์อย่างอื่น ๆ จนสามารถขยาย
 อาณาเขตขึ้นไปได้ถึงเมืองหงสาวดี ที่อ้างในศิลาจารึกของพระเจ้า
 รามคำแหง ๑ ว่าราชอาณาเขตทางด้านตะวันตกถึงเมืองหงสาวดีนั้น
 เป็นอันตรงกับในพงศาวดาร เมื่อดั้นพระเจ้าฟ้ารังแล้วพระยามหา
 กษัตริย์ซึ่งสืบวงศ์ฟ้ารังตั้งราชธานี ณ เมืองเมาะตะมะ (Mataban)
 ต่อมาอีกหลายองค์ จนถึงพระยาอู่ (อันเป็นพระชนกของพระเจ้าราชา
 ชีราช) ซึ่งเสวยราชย์แต่ พ.ศ. ๑๘๘๖ จน พ.ศ. ๑๘๒๘ จึงย้ายราชธานี
 ไปตั้งที่เมืองหงสาวดี ถึงสมัยนั้นพม่าก็ตั้งตัวเป็นอิสระได้ สร้าง
 เมืององวะเป็นราชธานี มีพระยามหากษัตริย์ปกครองมาหลายชั่ว จึง
 เกิดเป็นประเทศมอญอยู่ข้างใต้ ประเทศพม่าอยู่ข้างเหนือ ต่างมีอิสระ
 เสมอกัน พอถึงรัชกาลพระยาอู่แล้ว พระเจ้าราชาชีราชได้ครองกรุง
 หงสาวดีในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๘ จน พ.ศ. ๑๘๖๖ มอญกับพม่าก็เกิด
 รบกันเป็น “มหายุทธสงคราม” ดังปรากฏในหนังสือเรื่องราชาชีราช
 รบกันอยู่ช้านานจนอนกาสงตั้งด้วยกษัตริย์เด็กสงคราม เชื้อสายของพระ
 เจ้าราชาชีราชได้ครองเมืองหงสาวดีต่อมาอีก ๔ องค์ หมดสิ้นเจ้าชายที่
 จะรับรัชทายาท ชาวเมืองหงสาวดีจึงยกนางพระยาตละเจ้าท้าว (พม่า

เรียกว่า Shinsawbu) ราชบิดาของพระเจ้าราชาธิราชชนครองแผ่นดิน
อยู่ในราชสมบัติแต่ พ.ศ. ๑๙๙๒ จน พ.ศ. ๒๐๓๕ นางไม่มีราชบุตรจึง
มอบเวนราชสมบัติแก่พระมหาปิฎกธรรมาธิบดีเชย เสด็จราชยศแต่
พ.ศ. ๒๐๓๕ จน พ.ศ. ๒๐๓๕ ทรงพระนามว่า "พระเจ้ารามาชิต"
แต่เรียกกันเป็นสามัญว่า "พระเจ้าธรรมเจดีย์" พระเจ้าหงสาวดีองค์
นี้ และเป็นมิตรไมตรีกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองไทย
และพระเจ้าติโลคมหาราชเมืองเชียงใหม่ ได้สร้างโบราณวัตถุสถาน
และจัดการบ้านเมืองหงสาวดีหลายอย่าง ซึ่งจะพรรณนาเมื่อก่อ
อธิบายถึงวัตถุสถานนั้น ๆ ทั่วไปข้างหน้า เชื้อสายของพระเจ้าธรรมเจดีย์
ได้ครองเมืองหงสาวดีต่อมาอีก ๒ องค์ ถึง พ.ศ. ๒๐๘๔ พกพม่าเมือง
คองออกตงมาตีเมืองหงสาวดี

เรื่องตำนานคอนท & นับแต่ พ.ศ. ๒๐๘๔ มาจน พ.ศ. ๒๓๔๒ ใน
คอนทเมืองราชกิจของกบเมืองไทยมาก จำเดิมแต่เมืองพุกามเดี่ย
แก่จนแล้ว พกพม่าถูกพอกไทยใหญ่ย้ายต่อมา ก็พากันหนีไปอยู่ที่
เมืองคองขุโดยมาก เมืองคองขุก็กลายเป็นเมืองพมามกาดงมากจนโดย
ลำดับ เมื่อพระเจ้าหงสาวดีที่เป็นเชื้อสายของพระเจ้าธรรมเจดีย์ออก
กาดงลง ทางเมืองคองขุเกิดมอญบุรุษชนในองค์เจ้าเมืองคองขุ ๒ องค์
องค์หนึ่งชื่อ "มังตรา" เป็นราชบุตรของพระเจ้าคองขุ ได้รบรบหาบาท
ทรงนามว่า "พระเจ้าตะเบ็งชเวต" (แปลว่า "สุวรรณเอกฉัตร") อีกองค์
หนึ่งก็เป็นเชื้อพระราชนัด และเป็นพระมเหสีของพระเจ้าตะเบ็งชเวต
พระเจ้าตะเบ็งชเวตจึงตั้งโหมยค์เรียกว่า "บุเรงนอง" (แปลว่า "พระ
เชษฐาธิราช") เป็นแม่ทัพช่วยกันทำสงครามแผ่อาณาเขต ตีเมือง

หงส์จวดโตเมือ พ.ศ. ๒๐๗๕ พระเจ้าตะเบ็งชเวตยราชธานีมาอยู่เมือง
 หงส์จวด ในหนังสือพงศาวดารไทยเรียกพระเจ้าตะเบ็งชเวต
 “พระเจ้าหงส์จวด” หรือว่า “พระเจ้าหงส์จวดคนตา” ทำให้เข้าใจกัน
 ว่าเป็นมอญ แต่ที่จริงพระเจ้าหงส์จวดคนนั้นเป็นพม่าทางนั้น หาใช่มอญ
 ไม่ เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตโตเมือหงส์จวดเป็นที่มั่นแล้วเที่ยวรบพุ่ง
 ปราบปรามบ้านเมืองที่ใกล้เคียงจนโตเมืองพม่า มอญ ยักไซ้ และไทย
 ใหญ่โดยมากได้ในราชอาณาจักร แล้วยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา
 เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๓ (คราวสมเด็จพระสุริโยทัยชาติคอข้าง) แต่ตีกรุงศรี
 อยุธยาไม่ได้ คองดำทัพถอยไป เมื่อกลับไปถึงเมืองหงส์จวด พระ
 เจ้าตะเบ็งชเวตไปเกิดจกจริตด้วยคิดสุรามายร้ายกาจ จนพวกมอญ
 พากันเอาใจออกหากเป็นกบฏชนทเมืองเมาระคมะ พระเจ้าตะเบ็งชเวต
 ให้บุเรงนองลงไปปราบปราม พอบุเรงนองออกจากเมืองหงส์จวดไปยัง
 ไม่ทันถึงเมืองเมาระคมะ พระเจ้าตะเบ็งชเวตก็ถูกจับปลงพระชนม์ แล้ว
 พวกมอญยกตั้งมิ่งทอรามราชบุตรของพระเจ้าหงส์จวดพระยาราญหลาน
 พระเจ้าธรรมเจดยชนครองราชสมบัติ เจ้าเมืองคองอูและเจ้าเมืองแปร
 ก็พากันตั้งตนเป็นอิสระ บ้านเมืองเป็นจลาจล บุเรงนองไม่สามารรถจะ
 ปราบได้ก็ยกทัพไปปราบหนึ่ง แต่ไปเพียงเกิดยกถล่มเมืองสมผู้คน
 ในไม่ช้าก็หากำจัดได้เพียงพอ เพราะคนเคยกลัวฝีมือมาแต่ก่อน ทั้งพวก
 มอญและพม่าพากันมาเข้าด้วยเป็นอันมาก บุเรงนองจึงตั้งให้ทั้งเมืองแปร
 เมืองคองอูและเมืองหงส์จวด แล้วราชาภิเษกเป็นพระเจ้าหงส์จวดเมื่อ
 พ.ศ. ๒๐๘๕ พระเจ้าบุเรงนองมีอานภาพยิ่งกว่าพระเจ้าตะเบ็งชเวต
 สามารรถปราบปรามประเทศอันพิศใกล้เคียงทั้งพม่า มอญ ไทยใหญ่ ยักไซ้

และได้ประเทศตานนา เชียงใหม่ ประเทศตานช้าง ตลอดจนได้กรุงศรี
 อโยธยา และเอาเมืองไทยเป็นเมืองชน แม่ประเทศอันทมิคองชนคือ
 กรุงหงสาวดี เช่น ประเทศลังกา อินเดีย (ครองมหาวงศ์มงโกต)
 และไปตุเกศ (ซึ่งมาอำนาจแต่เมืองชนทางตะวันออกตอน) ก็ต้อง
 ทำทางไมตรี ไม่มีใครกล้าเบียดเบียน ในพงศาวดารจึงยกย่องพระเจ้า
 บุเรงนองเป็นพระเจ้ามหาราช เรียกว่า “ พระเจ้าชนะตีบตี ” พระเจ้า
 บุเรงนอง สร้างเมือง หงสาวดี ให้มี บัอมปราการ เป็นมหานคร กว้างขวาง
 แผนผังปรากฏอยู่ในหนังสือฝรั่งแต่ง ในสมัยนั้น ดัชนีฐานเป็น ๕ เหนือยม
 จักรดิ์ พระราชวงศ์คงอยู่กต่างเมืองเหมือนกบเมืองมณฑลเต ซึ่งกายแบบ
 มาจากเมืองอมรปุระอันเป็นราชธานีอยู่ก่อน หน้าดัชนีฐานคือไปว่า
 เมื่อพระเจ้าปะดุงสร้างเมืองอมรปุระ ก็คงจะกายแบบเมืองหงสาวดีของ
 พระเจ้าบุเรงนองไปสร้าง ด้วยบำเพ็ญพระเกียรติยศเจริญรอยพระเจ้า
 บุเรงนอง ในหนังสือพงศาวดารกล่าวคือไปว่า เมืองหงสาวดีที่พระ
 เจ้าบุเรงนองสร้างนั้น มีประตูชุมยอดด้านละ ๓ ประตู (เหมือนกับเมือง
 มณฑลเต) ให้เรียกตามชื่อเมืองประเทศราชที่ถูกลเกณฑ์คนไปทำการ
 เช่นเรียกว่า ประตูองวะ ประตูอโยธยา และประตูเชียงใหม่เป็นต้น
 (เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ก็เกณฑ์คนเมืองประเทศราชมาช่วยสร้าง
 ทำนองเดียวกัน) มีของประหตาดสิ่งหนึ่งซึ่งน่าจะนำมากว่าอธิบายได้
 ในบทควย คือทรมประตูข้างในพระราชวังเมืองมณฑลเตมีหอสูงหงหนึ่ง
 เรียกว่า “ หอพระเชยงแก้ว ” ยังปรากฏอยู่จนเดยวัน แต่เดากันว่าหาเคย
 มีพระเชยงแก้วอยู่ในหอนั้นไม่ ก็เรียกว่าหอพระเชยงแก้ว เพราะสร้าง
 ตามแบบอย่างพระราชวังของพระเจ้าบุเรงนองเมืองหงสาวดี และใน

เรื่องพงศาวดารรัชกาลของพระเจ้าบุเรงนองนั้น กล่าวถึงการเกี่ยวของ
 กับพระเชษฐาแก้วทเมองตงกามยคยาจ ว่าพระเจ้าบุเรงนองทรงเลื่อมใส
 ในพระเชษฐาแก้วมาก ถึงเขาเห็นพระเกศาของพระองค์เองและของพระ
 อัครมเหสีทำแล้ตั้งไปถวายพระเชษฐาแก้วเป็นพุทธบูชา ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๓๖
 พวกไปตุเกศก็ได้เมืองตงกา จึงเอาพระเชษฐาแก้วไปเมืองเคาจี Gao อัน
 เป็นเมืองหลวงของไปตุเกศในอินเดีย พระเจ้าบุเรงนองทรงทราบก็แต่ง
 ทูตให้ไปว่ากล่าวแก่ไปตุเกศ จะขอไถ้พระเชษฐาแก้วด้วยเงินสินไถ้๖แสน
 และจะให้ข้าหลวงเป็นเลียบงแก่พวกไปตุเกศที่มาตั้งอยู่เมืองมะตะกาดด้วย
 ใจสรอย Viceroy ข้าหลวงต่างพระองค์พระเจ้าแผ่นดินไปตุเกศจะยอม
 ให้ไถ้พระเชษฐาแก้วด้วยยินดี แต่สังฆราชโรมันคาทอลิกขัดขวาง อ้าง
 ว่าทำเช่นนั้นเป็นทางเกอกูตศาสนาซึ่งเป็นปรบักษด้วยเห็นแก่ดินบน ประ
 กาศดีเทียบอย่างรุนแรง จนใจสรอยต้องเอาพระเชษฐาแก้วไปมอบให้
 สังฆราช ๆ เอาพระเชษฐาแก้วไถ้ครก โขดกจนตะเอียดแล้วเอาเผาไฟเทเอา
 ถานทองลงน้ำให้สุนัขไป ทูตของพระเจ้าบุเรงนองต้องกลับมามือเปล่า
 แต่เมื่อมาถึงเมืองคอตมไบที่เกาะตงกา พวกขุนนางคนสนิทของเจ้าเมือง
 คอตมไบกระซิบบอกให้ทราบว่า ที่พวกไปตุเกศว่าได้ทำลายพระเชษฐา
 แก้วเสียแล้วนั้นไม่จริง ด้วยพระเชษฐาแก้วกระทำปาฏิหาริย์กลับมาเมือง
 ตงกา เจ้าเมืองคอตมไบได้ใจ แต่ต้องบีบบังชอนไว้ด้วยเกรงไปตุเกศ
 จะมาคิดตาม พวกขุนนางเห็นผ่านพาทูตเขาไปตุกลงหอพระททำใจเป็น
 หองลับทในวัง ก็เห็นพระเชษฐาแก้วอยู่ที่นั่นจริง ทูตของพุดทาทามกับ
 เจ้าเมืองคอตมไบ ๆ บอกว่าเจตนาหมความเด้อตร้อนอยู่ด้วยข้าศึกจะมา
 ตบ้านเมือง ถ้าพระเจ้าหงสาวดีทรงเป็นทพบ้องกันให้พนทยได้ ก็จจะยอม

ถวายพระเชษฐาแก้วด้วยความยินดี ทูลนำความมาทูล พระเจ้าบุเรงนอง
 จึงตรัสสั่งให้กองทัพไปช่วยต่อสู้ข้าศึก ครั้นมขัยชนะ เจ้าเมืองคอดมโบ
 ก็ส่งพระเชษฐาแก้วมาถวายตามสัญญา พระเจ้าบุเรงนองจึงให้สร้างหอ
 ขนเป็นทิวประดิษฐานพระเชษฐาแก้วไว้ที่ในพระราชวัง แต่มีมหกรรม
 อดของพระเชษฐาแก้วเมื่อนางเมืองหงสาวดีเป็นการใหญ่โต ให้ปรากฏ
 พระเกียรติยศที่สามารภเชิญพระเชษฐาแก้วมาจากเมืองตังกาไต แต่
 ทางเมืองตังกาไตในสมัยนั้นแยกกันเป็นหลายอาณาจักร พอกิตติศัพท์
 ระเบิดไปว่า เจ้าเมืองคอดมโบถวายพระเชษฐาแก้วแก่พระเจ้าบุเรงนอง
 เจ้าเมืองสิงหชนันนคร (Kandy) ก็ประกาศว่าพระเชษฐาแก้วองค์ตก
 มายังเมืองหงสาวดีนั้นเป็นของปลอม องค์ที่แท้หนีปาฏิหาริย์มาอยู่ ณ
 เมืองสิงหชนันนคร (ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้) หาได้ไปสู่มืองคอดมโบ
 ไม่ เรื่องมีมาดังนี้ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองครองกรุงหงสาวดีอยู่ถึง ๓๐ ปี
 ครั้นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ให้เป็นประเทศราชครองเมืององวะองค ๓ เมือง
 แปรงองค ๓ เมืองตองององค ๓ เมืองเชียงใหม่องค ๓ และมีประเทศราช
 ชาติอื่น คือ ประเทศไทยสยาม ๓ ประเทศยักไซ้ ๓ ประเทศฉานช้าง ๓
 กับทั้งเมืองไทยใหญ่ ที่เป็น อย่างประเทศราชชน คอกรุง หงสาวดีก็หลาย
 เมือง แต่ด้วยหม่อมความกตัญญูของพระเจ้าบุเรงนองไม่กล้าคิดร้าย บ้าน
 เมืองก็เรียบร้อยมาจนตลอดรัชกาล ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๒๕ พระเจ้า
 บุเรงนองสิ้นพระชนม์ มงขัยตั้งให้ราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาได้
 รัับรัชทายาทเป็นพระเจ้าหงสาวดีทรงพระนามว่า "พระเจ้าอินทบุเรง" พอ
 เป็ดยรัชกาลก็เกิดความลำบาก เหตุด้วยเจ้าประเทศราชทั้งปวงไม่กลัว
 เกรงนบถของพระเจ้าอินทบุเรงเหมือนอย่างพระเจ้าบุเรงนอง เริ่มเกิดเหตุ

ด้วยพระเจ้าองวะตงแขงเมืองกอน แล้สมเด็จพระนเรศวรก็ประกาศ
 ประเทศไทยสยามเป็นอิสระภาพ พระเจ้าหงสาวดีนพทบุเรงตามารถเอาชัย
 ชนะเมืององวะได้ แต่เมื่อมาปราบประเทศไทยสยามกลับพ่ายแพ้สมเด็จพระ
 พระนเรศวรติดๆกันถึง ๕ ครั้ง ครึ่งหลังพระมหาอุปราชเป็นจอมพดมา
 คราวชนช้างกับสมเด็จพระนเรศวรติดพระชนม์ แทนนพระเจ้าหงสาวดี
 กเซคชยาดไม้กตามาตเมืองไทยอก พวกประเทศราชแฉะหัวเมืองทงปอง
 เห็นพระเจ้าหงสาวดีสนฤทธ กยงยาเกรงนอยตง พอสมเด็จพระนเรศวรติด
 ไคเมืองตระนาอศรกับเมืองทวาย หัวเมืองมอญทางฝ่ายไคถ่านาสตวันก็
 มาตามภักคชชนคอกกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรไคทจึงเสด็จจน
 ไปตีเมืองหงสาวดี (ครั้งแรก) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ ไปตั้งดอมเมืองอยู่
 ๓ เดือน ไคทรงทราบว่พระเจ้าองวะ พระเจ้าแปร แล้พระเจ้าคองอ
 ยกกองทัพตงมาช่วยเมืองหงสาวดี เห็นชว้กมกาดตงมากนกกเด็คจยก
 ทพกดบมาเสี้ยครึ่งหนง กเจาเมืองทง ๓ องคนน พระเจ้าแปรกับพระ
 เจาองวะเป็นราชบุตรของพระเจ้าหงสาวดีนพทบุเรง แต่พระเจ้าคองอ
 เป็นตูกพระมคูลา ไคครองเมืองนนมาแต่ครึ่งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง
 กองทัพพระเจ้าองวะกับพระเจ้าคองอมาตงเมืองหงสาวดีกอน แต่พระ
 แปร ไคเซียงไมยกกองทัพตงมา พระเจ้าหงสาวดีชคตเคองจตงพระเจ้า
 องวะเป็นพระมหาอุปราช (แทนองคทชวคคอชว้) พระเจ้าแปร
 (เห็นจจะเป็นพิ) ก็เกิดโทมนัสได้โทษพระเจ้าคองอว่าเป็นมคคชานยุงตง
 เสริม เถยยกกองทัพไคเตรียมใจไปตีเมืองคองอ แต่คไคไม่ได้ กลับไป
 เมืองแปรก็เตยตงควเป็นอิสระ ฝ่ายพระเจ้าคองอเห็นว่าเมืองหงสาวดีกับ
 เมืองแปรแตกกันเชนนนแต่ถ ถ้าสมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพไปอกทง

ได้เมืองหงสาวดี ถ้ามาเข้ากับสมเด็จพระนเรศวรเดี๋ยวก่อนอาจจะได้เป็น
 พระเจ้าหงสาวดีในภายหลัง จึงดอบแต่งทูตให้นำบรรณาการมาถวาย
 สมเด็จพระนเรศวร และให้ทูตว่าถ้าเสด็จไปตีเมืองหงสาวดีเมื่อไรจะ
 รับด้วย พระเจ้าคองอูจะได้ชักชวนพระเจ้ายกไซ ในคชนนหรืออย่างไรไม่
 ปรากฏ แต่พระเจ้ายกไซก็ให้ทูตมาทูลสมเด็จพระนเรศวรอย่างเดียวกัน
 เพราะอยากได้หัวเมืองมอญตอนปากน้ำเอราวัณเป็นอาณาเขต สมเด็จพระ
 นเรศวรได้ทักครุสสั่งให้เตรียมกองทัพจะเสด็จไปตีเมืองหงสาวดีชด
 ครงหนึ่งใน พ.ศ. ๒๑๔๒ ให้เจ้าพระยาจักรีคุมกองทัพล่วงหน้าไปเสด็จ
 เสี่ยงอาหารไว้ที่เมืองเมาระธาเด็งก่อน ในเวदानนทเมืองคองอูมีพระ
 มหาเถรองค์หนึ่งชื่อ " เตียมเพรียม " เห็นจะเป็นอาจารย์ของพระเจ้า
 คองอู ทูลทักท้วงว่าอุบายอย่างทักคนนั้นเห็นจะไม่เป็นประโยชน์ดังปรารถนา
 เพราะถ้าสมเด็จพระนเรศวรตีเมืองหงสาวดีได้ ที่ไหนจะปล่อยให้มกาดัง
 อยู่เป็นคู่แข่งกรุงศรีอยุธยาเหมือนแต่ก่อน คงกวาดต้อนเอาผู้คนไปเป็น
 เขตข แต่ครัดกลัวด้วยประการอย่างอื่น แมได้เป็นพระเจ้าหงสาวดีก็
 จะได้ครองแต่เมืองเปล่า แล้วบอกอุบายให้ทำอย่างอื่น พระเจ้าคองอู
 เห็นชอบด้วย จึงไปว่ากล่าวบนบานพระเจ้ายกไซยกยอมกตัญใจไปร่วม
 คิดด้วย พระเจ้าคองอูแต่งคนสนิทให้แยกย้ายกันมาเที่ยวสอดวงพวกมอญ
 เมืองเมาระคะตะ ทลุดเกณฑ์ทำนาหาเสี่ยงตั้งกองทัพไทย ว่าพอเสร็จ
 การทำนาแล้วไทยจะกวาดต้อนเอาไปเป็นเขตข พวกมอญก็เกิดหวาด
 หวั่นพากันหลบหนี เมื่อถูกจับกุมกตัญคนหนักชน ครั้นเจ้าพระยาจักรี
 กวาดเอาไทยมอญรหมุดนายทศวาศุม พวกนวกเตยไปเข้ากับพวก

ชาวนา จึงเป็นชนชั้นในเมืองเมระคมะ ไทยต้องปราบชนดั่งเดียวเอา
 หตายเดือน ทาง โนนไค้ของพระเจ้ายกไข่ก๊กกองทัพชนไปตั้งตตเมือง
 หงสาวดี ฝ่ายพระเจ้าคองอูก๊กกองทัพตงมาโดยอ้างว่าจะมาช่วยรักษา
 เมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีนั้นทบุเรงมรุกข์จะทำอย่างไร ด้วยพระ
 เจ้าแปรกตงแข็งเมือง พระเจ้ายกไข่ก๊กเมือง แดะด่มเค็งพระนเรศวร
 กจะยกชนไปตเมืองหงสาวดีในเรื่องนั้น ข้าพวงชาวเมืองแม่จันพระมหา
 ขยพราสาทไปเข้าถวายพระเจ้าคองอูโดยมาก ก็ต้องยอมมอบอำนาจให้
 พระเจ้าคองอูเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พอพระเจ้าคองอูได้สำเร็จราชการ
 ก็ทำสัญญาหย่าสงครามกับพระเจ้ายกไข่ โดยยอมยกหัวเมืองปากน้ำ
 เอราดี มีเมืองดีเยี่ยมเป็นต้นให้เป็นอาณาเขตเมืองยกไข่ ทั้งยกราช
 ธิดาของพระเจ้าหงสาวดีองค์ ๓ กับช้างเผือกตัว ๓ ให้พระเจ้ายกไข่
 ด้วย พระเจ้ายกไข่ก็ถอยทัพกลับไป แดะยังวางพวงทองใจให้ข่มอยู่
 ในแขวงเมืองหงสาวดี พอกองทัพพระเจ้ายกไข่ถอยไปแล้ว พระเจ้า
 คองอูทงพระเจ้าหงสาวดีจากกองทัพสมเด็จพระนเรศวรก็ยกชนไป มี
 กำลังใหญ่หุดองยิ่งกว่ากองทัพพระเจ้ายกไข่มาก จะตงตอตั้งเมืองหงสาวดี
 เห็นจะรักษาเมืองไว้ไม่ได้ ขอเชิญเสด็จย้ายไปยังเมืองคองอูจึงจะพ้นภัย
 พระเจ้าหงสาวดีก็คองบัญชาตาม พระเจ้าคองอูก็ให้กวาดต้อนผู้คนเมือง
 หงสาวดีพาไปเมืองคองอู พอพระเจ้าคองอูกวาดต้อนไปแล้วพวงทองใจ
 เมืองยกไข่ก็ตกเขาคคนควาหาทรพยสังหนตกตาง เดยเมารจวงทองปราสาท
 ราชมนเทียรแะบ้านเรือนไฟไหม้หมดทงเมือง สมเด็จพระนเรศวรเสด็จ
 ยกกองทัพไปตงไตเมืองหงสาวดีแต่ซากขงไฟไหม้ยังไม่ดับหมด ก็
 แค้นพระราชหฤทัย ให้ยกกองทัพเดยไปตเมืองคองอู ตงตอมเมืองอู

จนขาดเสบียงอาหาร เพราะพวกกองโจรเมืองยักไซ่คอยดอบปลงกัศัตต์ดำ
 เที่ยงอยู่ข้างใต้ ต้องเสด็จเสด็จทัพพลรบออกครึ่งหนึ่ง แแต่การที่พระเจ้า
 นนทบุรีเร่งกองทัพเมืองหงสาวดีให้ตั้งมเด็จพระนเรศวรครึ่งหนึ่ง เป็นเหตุ
 ให้กรุงหงสาวดีอ่อนเป็นท้าวเกรงกันมาแต่ก่อนหมดอำนาจในทันที หรือ
 เมืองมอญข้างใต้เมืองหงสาวดีก็มายอมเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยา เมือง
 ไทยใหญ่ทางฝ่ายเหนือก็มาตามกักต แม้จนพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเป็นพระ
 อนุชาของพระเจ้าหงสาวดีก็มาอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้นของไทย ราช
 อาณาเขตของสมเด็จพระนเรศวรจึงกว้างใหญ่ไพศาลจนจรดประเทศจีน.

ตำนานปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๗ ทราบฝ่าพระบาท
 ดายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑ เดือนนี้ ประทานรางวัลเงินค่าเรือเที่ยว
 เมืองพม่า เป็นก้อน ๓ ในก้อน ๒ ไปพร้อมทั้งรูปฉายาตักษณประกอบ
 เรือด้วยอีก ๗ รูป ได้รับประทานด้วยดีแล้ว เป็นพระเดชพระคุณหา
 ทัดดีมิได้

ตามข้อความที่ทรงพระดำริขาด ในการที่ไม่ได้ไปอยู่ที่ตำหนัก
 ด้านทิศกุดหนุนถูกแดด เกด้ากระหม่อมรู้สึกตัวเองเต็มอเหมือนพระราชา
 คนระมูใหญ่ สิบปราชญ์ยอมต้องการทำบุญแก่เรา เราก็คงแม่เมตตา
 พรหมวิหารเฉลี่ยความพอใจให้แก่คนทั่วไป

โชนนั้น จำได้ว่าผ้าพระบาททรงพระดำริว่า มาแต่รูปจำหลักฝาใน
 เทวสถาน เพื่อเป็นการเผยแพร่คติคุณแห่งพระเป็นเจ้า ประสงค์จะแผ่
 คำสอน แรกถ่ายจากฝาออกมาเป็นหนังสือ เพื่อพาไปเที่ยวเผยแพร่ใน
 ที่ต่างๆ ได้ แล้วยกประดิษฐ์ทำแปดงไปให้เป็นรูปภาพตลกตม ก็ห็น
 เมื่อเป็นหนังสือก็เดือนไปเป็นคน คือ โชน การที่ โชนเด่นแต่เรื่อง
 รามเกียรติกับเรื่องมหาภารตนั้น ก็เพราะได้มาแต่รูปจำหลักเทวสถาน
 ซึ่งแต่คงเรื่องอวตารทั้งสองเรื่อง รามเกียรติคือ "รามจันทราจคาร"
 เรื่องมหาภารตคือ "กฤษณาจคาร" แต่คงเรื่องพระกฤษณช่วยพระ
 อรุณรบศึก ละครนั้นเนื้ออย่างทรงพระดำริ พอเราหนบถือพระพุท
 ศำสนา จึงเปลี่ยนทางเทียบเอาโชนมาเด่นเรื่องชาดก เป็นการเผยแพร่
 พระบารมีแห่งพระพุทธเจ้า

พูดถึงละครนั้นช่นมาได้ ได้เห็นหนังสือพิมพ์เขาตั้งเรื่องพระเจ้า
 แผ่นดินญวนตามคติฝรั่งเห็นช่นโลกการมีเมียมาก มีเมียเป็นละคร
 อะไรก็ช่างเกิด แต่รูปละครที่เขาเอามาตั้งเป็นตัวอย่างให้ดูนั้น ทำความ
 ประหลาดใจให้เป็นอันมาก เพราะมันเป็นละครไทยแท้ๆ พร้อมทั้งทำ
 ทางและเครื่องแต่งค้อ เว้นแต่ชฎารัดเกล้าเท่านั้นที่ค้อมนดัยุมพูไม้เขาที่
 ไทย แต่รูปทรงก็ยังคงเป็นไทยอยู่ช่นเอง ไม่เคยทราบเคยจำละครไทย
 ได้ถ่ายทชดเขาช่นไปจนถึงเมืองญวน แต่ฝรั่งหนังสือพิมพ์ยอมเชื่อ
 ยาก ตางที่มันจับแพะชนแกะเขาโน่นได้ช่น เขาช่นได้ช่น หดอกให้ได้
 จึงได้คดเขาหนังสือพิมพ์ช่นรูปละครเมืองญวนตั้งมาดฉาย เพื่อได้ทรง
 พระวิจารณ์

ทนจะกราบทูลข้อความต่างขอ ซึ่งปรากฏในรายงานเด้าเรื่องเที่ยว
เมืองพม่าตอน ๓ ในค่อนที่ ๒ นั้น

มีความยินดีมาก ที่ทราบว่าพม่าชอบผ้าทอเมืองไทย ชุดสำหกรวม
เมืองไทย คงไม่ สูญ เสียเพราะ ไทยทั้งนั้นผ้า ไทยไป แดง คว อย่าง สักด
(คือฝรั่ง)

การที่พม่ามุ่งตอยชายหนักตบตรงกับขามกับไทย เขาnungโจงกระ
เบนกมเหมือนกัน แต่เขาตอกนจาเป็นดกษณะหัวไม้ไม้ดุกภาพ ทางพม่า
กาพบผู้หตกผู้ใหญ่ แมnungโจงกระเบนอยู่ก็ตองปดตชายกระเบนเป็นตอย
ชาย จึงจะเป็นการเคารพ ด่วนไทยถ้านุงตอยชายอยู่ พบผู้หตกผู้ใหญ่
ตองรวบชายโจงจึงเป็นการเคารพ ทางปฏิบัติตรงกันขามอยู่อย่างน

การขนภาษาเกดากระหม่อมกเคยหนักว่าจะไม่มีประโยชน์ ขนภาษา
แรงขนของเกอนทหนภาษกจะมีมากขน ดงผ้าไหมเมืองเราทดกตอบเขา
เข้าไปในเมืองพม่ามากขน เช่นทตรงดบทราบความนนั้นเป็นตัวอย่างว่า
คาดถูกแต่

ทราบชื่อเมืองตะโก้งพอใจมาก เวารูจักผ้าตะโก้งกนมานานแต่
แต่หาทราบไม่จาคำตะโก้งนนั้นเป็นชื่อเมือง ทงชื่อเมืองตะโก้งกษาเป็น
ภาษาไทย คือ ทำมือง เดียดดย เมืองบาโมคือบ้านหมอนน ได้ทราบ
นานแต่ แต่ตรงพระยามหาอำมาตย์ไปเที่ยว

ทนจะกราบทูลถึงรูปฉายาตกณ ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทาน
ไป รูปที่ ๓ ที่ ๒ ที่ ๓ นั้นเป็นรูปข้าง แต่รูปที่ ๔ ก็เป็นรูปข้างเหมือนกัน
แต่ดูงามจับใจมากที่สุดเห็นทองทะเลจางมีพระเกศชาคูเค้นอยู่ไทด รูปที่ ๕
เป็นรูปนัตริยขอตพระเกศชาคูจาดอง เห็นจะทำสำหรับชายพวกทองเที่ยว
เทานน แต่ตอยุทไตดูเห็นชัดเจนว่าเขาทำอย่างไร เขาทำเป็นอย่างนัตริ

เบญจรงค์ของเรา กระจงบนทำที่เป็นขมแดง แดงก้อย แต่ไม่หนัก
 เห็นก็ทึ่งเขาอย่าง รูปที่ ๖ ที่ ๗ เป็นรูปพระศิวาชาด ทำให้ประหลาด
 ใจที่ว้ายงทำกันอยู่ ถ้าคณิวว่าไม่ได้ทำกันแล้ว ท่องทกขังทำพอไซได้
 แต่ พระ หัตถ์ ช่าง-

“ภูตปรุต” (ภูมัตต)

ขุดตรงตงมา ไม่น
 ทงามเดี่ยเดย ตาม
 ที่ ครุฑ ทก ถึง ทำ นอ

พระ หัตถ์ ยาว เต็มขอ
 กนหน เห็นจะเอา

อย่างแบบอยุธยาไป
 ทำแม่ บาดัจะว่า

อย่างไรไม่ทราบ เห็น
 แต่คำแปลว่า นอ

พระ หัตถ์ เต็มขอ กน
 เป็นอนันต์ กตจะ

หมาย ความ ฉา นอ
 พระหัตถ์ทุกนอใหญ่

เต็กโตเดี่ยวกัน ไม่
 ได้หมายว่า ยาว เท่า

กัน ถ้าเช่นนั้นทำไม
 ไม่ทำนงหัวแม่มือยาวเท่าหัวขกไม่ทราบ

พระพิมพ์ ๕ ปางเมืองพุกาม

รูปพระพิมพ์ ๘ ปางที่โปรดประทานไปนั้น ล้มใจอย่างยิ่ง รูปถ่าย
เห็นชัดเจนตวย งามปางก็เป็นขนตาตบอย่างเดียวกันกับรูปจากหตุกศา
ที่พิพิธภัณฑ์สถาน แต่กลับกันขวาเป็นซ้าย หนักที่ทรงโตมา ยังไม่พบ
ที่ไหนในเมืองรา

ในกรุงเทพ ฯ ร้อนพอใช้ ตู้หิวหิมไม่ได้หลุดไม่ร้อนเลย ล้มขาย
มาก แต่ทเกิดอาการหม่อมกตบเขาไปเสียเร็วก็เพราะจะถวายบังคมล้มเด็จพระ
บูรพมหากษัตริย์ ในวันที่ระดกมหาจักรี ถูก ๆ อยากรจะทำดอกไม้ไป
ถวายบูชาที่ประชุมบรมราชานุสรณ์ ได้ทำไปบูชาเต็มตามความปรารถนา
แล้วขอถวายพระกุศล ผู้คนก็ไปมากอยู่ ตั้งเกตุว่ามากกว่าอีกตายัน
การปิดทองถวายพนเอนเอาไว้ไม่อยู่ ทบิตถวายเกากเห็นมรอยที่เจ้าพนักงาน
เขาเอาดีดาทาตบ แต่กระนั้นทบตใหม่ก็ยังเห็นต้องอร่ามไปมากตามแท้
ตามตของพระบาทแตรพระสงฆ์

รบนาดังกรานคเสยสะใจ ตงจนละยสืบตามสืบราย ล้มเศ็จพระ
พุทธไสยาจารย์จาเหมือนเขาวัลลสาของพระ

คกรมิศอวแต่จแต่จะโปรด

พรช

KHAW JOO TOK'S HOUSE,

Penang Hill, Penang. S.S.

วันที่ ๑๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล ล้มเศ็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉนได้รบถวายพระหตุกตลงวันที่ ๑๑ เมษายน กับหนังสือพิมพ์

คดีที่ประทามมากขยตายพระหคถแเดจ ขอทุตต้นองคจวมขอหนง ซึ่งใน
 ตายพระหคถครสเรองฉศรยอศพระเจคยททำชยในเมองพม่านทจริง
 ไม่ได้ทำล่ำหรบชยคนทองเทยจ ทำไจชยพจกพม่ำทสรำงพระเจคย มี
 คงไจชยรำนดะหตยๆ ลศรค่างชนาคกน เพราะการสรำงพระเจคยยัง
 ขอบสรำงในเมองพม่ำอยู่มก นยจำขอบสรำงพระเจคยใหม่ ถอวำได้
 บญยงกว่ำปฏิจงชรณพระเจคยเกอ ไครสรำงพระเจคยองคทหนงกได้
 เกยรศยคเรยกว่ำ “พญาศรกอ” นำนชอ ถำสรำงตั้งชวรามได้คำนำ
 หนชอวำ “กรองศรกอ” แคหม่อมฉนไม่ทรยค่อไปทกชนตามประเพณ
 พม่ำ หม่อมฉนเคยทรยอยู่จำประเพณชองพจกไทยใหญ่ทอยู่ทงมณ
 ษตพยพ กิมเป็นทำนองเคยจกน จงถมนายแกจมจคต ซึ่งเป็นชว
 เมองเซยงราย แเดะเป็นแ่มยนชยนรำงจคทหมยน นายแกจมจคต
 ให้กรวำ

๑. ผู้สรำงพระเจคยแเดจจคชนใหม่ได้คำนำหนชอวำ “จอง”
๒. ผู้ปฏิจงชรณจคแเดะพระเจคยอหกรได้คำนำชอวำ “บุญจอง”
๓. ผู้เป็นมรรคนายกบำรุงจคตั้งฉนชยได้คำนำชอวำ “ฉกอ”
๔. ผู้เป็นมรรคนายกบำรุงจคตั้งฉนมกได้คำนำหนชอวำ “พญาฉกอ”

เรองญจนเตนดะคนชยงไทยนพ หม่อมฉนนทไครครจญคยเห็นจำจะ
 เป็นคจวมจริงไม่ได้ ชนชคคญจนกบชมรมีคจวมนยมค่างกน ชมรค้อ
 ค่ำค่นาแเดะนยมประเพณไทย ทำอะไรขอบเออชยงไทย แคญจนค้อ
 ค่ำค่นาแเดะนยมประเพณจีน ทำอะไรก็ขอบเออชยงจีน ถำจำแเฉพาะ
 การเตนมคจวชยงทญจนนชชอมาปล่อยไจ ในเมองไทยก้หตยอชยง เช่น
 เตนตั้งคอกคต รำคอกมกคต แมทศตจงนงจญจน (ทำนคงจระทงจำได้วำ

พจนานุกรม ทหารปืนใหญ่ เคยแต่งว ถวายในงาน สัมโภชสมเด็จพระบรม
 โอรสาราชเจ้าฟ้ามหาจักรพรรดิ (ที่ศาลายาทชนาธิการ) ด่วนเอาอย่าง
 จัณมาเด่นทองนั้น โชคดีเท่านั้น การคมนาคมญวนก็ห่างเหินกับไทยยิ่ง
 กว่าเขมร ไม่แต่เห็นว่าญวนจะได้ครูบาอาจารย์ละครไทยไปฝึกหัดอย่าง
 ไรได้ พิเคราะห์รูปละครที่พิมพ์ในหนังสือพิมพ์ดูก็มีไชญวน น่าจะเป็น
 ละครเด็ก ๆ เช่นที่คุ้นหูของพม่ารุกกาแห่งรัตนฤทธิ หรือมีฉะฉานละคร
 เขมร ด้วยเหตุเหตุดานหม่อมฉันจึงคิดใจว่าจะไม่จริง

ในคราวเมื่อดานหม่อมฉันตั้งเรื่องเที่ยวเมืองพม่ามาถวายอีกก่อนหนึ่ง
 ยังอยู่ในตอนที่ ๓ แต่ยังไม่อยู่ในเรื่องตำนานเมืองหงสาวดี แต่งตอนนั้นต้อง
 ค้นหนังสือมาก จึงหาอยู่สักหน่อย แต่เห็นว่าเรื่องตำนานเมืองหงสาวดี
 นำมาอยู่ ด้วยเคยเกี่ยวข้องกับไทยมาก หม่อมฉันจึงเก็บเรื่องจากที่
 ต่าง ๆ มารวบรวมเรียงไว้ในหนังสือด้วย รูปฉายาอักษรสำหรับตอน
 นี้ไม่มี.

ควรมิตควรแต่จะโปรด

คำ ๒๖ ทรงพระกรุณา

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๓ เที่ยวเมืองหงสาวดี [ต่อ]

เรื่องตำนานเมืองหงสาวดีตอนที่ ๕ นับแต่ พ.ศ. ๒๓๕๒ จน
พ.ศ. ๒๓๗๒ ว่าเมื่อพระเจ้าคองอูพาพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงไป
ตอบถวายพิษฆ่าพระมหาอุปราชาราชบุตรของพระเจ้าหงสาวดีเสีย แต่
นั้นไม่มีใครกล้าขวางพระเจ้าคองอูได้สำเร็จราชการ จึงทาหนังสือ
รับสั่งพระเจ้าหงสาวดีประกาศแก่หัวเมืองชนบทปวง ว่าให้รอกาย
พยายามอย่าให้เกิดเหตุเภทภัย เป็นเพราะชะตาเมืองหงสาวดีลงคราว
เคราะห์ร้ายยงนัก คอพน ๘ บ้างจะคนดัดดั่งแต่ก่อน เพราะฉะนั้นพระเจ้า
หงสาวดีจะประทับเสวยราชย์อยู่ที่เมืองคองอูต่อไปจนสิ้นเคราะห์พระนคร
จึงจะกลับไปอยู่เมืองหงสาวดี พวกเจ้าเมืองชนโดยมากพากันตั้งสัตย์
เป็นอุบายของพระเจ้าคองอู จะเอาพระเจ้าหงสาวดีไว้ในเงอมือเพราะ
ปรารถนาราชสมบัติ บางเมืองถึงยกกองทัพไปยังเมืองคองอูด้วยหวังจะ
แก้ไขพระเจ้าหงสาวดีให้พ้นภัย แต่พระเจ้าคองอูทูลยุยงพระเจ้าหงสาวดี
ว่าพวกหัวเมืองเหล่านี้ไปเข้ากับไทย ยกไปเป็นกตัญญูเพื่อจะได้พระ
องค์ไปตั้งแก่งมเด็จพระนเรศวร พระเจ้าหงสาวดีก็ให้หนังสือรับสั่งถึง
กระทรวงตาม ว่าตามประเพณีแต่ก่อนมาคองมทของตราสั่งหัวเมืองจึงจะยก
กองทัพเข้าไปยังราชธานีได้ ที่พากันยกกองทัพไปแต่โดยพลการเช่นนั้น
จะเป็นชบถหรือ พวกเจ้าเมืองก็สนใจตั้งเลิกทัพกลับไป แต่งตั้งแข็ง
เมืองไม่ยอมฟังบังคับบัญชาของพระเจ้าคองอู ในขณะนั้นนักจินหน่อง

บุตรของพระเจ้าทองอุทุมพรราชา คิดเห็นว่าแต่เดิมเมืองทองอุทุมพร
 เข่นเป็นสุขมาช้านาน มาเกิดเดือดร้อนเพราะพระเจ้าทองอุทุมพร
 เจ้าหงส์ดำดีไปไว้ ส้มเด็จพระนเรศวรจึงไปตบ้านเมือง แต่ยงชาถูก
 พอกหัวเมืองยกกองทัพไปล้อมเมืองอีก ถ้าพระเจ้าหงส์ดำดียังอยู่ที่เมือง
 ทองอุทุมพร ก็คงไม่พินดีสมเด็จพระนเรศวรหรือประเทศราชในเมือง
 พม่าเองไปคเมืองทองอุทุมพร จะอาศัยเจ้าเมืองชนเป็นกำลังก็ไม่ได้ เมือง
 ทองอุทุมพรจะต้องนิบหายไปเพราะพระเจ้าหงส์ดำดี คิดดังนั้นแต่จึงตบวาง
 ยาพิษพระเจ้าหงส์ดำดีคนหนักบุเรงนองพระชนม์ พระเจ้าทองอุทุมพรทางที่จะ
 ดำเนินตามอบายของพระมหาเถรเดียมเพรียมคือไป ได้แต่ออกประกาศว่า
 เมื่อก่อนพระเจ้าหงส์ดำดีจะตั้งพระชนม์โคมอเวนราชสมบัติให้ ก็ไม่มี
 ใครเชื่อถือ ในกาลนั้นน้องยาเชนของพระเจ้าหงส์ดำดีของคหิงทรงนาม
 ว่า "นยะของยาน" หนีไปอยู่ที่เมืองพุกาม ไม่ตามแต่สมเด็จพระเจ้าหงส์ดำดี
 ไปเมืองทองอุทุมพร เมื่อทราบว่าพระเจ้าหงส์ดำดีคนหนักบุเรงนองพระชนม์ ก็คุม
 พรรคพวกชนไปยังเมืองอังวะอันวางเจ้าครองเมืองอยู่แต่พระเจ้าองวะ
 ได้เดื่อนเป็นพระมหาอุปราชา ผู้คนพดเมืองเห็นว่าเป็นราชบุตรของพระ
 เจ้าหงส์ดำดีบุเรงนอง ก็พากันนยมนัดเชิญชนครองเมืองอังวะ ราชกษัตริย์
 ทรงนามว่า "พระเจ้าลัทธิธรรมราชา" แคนนเมืองแปรเมืองทองอุทุมพร
 เมืองอังวะก็เป็นอิสระแยกกันอยู่เป็น ๓ ก๊ก พระเจ้าองวะอยู่ข้างเหนือจึง
 พยายามขยายอาณาเขตออกไปทางเมืองไทยใหญ่ จนถึงไปตเมืองนาย
 แต่เมืองแสนหัว ซึ่งได้สามก๊กคชนคอกกรุงศรีอยุธยา ส้มเด็จพระ
 นเรศวรทรงพระพิโรธ จึงเสด็จยกกองทัพหลวงชนไปทางเมืองเชียงใหม่
 หมายจะไปตีเมืองอังวะเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๗ แต่เผชิญไปประจวบสวรรคต

ที่เมืองหางกงทัพไทยก็ยกกองทัพมา ทางนั้นพระเจ้าองค์จริงได้
 เมืองไทยใหญ่ข้างฝ่ายเหนือกลับไปเป็นของพม่าทั้งหมด แต่เมื่อเลิกทัพ
 กลับไปพระเจ้าองค์จริงก็ประชวรสิ้นพระชนม์ ในกลางทาง ราชบุตรทรง
 นามตามทัพพม่าเรียกว่า "อนอกเปตุน" ได้รบราชสัมปัติทรงพระนามว่า
 "พระเจ้ามหาธรรมราชา" พระเจ้าองค์จริงคนมอญภาพมาก พยายาม
 ขยายอาณาเขตต่อลงมาข้างใต้ ได้ทั้งเมืองแปร เมืองคองอู แดงเมือง
 มอญคองปากนาเอราวดทพระเจ้าคองอูยกให้เมืองยกไซไซในอำนาจ หัว
 เมืองมอญฝ่ายเหนือที่เขยชนคองไทยเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวร ก็พากัน
 กลับใจไปเข้ากับพม่า โดยมาก พระเจ้าองค์จริงมหาธรรมราชาจึงทำพร
 ราชภิเชกเป็นราชาราช กตบตงเมืองหงสาวดีเป็นราชธานีอีกครั้ง
 หนึ่ง แดงให้มาเกลี้ยกล่อมพระยาทละ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงตั้ง
 เป็นอุปราชจากต่างหัวเมืองมอญทางฝ่ายใต้อยู่ที่เมืองเมาระคมะ พระ
 ยาทละเห็นว่าไทยเพิกเฉยมิได้ไปบอingkนหัวเมืองมอญทางฝ่ายเหนือติดต่อ
 ก้างทจะคอสู่พระเจ้าหงสาวดี ก็ขออนยอมยกกลับไปชนแก่พม่าโดยดี
 เมื่อพระเจ้าหงสาวดีมหาธรรมราชาได้หัวเมืองมอญทั้งหมดแล้ว ก็ยก
 กองทัพลงมาตีเมืองทวายแแดงเมืองนครนาคีร์ มาพบกองทัพไทยที่ออก
 ไปจากกรุงศรีอยุธยาได้รบกัน ผู้ไทยไม่ไดคองหนีไป ไปตีเมืองเชียง
 ใหม่ก็ถูกไทยได้กลับไปอีก ดงปลายพระเจ้าหงสาวดีมหาธรรมราชาจึง
 มาชวนไทยเป็นไมตรีเมื่อใกล้จะสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ใน
 เวลานั้นกรุงศรีอยุธยาก็มีความลำบากด้วยพองกฝรั่ง แดงญ่มันมักมาก้า
 ร้างทางทะเล ต้องระวังรักษาพระนคร จึงรับเป็นไมตรีกับพม่า โดย
 ตกตงกันว่าพม่าจะไม่มาบุกรุกแดนไทย ไทยก็จะไม่ไปบุกรุกแดนพม่า

เป็นไมตรีกันมาจนตลอดรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม แต่พระเจ้าหงส์วดี
 มหาธรรมราชาครองเมืองหงส์วดีอยู่ไม่ช้า พอกอง พ.ศ. ๒๑๗๑ ก็เกิด
 เหตุด้วยมังเรทปราชบุตรเป็นชกบถก่กบฏ พระเจ้าหงส์วดีจะตั้งโทษ
 มังเรทจึงตอบปดงพระชนมเดียว แดงชนกครองราชสมบัติ มองสระตุน
 เจ้าเมืองแปรนอญยาเธอของพระเจ้าหงส์วดีมหาธรรมราชาจึงยกกองทัพ
 ลงมาจับมังเรทได้ให้สำเร็จโทษเสีย แดงชนกครองราชสมบัติทรงนาม
 ว่า "พระเจ้าสุทโธธรรมราชา" พวกมอญกำเริบเป็นชกบถก่กบฏเมือง
 หงส์วดี แต่สู้พม่าไม่ไหวก็พากันหนีลงมาตั้งเมืองเมาระดำเต็ง พระเจ้า
 สุทโธธรรมราชาให้เที่ยวตามจับพวกมอญฆ่าเสียเป็นอันมาก เป็นเหตุให้
 พวกมอญอพยพหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาครั้งหนึ่ง ๖,๐๐๐ คน
 เมื่อเสร็จการปราบชกบถแล้ว พระเจ้าสุทโธธรรมราชาเห็นว่าจะคงอยู่
 เมืองหงส์วดีไว้ใจพวกมอญไม่ได้ ประารถออกไปจำเมืองหงส์วดีกษบ
 ยืน ปราสาทราชมนเทียรของเดิมก็ถูกไฟไหม้หมดไม่มีเหลือ พระเจ้า
 หงส์วดีองค์ก่อนเป็นแต่มาปลูกศาลาหนกรักษาเหมยหนักบมาอาศัยอยู่ จึง
 ย้ายราชธานีไปตั้งที่เมืององวะ แตนนเมืองหงส์วดีก็เป็นแต่ที่อุปราช
 คงปกครองหัวเมืองมอญฝ่ายเหนือ เป็นคู่กับเมืองเมาระตมระทมออุปราช
 อีกคนหนึ่งปกครองหัวเมืองมอญข้างฝ่ายใต้ต่อมา แต่ในรัชกาลพระเจ้า
 ทรงธรรมครองกรุงศรีอยุธยาทอดทิ้งเมืองทวายกับเมืองเชียงใหม่ให้ไป
 ชกบถพม่า ถึงกระนั้นพม่ากับไทยก็ยังเป็นไมตรีกันมาจนตลอดรัชกาล
 พระเจ้าทรงธรรม เมื่อพระเจ้าองวะทราบจำพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต
 แต่งทูตเข้ามาเยี่ยมพระศพ ทูตพม่ามาถึงเวลาพระเจ้าปราสาททองซึ่ง
 ได้ราชสมบัติ ทูตไม่เคารพ พระเจ้าปราสาททองทรงขัดเคืองให้ขับทูตไป

เดียวจากพระนคร แค้นนพมาภกับไทยก็ขาดทางไมตรีกัน แต่ไม่มีเหตุ
 การณเกยวของกันมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 เรื่องตำนานเมืองหงสาวดีตอนที่ ๖ นี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๒ จน
 พ.ศ. ๒๓๗๓ ความว่าพระเจ้าสุทโธทรมหาราชต้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓
 มองบิฑระเดราชบุตรได้รับราชสมบัติทรงนามว่า "พระเจ้าสุทโธทรม
 หาราช" ครองเมืองต่อมา ในรัชกาลนี้ประจวบเวลาพวกเม่งจูได้เมืองจีน
 มีพวกจีนอพยพหลบหนีมาทางเมืองเสฉวนมาอาศัยอยู่ในมณฑลฮั่นหน่า
 (ซึ่งเคยเป็นประเทศขึ้นเจ้าของไทยแต่โบราณ) และเมืองไทยใหญ่ย้าย
 หนีไปเป็นอันมากด้วยกัน พวกจีนนั้น (ในหนังสือพงศาวดารไทยเรียกว่า
 "ฮ่อ") อุดหยากจึงประพฤติกเป็นโจร รวมนั้นเป็นกองใหญ่บ้างเล็ก
 บ้างตงมาเที่ยวปล้นบ้านเมืองในแดนพม่า พระเจ้าองค์จะไม่กล้าตั้งพอจะ
 ปราบปราบพวกจีน ก็ได้แต่ระวางรักษาราชธานี ในเวลานั้นสมเด็จพระ
 นารายณ์ทรงครองกรุงศรีอยุธยา เห็นได้ตกเสด็จยกกองทัพขึ้นไปตี
 เมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ ได้เมืองเชียงใหม่กลับคืนมาเป็นของ
 ไทย ในหมื่นนพมาภเกณฑ์มอญทางหัวเมืองฝ่ายใต้ให้ไปช่วยรบจีน
 พวกมอญพากันเป็นขบถขบถเมืองเมะระตะ แต่ตำนานกองทัพนพมาภ
 ยกตั้งไปจากเมืองหงสาวดีไม่ได้ พวกมอญเมืองเมะระตะก็พากันอพยพ
 มาอาศัยเมืองไทยประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน และจับเอามังหนัตมครอาจพระ
 เจ้าองค์หนึ่งเป็นขอปราบครองเมืองเมะระตะ มาถวาย สมเด็จพระนารายณ์
 ด้วย พระเจ้าองค์องค์หนึ่งใหญ่กองทัพพม่าเข้ามาจับพวกมอญใน
 แดนไทยทางด้านพระเจดีย์ด้ามองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๖ สมเด็จพระนารายณ์
 โปรดฯ ให้เจ้าพระยาโกศาขุนเหล็ก กุมกองทัพไปจับไล่พม่า ได้รับ

กษัตริย์เมืองไตรโยก กองทัพไทยตั้งกองทัพพม่าแตกยับเยินกลับไป ต่อมา
 ออกกับหนึ่งสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นที่ไทย ทำนอง
 เดียวกับเมืองศรีสัตนาคนหุต พระนเรศวรมหาราช ด้วยพม่ามาพ่ายแพ้ยับเยิน
 ไปแต่พวกมอญทางหัวเมืองฝ่ายใต้ก็มาเข้ากับไทย จึงโปรดฯ ให้เจ้า
 พระยาโกศาชนเสด็จเป็นแม่ทัพไปตีเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๗ ในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารว่าไปตั้งคดถึงเมืององกระราชธานี ในหนังสือพงศาว-
 ดารพม่าบางฉบับว่าไปตีเมืองเมาระตมะ ฉะนั้นเที่ยวเมืองพม่าคราว
 พิจารณาคุณูปประเทศ เห็นว่าเมืององกระอยู่ทางทิศตะวันออก
 มากนัก พบในหนังสือพงศาวดารพม่าฉบับหนึ่งว่า กรุงนนไทยไปตี
 เมืองหงสาวดี จึงเห็นว่าจะเป็นความจริง เพราะเป็นเมืองอุปราชอยู่ต่อ
 กับแดนเมืองเมาระตมะซึ่งมาเข้ากับไทยในเวลานั้น แต่ตีไม่ได้เพราะขาด
 เฝ้ายางอาหารของเด็กที่พลัดขึ้นมา แต่นั่นก็ไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์
 ใดๆ ในระหว่างไทยกับพม่า ว่างมาถึง ๕๐ ปี ในระยะนี้ทางเมือง
 พม่าก็มีเรื่องอะไรเป็นแก่นสารซึ่งควรจะนำมากล่าว นอกจากว่า
 พระเจ้าองวะในราชวงศ์คองอคือเชื้อสายของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้
 ครองราชสมบัติสืบกันมา ๕ พระองค์ เฝ้ายางถูกไฟไหม้โดยดำดืบ เมือง
 เชียงใหม่ก็ดับดับเป็นอันระกก็ไม่สามารถจะปราบได้ ถึงรัชกาลพระเจ้า
 มหาธรรมราชาธิบดีซึ่งเสด็จราชชมเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๖ พวกกระแซเมืองมณ
 บุระคังแรงเมืองชน พระเจ้าองวะใหญ่กองทัพไปปราบปรามก็พ่ายแพ้พวก
 กระแซมาหลายครั้ง พวกกระแซเลยกำเริบยกเข้ามาตีหัวเมืองพม่าทาง
 ฝั่งเหนือได้หลายเมือง ในเวลานั้นขุนนางพม่าคนหนึ่งชื่อ มอญด้าออง
 เป็นอุปราชปกครองหัวเมืองมอญฝ่ายเหนืออยู่ ณ เมืองหงสาวดี กาดว่า

ราชวงศ์ทเมืองของพระเจ้าจันทรชิตจะตั้งเมืองหงสาวดีเป็นอิสระจึงเกิดยกดอม
 พงกมอญ ที่ยอมเขาเป็นพรรคพวกของมองล่าอ่องเพราะไม่อยากจะ
 เมืองชนของพม่ามาก ทรงเกลียดชังมองล่าอ่องว่าเป็นพม่ามาก แต่พม่า
 เจ้าเมืองดีเยี่ยมที่เป็นเมืองใหญ่ในมณฑลหงสาวดีไม่ยอมเข้าค้ำจาย มอง
 ล่าอ่องจึงให้เตรียมกองทัพจะไปตีเมืองดีเยี่ยม เกณฑ์พวกมอญไม่
 สัมครพรักพร้อมกัน มองล่าอ่องให้จับพวกที่หักก่เดียงมาตงโทษ เป็น
 เหตุให้มอญทั้งปวง โกรธแค้นช่วยกันจับมองล่าอ่องฆ่าเสีย เมื่อกองทัพ
 เมืองชงวะยกตงมาถึง แม่ทัพยกยของพวกมอญเมืองหงสาวดีว่าขอ
 ตรง แลจตงพม่าเจ้าเมืองดีเยี่ยมซึ่งไม่เข้าค้ำจายของมองล่าอ่องให้เป็นอุปราช
 เมืองหงสาวดีต่อมา แต่เมื่อเจ้าเมืองดีเยี่ยมมาอยู่เมืองหงสาวดีมาทราบ
 ว่ามีพวกมอญที่ได้อ้อมคิดการขบถกับมองล่าอ่องอยู่มาก จึงให้สืบจับ
 ค้างเขามาตงโทษถึงประหารชีวิตก็มี เคยเป็นเหตุให้พวกมอญ โกรธ
 แค้น ช่วยกันจับตงเจ้าเมืองดีเยี่ยมมาเป็นอุปราชกับทั้งพวกพม่าบรรดา
 ทมาบงคขบถราชการอยู่ในเมืองหงสาวดีฆ่าเสีย ครั้นเป็นการขบถ
 โดยตรง พวกมอญรู้ว่าพม่าคงปราบปรามอย่างร้ายแรงไม่เดือกหน้า
 จึงพร้อมใจกันตั้งเป็นอิสระแต่ละจับพม่าฆ่าพันทจทุกหัวเมืองมอญข้างฝ่าย
 เห็นอ แต่พวกหัวเมืองมอญทางฝ่ายใต้มาสืบเดียงทางกรุงศรีอยุธยา
 เพราะมีญาติพี่น้องที่ได้ อพยพหนีมา แต่ก่อนมา ตงหักแหลังอยู่ในเมือง
 ไทยมาก หาไปเข้ากับพวกมอญทางฝ่ายข้างเหนือไม่ ถึงกระนั้นพวก
 พม่าที่ตงมาเป็นอุปราชแลเจ้าเมือง กรมการ คามหัวเมืองมอญฝ่ายใต้
 เห็นว่าจะอยู่ในเมืองมอญต่อไปไม่ได้ จะกตบเมืองพม่าจะต้องผ่านหัว
 เมืองมอญฝ่ายเหนือก็ไปไม่ได้ จึงอพยพครอบครัวจรวมค้ำจายกันประมาณ

๓๑๐ คนเข้ามาขอพึ่งกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบรมโกศก็โปรด ฯ ให้รับไว้
 และทรงอุปถัมภ์บำรุงโดยทรงพระกรุณา ฝ่ายพวกมอญทางข้างเหนือ
 เมื่อได้บ้านเมืองเป็นของตนเองแล้ว เทยวดสืบหาเชื้อสายของพระเจ้าหงสาวดี
 แต่ปางก่อน จะเข้ามาเป็นหัวหน้า ก็ปรากฏว่าหมดตัวเสียแล้ว ชณะ
 นั้นมีพระภิกษุกระเหรียงองค์หนึ่งชื่อ "ดะตา" มีคนเชือกหนึ่งเป็นเชื้อ
 สายราชวงศ์เมืองแปรศกยาก พวกกระเหรียงเอาไปเลี้ยงใจจนได้บวช
 เวียนรู้อาชาคมมาก พวกมอญจึงเชิญมาเป็นอุปถัมภ์ราชการต่ออุปมาซึ่ง
 ยกกองทัพใหญ่ลงมา พวกมอญรบพุ่งมชยชนะจึงพร้อมใจกันเชิญพระ
 ดะตาให้ตาดีกษา แด่ยกขึ้นเป็นพระเจ้าหงสาวดีเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๓
 เรียกกันว่า "ดะมิงทอพุทธเกติ" เมืองหงสาวดีก็ยกขึ้นเป็นราชธานีมอญ
 ออกครองหน่ง

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ถวายพระหัตถ์จดบันทึก ๘ ประทานไปพร้อมด้วยรายงานเรื่องเที่ยว
เมืองพม่า ตอนที่ ๓ กับรูปพระมุกเตาพัง ได้รับประทานแต่งตั้งเป็น
พระเชษฐภคินี

ชื่อพระเกศชาติที่มอญเรียกสั้น ๆ ว่า "กษัตริย์
ตะเกียง" เป็นคำเก่า เรียกกันทั่วไปในหมู่มอญ ทั้งที่อยู่ในเมือง
ในเชียงใหม่ คำ "ชาติ" เกรงจะเป็นมอญในเมืองไทยผู้เรียก
กันอยู่แต่ในเมืองไทย ไม่ได้ใช้ติดต่อออกไปจนถึงเมืองมอญ ศาลา
บูชาพระเจดีย์ที่พระสุเมธให้มา เกรงว่าพระมอญจะเอาศาลาที่ถวายมา
บัดนี้ขบแต่เทียบเทียบ

“สุวรรณมาตีก
สุวรรณปพพเต
สมนทฺเฐ โยนกปฺเร
นวมทาย นทียา
ปญฺจปาทวรี จานี
ชหิ วนุทามิ ทูรโต
ชหิ วนุทามิ สพฺพโส”

จริงอยู่ บริหารเจดีย์มีปรากฏในปฐมสมโพธิ แต่พวกมอญที่
มุ่งามยอมเข้าใจว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นมอญเกิด ในเมืองมอญ สิ่งสำคัญ

ทั้งหลายในครั้งพุทธกาลก็อยู่ในเมืองมอญ แม่ไทยเราก็มักคนเช่นนั้น
 เหมือนกัน เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นไทยเกิดในเมืองไทยอยู่ในเมืองไทย
 ดงศรีมหาโพธิเป็นทศรัตรี ใครว่าพระพุทธเจ้าเป็นแขกเกิดในประเทศ
 อินเดียแต่จโกจรชเอาด้วยชา

จะพูดถวายรูปนรดิ้งเหมือนของไทย ที่เกากอรูปซึ่งพระองค์เจ้าประ
 ดิษฐ์วรการทำไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีในสามเบญจรงค์ตาย
 เทพนมนรดิ้งนี้ แต่จะเก่าเพียงไรเกล้ากระหม่อมไม่แน่ใจไม่ในทางถ้อย
 ชาม ถ้าพระบาททรงจะทรงพระวินิจฉัยได้ดีกว่า แท้จริงคำนรดิ้งนั้น
 เขาผูกขมดวยหมายถึงคนกตาคคนคนม้เดชประดุจดิ้งนี้ ไม่ได้หมายจะ
 ให้เป็นดัดควอนมรูปเป็นครึ่งคนครึ่งดิ้งนี้ มีพยานจะอ้างได้ทมิพระนาม
 พระพุทธเจ้าชญาว่า “ ลักยส์ โห ” หมายถึงความว่าพระพุทธเจ้าเป็นดิ้งนี้
 ของกษัตริย์คากย ใช้จะหมายความจากษัตริย์คากยรวมทงพระพุทธเจ้า
 มีรูปกตายเป็นครึ่งคนครึ่งดัดควกหามได้ โดยนชน คชดส์ห กคจวจะแปลว่า
 ช้างค เต้านั้น

กนรนนมรูปทำไว้ทงสองอย่าง เป็นรูปครึ่งนกครึ่งคนกม เป็น
 รูปนางมนุษย์คตบักหางกม เกดากกระหม่อมได้รูปคดวอย่างไว้ทงสองอย่าง
 ทำงามเด็คฝีมือไม่ต่ำกว่าในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ ครุทกทำสอง
 อย่างเหมือนกัน ถ้าอยู่โดยดาดองก็ทำเป็นครึ่งนกครึ่งคน ถ้าเขาแถว
 เทพชมนนุกทำคดวเป็นคน คดแต่หน้าเป็นครุทเท้านนไม่มปักไม่มหาง
 เรื่องรูปกายต่าง ๆ นเกิดวิปริตชนทตณของท่านพวกแต่งหนังสือ อยาก
 อ่ากระไรก็ว่าไปตามชอบใจ เช่นครุทเป็นคณ หนังสือดางฉบับปักแต่งให้
 มีกิริยาเป็นนก ดางฉบับปักแต่งให้มกิริยาเป็นคน ออย่าว่าแต่หนังสือต่าง

ฅบ่บ่กันเคย แม่ในฅบ่บ่เดียวกั๊กแตงไม่อยู่ที ประเคี้ยวว่าอย่างโน้น
 ประเคี้ยวว่าอย่างน ไม่คองอ้งไปไกล เอาแค่วะเรื่องไชยเชษฐาของเรา
 ฅนเอง เมอกถาดถางนางแมง ถางคาบถักถ่างเหมือนเป็นแมง ถางคาบ
 ถักถ่างเหมือนเป็นคน ช่างเขียนผู้จะเขียนรูปตามเรื่องมันักตายโหงเท่า
 นน มันทานจะเด้าถางาย เมื่อครงปฏิตั้งขรณวัดพระแก้วคราวร้อยปี
 เกด้ากระ หม่อมมี หนาทเป็น นายค่าน ปฏิตั้งขรณ หอพระ คณธาร ราชฎี
 แดงกักกาดังไผ่ใจในวิชาเขียนอยู่ด้วย เด้าจขระตุการในหนาทของคณแตง
 กัดเคินเทยวตุเขียนรอบพระระเบียงรอบหนึ่งเป็นอย่างน้อย และประจบคณผู้
 มอดเป็นตูกศิษย์เขาตอดไป วันหนึ่งไปหยุดคุดพระอาจารย์แดงเขียนอยู่
 ที่ห้องหนมานอ่าง่า ส้มเด้าจพระราชบิดคุดผู้เป็นนายค่านการเขียนพระ
 ระเบียงชกหนึ่งครตั้งบงคบบใจว่า รูปทศกรรฐีคองเขียนให้ครบ ๒๐ กร
 จริง ๆ ซึ่งแคก่อนกเขียนกันแค ๒ กรอย่างคณขรรมดา แมงถาดทง่า-
 แดงเดชจะไถ่มาเขาไปอกกเพียง ๖ กรเท่านั้น ครนถูกบงคบบให้ทำ
 ๒๐ กรกคณกษตถกขถัก ไม่ไรจะจะเขียนไม่ไถ่ เขียนไถ่คอก แคก
 เหมือนกบเอาหัวกถดวยเขานามไว่ถองอ้ง จะทำกรยาให้เห็นปรากฏ
 ว่าโกธรหรือว่าชอบใจอะไรก็ไม่ได้ อาจารย์แดงกาดังพยายามจะเขียน
 ทศกรรฐีให้มีกรยาโกธร ประจุเชนเพื่อให้สมกรยา ๓๒ ๆ เขียน ๆ
 เตือนไปเดือนมาจนเหือแคกไม่ไถ่ไถ่จ อางมอดตจากร่างร้านมานงพง
 เด้าพระระเบียงเพ่งคุดรูปทเขียน ทจระตกรคองว่าจะทำอย่างไรดี ในที่สุด
 พุดกบเกด้ากระหม่อมว่า “ขอถวายพระพร ทศกรรฐีนี้ อากมภาพ
 เห็นว่าจะคุดอยู่อย่างเคยอ๊กแตงมกุงเท่าพนแหตระ ขอถวายพระพร เป็น
 ตอดไปช่างไหนไม่ไถ่เทยว ”

เมื่อต้องล้ามฉนวน พราหมณ์ศาสตร์มารดนาสังกรานต์ ได้ด้อย
 กามถงตั้งทนขลอตามททงถดถายมาเมื่อคราวก่อนจาจะถูกผิดเป็นประการ
 ไต แก่จาทจะเจดเป็นดาดมออะไรก่อนอะไรถงนหมไม่โหว่ ยุงเหียงหนัก
 เอาเป็นแนได้แต่ความบกลอตั้งที่เป็นธรรมชาติ (คือ Nature) มาก่อน แล้ว
 ทถงจิงนบถอเทวดา ถามแก่จาดังค้ เป็นของเก่าหรือใหม่ แก่จาด
 เก่ามากดีเดียว ไม่ใช้มีแต่ของพราหมณ์ ของชาติอนกม จิงถามแก่
 จวกเก่าเป็นโหว่ ๆ แล้วทำไมจิงว่าเป็นค้จิงค้ พระค้จิงเป็นของเกิด
 ใหม่ไม่ใช้หรือ แก่จาดตรงนตั้งเป็นทเดียวหายมากที่สุด ทคคอะไรชนใหม่
 แล้วไปตากเอาของเก่ามากดุกคดะยอมแปดงเดี่ยวให้หตง จนไม่รู้ค้จิงว่า
 อะไรเป็นอะไร

ขงยอถนตรทศรตั้งถงนเห็นหาไซ้หมายถงพระเกตุไม้ คงจะทรง
 ระวังได้ ถนตรเบญจวงคทปักไซ้ในงานต่าง ๆ ยอถกเป็นขง ถนตรกระตาศ
 ซึ่งทำในการพิธีต่าง ๆ เช่น หลอพระชนษาหรือถนตรคาถาพนยอถกเป็นขง
 เครื่องบูชาพเคราะห์หมถนตรเทาก้าถงเทวดา มีขงเทาก้าถงเทวดา มีค้
 บูชาว่า "รูปประทับแต่ขงถนตร" หมายคจจามว่าถนตรคเป็นเครื่องบูชา
 ขงค้เป็นเครื่องบูชา ทททายอถนตรเป็นขงนทกคคเอาเครื่องบูชาถง
 อย่างเข้าถนถนถนเป็นขงนเดียวถนถนถน

ค้จิงมากท้ทขงพระเมตคาโปรตจะประทานถมุดรูป ก้าถงจะหาอยู่
 เหมือนกัน รูปต่าง ๆ ท้ประทานเข้าไปถนถนถน เวถานเก็บจิงถนถนถน
 พระหคค

ค้จิงท้จิงได้เห็นรูปเขียนท้เมืองพุกาม ตามท้ทขงพระเมตคาจะ
 โปรตประทานเข้าไปให้ค้ ถนถนถนเป็นอย่างขงท้จิงถนถนถน ถนถนถนถน

ใจจะเป็นครูได้จะให้พระรังถ่ายรูปค้อยได้ดู พระรังท่านนั้นห้ามได้ไม่ให้
ปล่อยกระจุกกระจายไปที่ไหนให้เขาว่าเขาได้

อ่านเรื่องเที่ยวเมืองพม่าที่ประธานไปคราวนั้น รูดิกจากที่มอฮานา
วาสนาหรือจะเรียกว่าอรรษอรไรก็ตาม จรมชอเสียงโคกคองม ไชคม
ชองประกอบให้เป็นเคราะห์คด้วย หรือจะว่าเทวดาชอชกตาม ถ้าแต่
ถ้าฟังคนแม่จะมีมีความสามารถสักเพียงไร เมื่อไม่ได้โชคได้ชองก็ตะเกียก
ตะกายไปไม่ได้ถึงไหน

ตั้งเกศรูปพระมูเตาซึ่งโปรดประธานเข้าไปคราวนั้น รูดิกวาเห็น
องค์จะไม่สูงใหญ่มากนัก.

ควรมีศอแต่จแต่จะโปรด

พร

ป็น

วันที่ ๒๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทุก สมเด็จพระนริศร ๑

คราวเมตจนศักราช ๒๕ เมษายนนี้ มีชอกล่ง ดยชายน้อยคักค่าน
อติจะกตย์ไปกรุงเทพ ๑ หม่อนฉนังฉากจดหมายฉบับกับรูปฉายา
ลักษณะตายเฟรด โคทเมืองพุกามมาถวาย รูปตายเฟรดโคทนั้นจะเขาได้
ทชดพระเนตรนานสักเท่าใดก็ได้ เมื่อทชดพระเนตรพอแล้วมีใครจะชอก
มา จึงทรงฉากคินมา

มีอธิบายที่ควรทูลประกอบกับรูปถ่ายเฟรต์โคอยู่บ้าง เจดีย์สถาน
 ของโบราณที่เมืองพุกามนั้นแม้มากนับไม่ถ้วน ถ้าว่าโดยประเภทก็มี
 แค่ ๒ อย่าง คือสถูปอย่าง ๑ วิหารอย่าง ๑ เป็นแต่ยกเขื่องรูปร่างต่าง ๆ
 กัน ในจำพวกวิหารยังจำแนกเป็น ๓ อย่าง คือพุทธวิหารไว้พระพุทธรูป
 (มีเป็นพื้น) อย่าง ๑ ธรรมวิหารไว้พระไตรปิฎก (มีหลังเตี้ย) อย่าง ๑
 สังฆวิหาร ใกล้เคียงคือ โบสถ์ (มีหลังเตี้ย) อย่าง ๑ รูปเฟรต์โคมีอยู่
 แค่ในพุทธวิหารวัด Parathongu Temple แห่ง ๑ กับวัด Nandmanna
 Temple แห่ง ๑ อยู่ใกล้ ๆ กัน และเป็นวัดฝ่ายมหายานทั้ง ๒ วัด มีวัด
 มหายานอีกวัดหนึ่ง แต่ห้ามรูปเขียนไม้ วัดโบราณที่เมืองพุกามยังต่าง
 กันด้วยสถาปัตยกรรมต่างกัน เป็นวัดพระพุทธรูปค้ำคานาคคินยานแทบ
 ทั้งหมด มีวัดตฤชนแด่วัดมหายาน ๑ วัดที่พรรณามาแล้ว กับวัดค้ำคานา
 พราหมณ์นอกวัดหนึ่งไปดูก็เห็นแปลกกนกหนา คือทำวิหารคองพระพุทธรูป
 เป็นประธานในนั้นเหมือนวัดพระพุทธรูปค้ำคานา ผิดกันแต่ตามผนังข้าง
 ภายนอกวิหารทำซุ้มเล็ก ๆ รายรอบ ในซุ้มเหล่านั้นคือรูปพระนารายณ์
 ปางอื่น ๆ ทำด้วยศิลาอีก ๘ ปาง สัมมคพระพุทธรูปที่คงเป็นประธานใน
 วิหารว่ารูปพระนารายณ์ปางพุทธาวตาร เสด็จตามตามแบบอินเดีย
 ห้ามไม้

ตามเรื่องพงศาวดารที่เป็นนวนิยายชนหลัง ว่าในสมัยเมื่อพระ
 พุทธ ค้ำคานา ใน อินเดียถูก พวกคือ ค้ำคานา พราหมณ์ แดะ พวกคือ ค้ำคานา
 อึดตามเบียดเบียนนั้น การถือพระพุทธรูปค้ำคานาแยกกันอยู่เป็นนิกายคินยาน
 แดะมหายาน ในพวกมหายานยังแยกออกอีกคือ " คินตริ Tantra "
 อึดนิกายหนึ่งถือวิชาคัมเป็นสำคัญ พวกถือพระพุทธรูปค้ำคานาพากันหัน

ภยตงมาข้างใต้ พวกถ้อยคดีหนีขานมารวมกันอยู่ที่เมืองคอนชองรัม
 Conjivaram พวกถ้อยคดีหนีขานมาคงอยู่ข้างใต้ตอตงมาอีก พวกถ้อย
 คดีคั่นตรเดินบกแยกไปทางเมืองพม่า เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปสำนามหา
 ยานอย่างคดีคั่นตร จึงไปประดิษฐานในเมืองพม่าข้างฝ่ายเหนือ ส่วน
 พวกชาวอินเดียที่ถือพระพุทธรูปสำนามตามคดีหนีขานเที่ยวค้าขายทางเรือ
 ก็พาพระพุทธรูปสำนามคดีหนีขานไปประดิษฐานที่เมืองสารเชคร และเมือง
 สระเทมเมอxygenเป็นเมืองมอญอยู่ชายทะเลข้างใต้แดนพม่า พวกถ้อยพระ
 พุทธรูปสำนามคดีหนีขานพากันมาประดิษฐานในเมืองชองรัมโดย
 ถานองเดียวกัน เมื่อพระเจ้าอนุรุทธได้เป็นใหญ่ในเมืองพุกามราว
 พ.ศ. ๑๖๐๐ ชาวเมืองพุกามถือพระพุทธรูปสำนามคดีคั่นตรอยู่แต่จ พวก
 ภิกษุสงฆ์ชนิกายนั้นพม่าเรียก "อริ (ย)" ประพฤติตามกมาก ครั้ง
 นนพพระมหาเดรที่ถ้อยคดีหนีขานจากเมืองสระเทมของคี ๓ พม่าเรียกว่า
 "พระอรหันต์" จึงไปสื่อนพระพุทธรูปสำนามคดีหนีขานที่เมืองพุกาม
 สามารถทำให้ พระเจ้าอนุรุทธทรงเลื่อมใสก็พินพระพุทธรูปสำนามเปิดย
 เป็นถ้อยคดีหนีขาน และบำรุงศคชนให้รุ่งเรืองในเมืองพุกามต่อมา แต่
 ไม่สามารถจะทำลายต่างคดีหนีขานให้สูญไปได้ทีเดียว จึงยังมีถ้อยชง
 สร้างตามคดีหนีขานอยู่บ้าง

ถ้าถึงรูปภาพในเฟรตโค หม่อมฉันไม่มีความรู้ในวิชาช่าง คิด
 วจินจยทุกได้แต่เพียงเห็นเค้าเงื่อนคู่ประปนกันทั้งแบบอินเดีย แบบจีนแตร
 แบบคมาไซ ในเมืองชวา ขอให้ท่านทรงพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณ
 คงจะได้วจินจยดีกว่าความคิดของหม่อมฉัน

แต่รูป เฟรตโค นี้ทำให้ หม่อมฉัน รู้สึก สมอง ความในตาย พระหัตถ์

ฉบับดวงจันทร์ ๓๘ เมษายนไต่อย่างหนงถงเรองนรตงห ซงหม่อมฉนตม
 ต่หนตเมือเขียนจดหมายถวายนบบก่อน ไม้ได้คคตถงตายนทพนม
 นรตงห อนุมมาแต่ครงกรงศ์รือยชยา แต่มาได้คความเป็นหตกแต่
 ดวยรูปนรตงหอย่างเป็นมนุษย์ครงควเป็นตงหครงคว กบทรงรูปนทห
 เป็นมนุษย์ม ในตายนเฟรด โคนัน แปะถ้ามมากกว่า ๓๐๐๐ ปีแต่ เป็น
 ส่นปัญหา

หม่อมฉนตงถวายนทษณรูปจตทิมเฟรดโค กบรูปตายนข้าง
 นอกกวิหารมาถวายนควย

ในคราวนี้หม่อมฉนได้ส่งเรองเต่าเรองเทยวเมืองพม่ามาถวายนค
 ท่อนหนง เป็นท่อนสุดท้ายของเรองค่านานเมืองหงตางดี ท่อนที่จะส่ง
 ถวายนคราวหน้าเห็นจะหมดคตอนท ๓

ศกรมิตถมแต่จแต่จะ ไปรด

คัง ๒๖ ๒๕๓๖

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๓ เที่ยวเมืองหงสาวดี [ต่อ]

เรื่องตำนานเมืองหงสาวดีตอนที่ ๒ นับแต่ พ.ศ. ๒๒๘๓ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๔๗๘) ว่าเมื่อสมัยทอพุทธเกติ (หรือเรียกกันแต่โดยย่อว่า "สมัยทอ") ราชวากิเชกเป็นเจ้าหงสาวดีแล้ว เมื่ออาณาเขตชนไปทางเมืองพม่าจนได้เมืองแปรและเมืองคองอยู่ไว้ในอำนาจ แต่ทางข้างใต้ไม่กล้ามาตีเมืองเมาระคมะ และหัวเมืองมอญที่อยู่ต่อแดน ไทยด้วยเกรงไทย จึงแต่งทูตให้เชิญราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระเจ้าบรมโกศ ณ กรุงศรีอยุธยา ทูตจากกรุงหงสาวดีมีพระมหากษัตริย์ครอบครองเป็นอันดีระประเทศเหมือนอย่างแต่ก่อนแล้ว หมายจะเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ขอพระราชทานพระราชธิดาไปอภิเษกเป็นอันกรมเหล่า ให้สองประเทศเป็นสัมพันธมิตรเหมือนอย่างทองแผ่นเดียวกันต่อไป พระเจ้าบรมโกศเห็นจะได้ทรงทราบจากพวกมอญที่มาอยู่ในเมืองไทยว่าสมัยทอมีไชยผู้ดีมีตระกูล เป็นแต่คนจรจัดได้โอกาสตั้งตั้งขึ้นเป็นใหญ่ จึงทรงขัดเคืองว่าบังอาจยกตัวดัดเสมอ ไม่คอบราชสาส์น ทูตมอญต้องกลับไปเปล่า เมื่อกตศิศพัทลุงไปลงเมืองพม่าว่าพระเจ้าหงสาวดีแต่งทูตมาทางไมตรีกับไทย พระเจ้าองวะเกรงว่าไทยจะไปเข้ากับมอญ จึงอาศัยเหตุที่พระเจ้าบรมโกศได้ทรงรับพวกขุนนางพม่าที่หนีมอญไว้ แต่งทูตให้เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการมาถวายขอบพระเดชพระคุณขอเป็นไมตรีต่อไป ในราชสาส์นคงกล่าวความอ่อนโยนไม่ทะนงศักดิ์

เหมือนอย่างพระเจ้าหงส์าวดี พระเจ้าบรมโกศจึงทรงรับเป็นไมตรีกับ
 พม่า ฝ่ายสมเด็จพระเอกอรรชิตาของพระเจ้าบรมโกศไม่ได้ดังประสงค์
 จึงหันไปขอเป็นทางไมตรีกับเมืองเชียงใหม่แต่ขอราชธิดาของพระเจ้า
 เชียงใหม่เป็นมเหสี ก็ในเวลานั้นพระเจ้าเชียงใหม่ "องค์กา" แห่ง
 ครอบครองมาได้ไม่นานนัก ยังคงพม่าจะไปปราบปราม จึงยินยอม
 เป็นไมตรีกับมอญ แดะยกราชธิดาชื่อ "นางละอองทิพย์" ให้เป็นมเหสี
 ของพระเจ้าหงส์าวดี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๒๘๘ พระเจ้าหงส์าวดียกทัพขึ้นไป
 ครอบครองพม่า แต่เมื่อขึ้นไปใกล้จะถึงเมืองอังวะได้ข่าวว่ามีทุคกรังศรี
 อัยยงไปเมืองอังวะ ก็หวาดหวั่นเกรงว่าไทยจะไปตีเมืองหงส์าวดีช่วย
 พม่า จึงถอยทัพกลับลงมาเมืองหงส์าวดี แต่อยู่มาไม่นานก็เกิดเหตุ
 ร้าย มืดเหตุที่เกิดขึ้น เดิมเมื่อก่อนสมเด็จพระเอกอรรชิตา
 มีขุนนางมอญคนหนึ่งเป็นที่ "พระยาทตะ" ได้อุปการะช่วยเหลือมากถึง
 ยกผู้สาวให้เป็นภรรยา เมื่อสมเด็จพระเอกอรรชิตาได้โดยราชย์จึงตั้งให้พระยาทตะ
 เป็นอัครมหาเสนาบดี แดะยกธิดาของพระยาทตะเป็นมเหสี ครั้นได้
 ครอบครองพระเจ้าเชียงใหม่ไป พระเจ้าหงส์าวดียกกองทัพไปเป็นอัครมหา
 ครอบครองเห็นว่านางกษัตริย์ ก็เกิดหงุดหงิดกับธิดาของพระยาทตะจนถึง
 วิวาทกัน พระเจ้าหงส์าวดีเซากับนางละอองทิพย์ ธิดาของพระยาทตะได้
 ความอภัยก็โกรธแค้นเอาใจออกหากจากพระเจ้าหงส์าวดี
 คิดกตอบายให้เกิดกตศัพทเดือดร้อนความข้างเมือกที่ในป่าเมืองสะโตง ก็
 ประเพณีในสมัยนั้นถือกันทุกประเทศทางตะวันออกชื่อว่า คือพระเจ้าแผ่นดิน
 พระองค์ใดมีบุญญาธิการมากจึงมีข้างเมือกเป็นราชพาหนะ พระเจ้า
 หงส์าวดีได้ทราบข่าวก็ขนานนามให้ไปสร้างพลับพลาแรมที่

เมืองสระโคง แดงกะเกณฑ์ผู้คนเข้ากระบวนเสด็จพานางสระองค์พิพย์ไปอยู่
 ที่พดด้วง เทยวคนหาช่างเผือกอยู่ชานานจนราชการบ้านเมืองคั่งค้าง
 ชุนนางผู้ใหญ่ไปทูลพระเจ้าหงส์องค์โตไม่กตบ ติงยเห็นว่าถ้าไม่ได้ช่าง
 เผือกจะเสียดพระเกียรติยศ พระเจ้าหงส์องค์โตจึงทรงคนช่างเผือกอยู่จนราชการ
 การแต่ไฟพัดที่ถูกเกณฑ์ไปพากันเดือดร้อน ทั้งพระเจ้าหงส์องค์โต
 หันไปเสียดเป็นอันมาก พระยาทตะโตทักเป็นขบถ พระเจ้าหงส์องค์โต
 ก็นั่งเสียดอยู่จนจนกว่านางสระองค์พิพย์มายังเมืองเชียงใหม่ ออกกำลัง
 ไปช่งยปราบขบถ พระเจ้าเชียงใหม่ก็ให้กำลังตามประสงค์ พระเจ้า
 หงส์องค์โตให้นางสระองค์พิพย์อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ แดงยกกองทัพไปตีเมือง
 หงส์องค์โต แต่พวกมอญเมืองหงส์องค์โตเข้ากับพระยาทตะโตมาก ช่งยกัน
 คอตุ๊กกองทัพเมืองเชียงใหม่แตกพ่ายกลับไป พระเจ้าหงส์องค์โตจึงทอ
 ยิงปรารภนางจะตีเมืองหงส์องค์โตไปจึงเข้ามามายังเมืองไทย พระยาทตะโต
 เทยวเกิดขบถต่อมพวกมอญหรือมาทำพระนงศ์กตบด่ามาหาอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ไม่ตรงมานบนอบเหมือนอย่างขอพึ่งพระบารมี พระเจ้าบรมโกศทรงตั้ง
 อยู่แต่ครั้งชอราชธิดาแล้ว จึงดำรัสสั่งให้จับสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไว้ พระยาทตะ
 โตก็ครองเมืองหงส์องค์โตแต่ไม่ราชาภิเศกยกตนขึ้นเป็นเจ้า ใช้นามแต่ว่า
 “พระยาหงส์องค์โต” มีศุภอักษรเข้ามาขอพระเดชพระคุณพระเจ้าบรม
 โกศ ที่ไม่ทรงอุดหนุนสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไว้ก็สมควร เพราะไม่ได้คิด
 ร้ายต่อไทย ครั้นจะปล่อยให้อยู่ในเมืองไทยก็เกรงจะไปก่อการร้ายต่อ
 เมืองมอญ จึงดำรัสสั่งให้เอาตัวสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไปเนรเทศไปเสียด
 จากพระนคร ฝ่ายพระยาหงส์องค์โตทราบข่าวไทยเนรเทศสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไปจากกรุง

ศรีอยุธยาต้นห้องแล้ว จึงให้น้องชายคนหนึ่งซึ่งตั้งให้เป็นทูลปราชญ์
 กองทัพเรือ น้องชายอีกคนหนึ่งซึ่งตั้งให้เป็นทูลกระปุกมุกกองทัพบก ยก
 ขนไปตมืององวะ ประจบเงดาเกิดทุพภิกขภัยในอาณาเขตเมืององวะ
 ผคนก่าตงระร่าระร่าย มอญกตโตเมืององวะเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๕ จับพระ
 เจ้าองวะกับทงเจ้านายในราชวงศ์ได้โดยมาก เมื่อโตเมืององวะแล้ว
 อุปราชกุมเอาพระเจ้าองวะกับเจ้านายพม่าเล็กทัพกตบดงมาเมืองหงสาวดี
 ให้กองทัพคตระบนอยุธยาเมืององวะ ในกาดนั้นมีพวานคนหนึ่งชื่อ
 “อองใจยะ” เป็นนายบ้านมุคไซโบซึ่งอยู่ห่างเมืององวะไปข้างเหนือ
 ไม่ยอมอยู่ในบังคับมอญ ฆ่าพวคมอญที่ไปเก็บตงตายเดี่ยหตายคน
 นายคตมอญรวมก่าตงยกไปจับกุม อองใจยะก็คุมตมัครพรรคพวกตอ
 ตงฆ่าพนพวคมอญตมตายแตกหนีไปอีก คตระบนผู้ครองเมืององวะเห็น
 เป็นการใหญ่จึงแบ่งกองทัพให้ยกไปปราบปราม ทางไหนเมื่อพวกพม่า
 พตเมืองรุกวอองใจยะชนะมอญก็พากันมาเป็นตมัครพรรคพวกเป็นอนันมาก
 ต่ามารกตกองทัพมอญแตกไปอกรครั้งหนึ่ง แตนนพวกพม่ากเซอวาออง
 ใจยะเป็นผู้มบุญมากที่บ้านเมือง กิตตคัพทริไปตงไหนพวกพม่าในทนนก
 ยินดีพากันไปเข้าตวย จนอองใจยะมก่าตงรพตหายหมน จึงตงบ้านมุค-
 ไชโบซึ่งนเป็นเมือง ชนนานนามว่า “เมืองรัตนตงห” (แต่คนทงหายยัง
 เรียกตามชื่อเดิมว่า “เมืองมุคไซโบ” หรือ “ชเวโบ” Shwebo มาจนบัดนี้)
 แตงตงคตจนเป็นเจ้าชื่อนามว่า “พระเจ้าอตองมินตยาตย” แต่พวกที่
 นบถอเรียกว่า “พระเจ้าอตองพระ” แปลว่า “พระโพธิตตง” จึงเรียกนาม
 นนในพงศำงตาร เมื่อพระเจ้าอตองพระรวบรวมก่าตงได้มากก็ยกกอง
 ทัพตงมาตมืององวะเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๖ คตระบนผู้พม่าไม่ไหวตองพาพวก

มอญหนักดบไปเมืองหงสาวดี พระเจ้าอติอุโฆสได้ทักคิดตามลงมาได้
 เมืองแปรอกเมืองหนึ่ง พระยาหงสาวดีให้อุปราชชนไปตีเมืองแปรคนก
 พายแพ่แตกหนีพม่ากลับไปอก พระยาหงสาวดีสำคัญว่า พอกพม่ายก
 กองทัพมาคร้งนั้นด้วยประสงค์จะเอาพระเจ้าองวะยกดบไปครองราชสมบัติ
 ดังเก่า คิดจะคิดค้นเหตุ จึงให้ปลงพระชนมพระเจ้ายองวะกับทงราชวงศ์
 ที่สูงศักดิ์เสีย แต่การหนักดบทำให้พอกพม่าเชอบุญบารมของพระเจ้า
 อติอุโฆสถึง พ.ศ. ๒๒๘๗ พระเจ้าอติอุโฆสยกกองทัพลงมาตี
 ได้หัวเมืองมอญทางปากน้ำเอราวัณจนถึงเมืองตะเกิง (คือเมืองร่างกุ้ง
 เดียวกัน) ตัดกำลังที่จะช่วยแก้ไขเมืองหงสาวดีหมดแต่จึงไปตั้งล้อม
 เมืองหงสาวดี เผอิญในปีนั้นที่เมืองหงสาวดีทำนาไม่ได้ผลตามเคย ถูก
 ชาติกตล่อมเมืองอยู่ไม่ช้านานเท่าใด ที่ในเมืองก็เกิดอดหยากด้วยอดคัด
 ขัดสนเสบียงอาหาร พระยาหงสาวดีกับหัวหน้าปรึกษาเห็นว่าจะไม่
 สามารถรักษาเมืองไว้ได้ แต่จะควรทำอย่างไรจึงจะเห็นแก่กัน
 เป็นสองพวก พวกพระยาหงสาวดีเห็นว่าควรจะขอเป็นไมตรีกับพระเจ้า
 อติอุโฆสโดยดี แต่พวกอุปราชเห็นว่า ควรขอกรบศหักจากที่
 ล้อมไปหาที่มั่นแห่งอื่น แต่ยอมตามความคิดพระยาหงสาวดีซึ่งเป็นใหญ่
 พระยาหงสาวดีจึงนมหนักส่งขมพระส่งพระราชสาส์นไปเฝ้าพระเจ้า
 อติอุโฆส ขอเป็นไมตรีกันเหมือนอย่างครั้งพระเจ้าราชาธิราชกับ
 พระเจ้าฝรั่งมังฆอง ถ้าแต่เป็นไมตรีกัน พระยาหงสาวดีจะยกขบวน
 ถวายพระเจ้าอติอุโฆสด้วย พระเจ้าอติอุโฆสว่ากรณไม่เหมือนกัน เมื่อ
 ครั้งพระเจ้าฝรั่งมังฆองกับพระเจ้าราชาธิราชทำทางไมตรีกันนั้น ทำใน
 เวตามีกาตั้งเล่มอกันทั้งสองฝ่าย แต่ครั้งนี้เมืองหงสาวดีอยู่ในเงอมนมมือ

แล้ว ถ้าจะให้พญายุติแต่ก่อนยอมยอมด้ามภักดีต่อพม่า พระยาหงส์จวดี
 หวังจะให้พระเจ้าออดของพระหย่อนข้อไซตง จึงส่งฑิฑาออกไปถวาย พระ
 เจ้าออดของพระกรับได้ แต่หาผ่อนผันให้อย่างไรไม่ พวกอุปราชก็พากันไป
 ว่ากต่างกับพระยาหงส์จวดีจนยินยอมกลับใจ ในคางนั้นพวกมอญยก
 ออกไปปล้นค่ายพม่า ฝ่ายพม่าคงแต่พระยาหงส์จวดีให้ไปว่ากต่างจะเป็น
 ไม่ตรึงปากกันประมาทด้วยคิดว่าคงจะเด็กรบกัน ถูกมอญฆ่าฟันล้มตาย
 เป็นอันมาก แต่พม่ามากกว่ามากนัก มอญไม่สามารรถจะตีกองทัพพม่า
 ให้แตกได้ทั้งหมด พอรุ่งเช้าของถอยทัพกลับเขาเมือง แต่คตบน้อง
 พระยาหงส์จวดีนั้นหนีไปได้ พระเจ้าออดของพระเจ้าให้เขาตอมเมืองอย่าง
 กวดขันแต่ให้รีบเร่งคเมือง พวกมอญตั้งเสบียงอาหารหมดกาดังกเดียว
 เมืองหงส์จวดีแก่พระเจ้าออดของพระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ นับเวลาดังแต่เมือง
 หงส์จวดีเป็นอดีตระมาได้ ๗ ปี พระเจ้าออดของพระเจ้าแค้นความมอญไม่มีความ
 อดคย ให้เขาพวกมอญเลยเป็นอันมากไม่เดอกจาเป็นพระหรือคฤหิ์ถ
 ทัเป็นพลเมืองกเอาเป็นเชตย กวาดคองไปเมืองพมาม ให้ผู้คนเหลืออยู่
 แต่ให้ เผาจุดวาบ้านเรือนแตรรอบล้อมปราการ ทงเมืองหงส์จวดี ให้ร้าง
 มาคตเมืองคตเกิงเป็นเมืองหลวงของพม่าทางฝ่ายใต้ ชนนานนามว่า
 เมืองวางกง แคนนเมืองหงส์จวดีกบนปลงเป็นปารกรวางมาชานาน
 ขอนจะพงเห็นอุทากรณเมอกต่างดงพระนอนองคใหญ่ค่อไปข้างหน้า แต่
 เมืองหงส์จวดีมสิริเป็นขอตำคญอยู่ ๒ อย่าง คือกมสทาเนาเป็นททานาได้
 ผดมากอย่างหนึ่ง กยมพระมุเตาอนเป็นมหาเจตยถ์ถานทพวกมอญเดอม
 ได้กนมากอยู่ทเมืองนนอย่างหนึ่ง เมอพนธ์มยภยพบคแต่อกมวราชฐ
 กตบไปคตทำไรนามากชนโดยถาคบ แดะมีคนต่างเมืองพากันไปบูอาพระ

มุเตาอยู่เต็มอ ไม่ช้านานเท่าใดก็กตมมีคนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องที่
 คงร้างแต่ในบริเวณเมือง ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
 พ.ศ. ๒๓๒๕ จน พ.ศ. ๒๓๖๒ (ตรงกับรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์)
 จึงกตบตั้งเมืองหงสาวดีขึ้นอีก แต่ให้เป็นอย่างหัวเมืองสามัญ ไม่ได้
 เป็นเมืองตั้งศักดิ์สำคัญเหมือนแต่ก่อน เรื่องพงศาวดารพม่าในราชวงศ์
 อุดองพระกษัตริย์ของกบเมืองไทยมาก นับเป็นสมัยมหายุทธสงครามอีก
 ครั้งหนึ่ง เรื่องเสียดพระนครศรีอยุธยา เรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีกตบกู้อังระ
 แตะเรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ชัยชนะถึงไปตั้งพม่า
 อยู่ในสมัยนั้น แต่เรื่องไม่เกี่ยวกับตำนานเมืองหงสาวดีโดยเฉพาะ
 จึงไม่กล่าวถึง ถ้าใครใคร่จะทราบจงไปอ่านดูในหนังสือพงศาวดารเรื่อง
 ไทยรบพม่าก็จะทราบความโดยพิสดาร เรื่องตำนานเมืองหงสาวดีมา
 ปราบกฏอกเมื่อพระเจ้าจกกายเมง (พม่าเรียกว่า "พระเจ้าพระคยัดอ")
 ซึ่งเสียดราชย์แต่ พ.ศ. ๒๓๖๒ จน พ.ศ. ๒๓๘๐ ด้วยพม่าเกิดรบกับ
 อังกฤษครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ (เวลาต่อรัชกาลที่ ๒ กับรัชกาลที่ ๓
 กรุงรัตนโกสินทร์) รบกันที่เมืองมณีนุระก่อน อังกฤษเห็นว่าพม่าช้านาน
 รบพุ่งในป่าจะเขาชยชนะยาก จึงมาชวนไทย (ในรัชกาลที่ ๓) เป็น
 สัมพันธมิตร ด้วยยกกองทัพเรือไปตั้งเมืองร่างกุ้ง ไทยก็ให้กองทัพยก
 ยกไปตั้งเมืองเมาระคมะชกทางหนึ่ง พม่าต้องเรียกกองทัพกตบเมืองจาก
 มณีนุระมาป้องกันบ้านเมืองทางข้างใต้ แต่อังกฤษคิดได้เมืองร่างกุ้งเสีย
 ก่อน กองทัพตบมาตเขาบ้านเมืองคนกตบพ่ายแพ้ตบของตบยกทัพกตบไป
 อังกฤษจึงยกกองทัพติดตามหมายจะตบไปทางเมืองหงสาวดีแต่เมือง
 ตบอยู่ให้ตบเมืองอังวะ แต่เมื่อไปถึงเมืองหงสาวดีมีแต่เมืองเปเต่า เพราะ

พม่าภาคตอนผู้คนอพยพเมืองไปเสียหมดและทำตายเด็บบียงอาหารเด็บบียง
อังกฤษก็คองเปลยนกระบวนเป็นทัพเรือยกขึ้นไปทางลำน้ำเอราวัณ คือหัว
เมืองวายเป็นไต่เป็นอันดับขึ้นไปจนใกล้จะถึงเมืองอังวะ พระเจ้าอังวะ
จึงยกกองทัพมาตั้งรับทำสัญญายอมแพ้อังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ยอมเสีย
เงินดินใหม่ ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ รูปี นอกจากนั้นคองโอนเมืองฮัตตีเมือง
ยกไซ และหัวเมืองข้างใต้ปากน้ำสาคริน คงแต่เมืองเมะดะดะเด็งตงมาจน
ถึงเมืองทวายเมืองตระนาวศรีซึ่งพม่าได้ไปจากไทย ให้เป็นเมืองชน
ของอังกฤษ เดิมอังกฤษคิดจะให้หัวเมืองตอนใต้ปากน้ำสาครินตกตามมาน
แก่ไทยโดยได้ช่วยรบพม่าในครั้งนั้น แต่จะขอให้ไทยคืนเมืองไตรให้
มตายอย่างเดิม ฝ่ายไทยไม่ปรารถนาจะเสียเมืองไตร เห็นอาณาเมือง
มอญฝ่ายใต้ตกเป็นของ อังกฤษ ก็ปิดหนทางที่ พม่าจะมาบุกรุกเมืองไทย
เป็นประโยชน์เหมือนกัน เมื่อทำสัญญาเลิกสงครามแล้วอังกฤษก็คืน
เมืองร่างกุ้งและหัวเมืองพม่ากับหัวเมืองมอญฝ่ายเหนือให้แก่พม่า แต่
พระเจ้าจกกายแมงทรงโทมนัสในการที่แพ้สงครามครั้งนั้นจนถึงสัญญา
วิปดาต์ แดร์กแมงราชอนุชาได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมาจนพระ
เจ้าจกกายแมงสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ แดร์กแมงก็ได้เสวยราชย์
พม่าเรียกว่า "พระเจ้าดาร์จดี" แต่ไทยเราเรียกว่า "พระเจ้าแดร์กแมง"
ยังต้องชวนชาวเขาเงินใช้ ดินใหม่แก่ อังกฤษเก็บ หนี้เงินจากหัว เมือง
ชนแคว้นราชภูรพตเมืองด้วยประการต่าง ๆ ค่อมมา ก็เกิดความเดือดร้อน
ทั่วไปในเมืองพม่า แต่พระเจ้าแดร์กแมงครองราชสมบัติอยู่ได้ ๘ ปี
ก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ มงถองราชโอรสซึ่งมียศเป็น "เจ้า

พุกาม" ได้รบรัชทายาท พม่าเรียกพระนามว่า "ปะกัณมิน" (คือ
 "พระเจ้าพุกาม") มินฉยอฮอนแอฟจกเจ้าเมืองที่เป็นพนักงานเร่งเรียก
 เงินส่งคืนใหม่ได้ที ก็พากันแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวพองเข้าด้วย
 ครึ่งนหมขนนางพม่าคนหนึ่งชื่อ "มอง โอก" ได้เป็นอุปราชอยู่ที่เมือง
 ว่างกุงขนมีเรือชาวต่างประเทศไปมาค้าขายมาก มืดตเกิดชนด้วยนาย
 เรืออังกฤษ ๒ คนของหาว่าทำคนในเรือให้ลงตาย มอง โอกเขาควไป
 ตกขงใจพิจารณาไม่ได้ความจริงตั้งขอหา แต่มอง โอกพาดปรยใหม่
 เขาเงินแดงจึงปล่อยตัวไป นายเรือไปฟ้องรัฐบาลอังกฤษ ๆ จึงมีศุภ-
 อักษรให้นายเรือรบกลับมา จะเรียกเขาค่าทำขวัญ ๓๐,๐๐๐ รูปี พระเจ้า
 อังจะเป็นแต่ยอมเอามอง โอกออกจากตำแหน่ง ให้ผู้นองมาเป็นอุปราช
 แต่เมื่ออุปราชคนใหม่ลงมาถึงที่พดงมาตั้งเตรียมการต่อสู้อังกฤษทั้งที่
 เมืองว่างกุงแตะเมืองเมาระคมะ อังกฤษกับพม่าจึงเกิดรบกันเป็นครั้งที่ ๒
 เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ (ตรงกับปีแรกรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์) รบกัน
 ครองน พวกมอญ เขากบอังกฤษ ๆ ได้หวเมืองมอญฝ่ายใด ทงหมดคงแต่
 เมืองหงสาวด์ตั้งมา แตะประกาศเอาเป็นเมืองชนของอังกฤษ เมือง
 หงสาวด์จึงตกเป็นเมืองชนของอังกฤษแต่นั้นมาจนกาลบัดนี้ ในสมัยนั้น
 เมืองพมายังแบ่งเป็น ๒ อาณาเขต พม่าใต้เป็นเมืองชนของอังกฤษ พม่า
 เหนือยังเป็นราชอาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินพม่าต่อมากว่า ๓๐ ปี จน
 ถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ (ตรงกับรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์) อังกฤษกับ
 พม่าเกิดรบกันเป็นครั้งที่ ๓ อังกฤษชนะจึงเอาเมืองพม่าเป็นเมืองชน
 ของอังกฤษทั้งหมด ถ้าวาเฉพาะเมืองหงสาวด์เมื่อแรกตกเป็นของอังกฤษ
 ยังเป็นเมืองศักดินีเพราะชยู่คือแดนพม่า แต่เมื่ออังกฤษได้ประเทศพม่า

นั้น แต่ไม่สบายใจอยู่ในซอกที่ทัพไทยไปตีเมืองอังวะ อันเป็นหนทางไกล
แดนไกล แต่ไม่ได้ว่าจะจะเป็นไปไม่ได้ กุบตายนานยังไปตีเปอร์เซียได้
สำคัญอยู่ที่การไปตีอังวะของเราไม่มีใครเขารับรองว่าเป็นความจริง คำ
เล่าในพงศาวดารของเราก็ดูเป็นนิทาน พระยาเดโชมากกว่าเป็น ข้าราชการ-
การทัพศึก

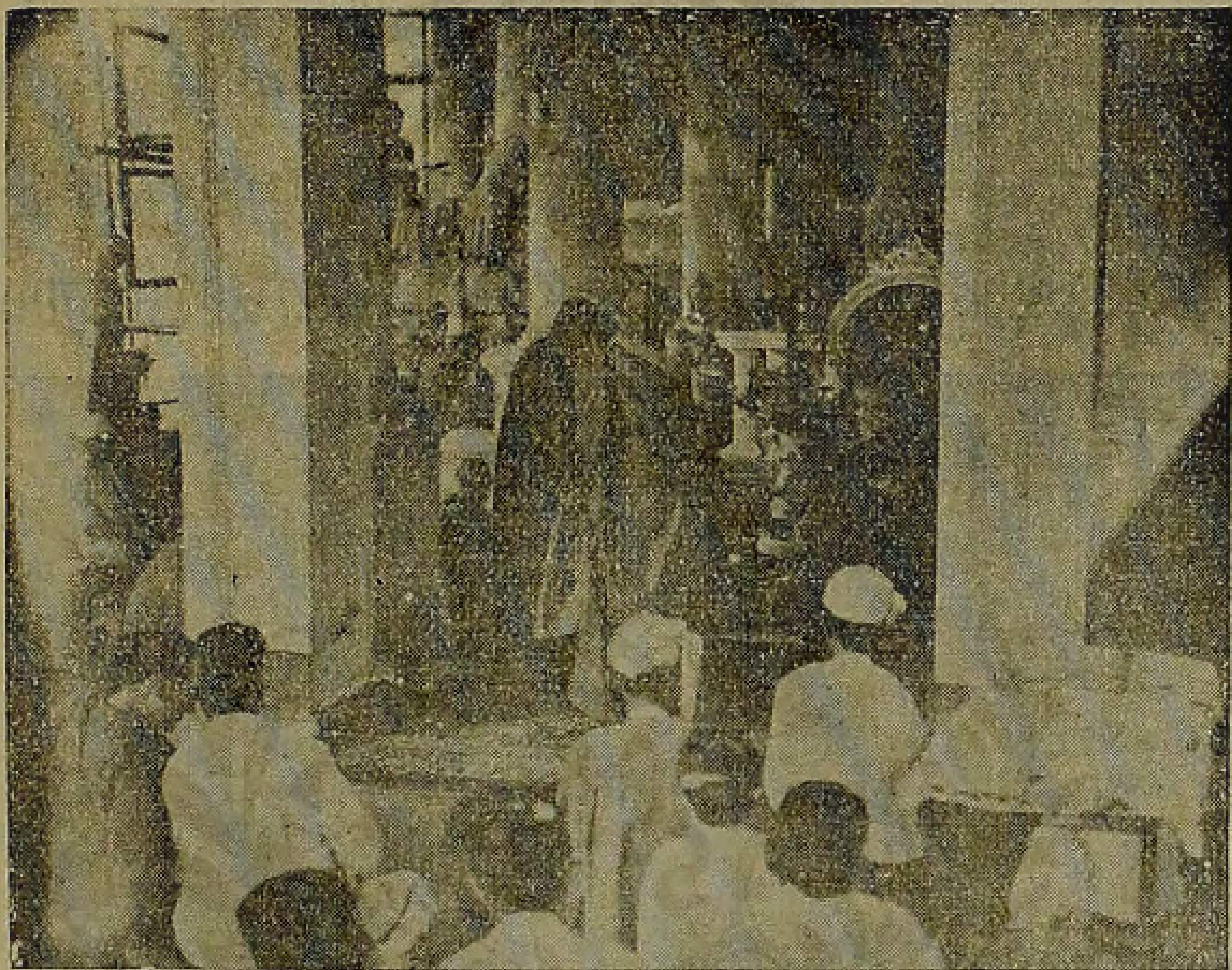
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ให้พระจันทน์ตายพระหัตถ์ ซึ่งประทาน
ไปถึงท่านไปให้พร้อมทั้งรูปฉาย ได้พิจารณาแล้ว จงว่าด้วยรูปพระ
พิมพ์ ๘ ปางก่อน ปางปฐมเทศนา กับปางยมกปาฏิหาริย์นั้น คัดดีไม่

ดงจากรูปใดเป็นปางใด
เพราะ รูป สั้น รูปร่าง
เหมือนกัน ต่างกัน
แต่ พระ หรือ เทวดา
อะไร ก็ เห็น ไม่ ชัด
ซึ่ง อยู่ สอง ข้าง พระ
พุทธรูปนั้น ปางข้าง
ซ้าย ทำ มือ ประ มณ
ปาง ข้าง ขวา ทำ มือ
ไขว้ อย่าง พระ ราพิมพ์
ไม่ เป็น เหตุ ช่วย ให้
คิดออก ว่าทางไหน

พิธีอุปสมบทของพม่า—เมื่อถามนอกหัตถกษาศ เป็นปฐมเทศนา และ

ทางไหนเป็นยมกปาฏิหาริย์ แต่ปางอื่นไม่มีสงสัย รูปบวชนาคพระพม่า
 นนต ทำให้ได้ความรูชน ว่าหนังสือดวงศนาของมอญซึ่งได้เห็นมา
 กว่ามากนั้นเขาใช้อ่านในการพิธีกรรม แต่ก่อนไม่เข้าใจเลยว่าเขาทำ
 ทำไม แต่เดฉบัทำอย่างวิจิตรพิศดารมิใช่น้อย

พิธีอุปสมบทของพม่า—เมื่อถามต่อหน้าสงฆ์

เรือของพม่าอย่างเกาทเขาใช้กันอยู่ทั่วไปในพมเมอง จะยังมีให้
 ฝ่าพระบาทได้ทอดพระเนตรหรือไม่ก็ยังไม่ทราบ เรือเด็ก ๆ รูปร่าง
 เหมือนเรือของเราซึ่งเรียกกันว่า เรือแพม่า พายม่า พะม่า อะไรแน่
 ก็ฟังเอาศัพทไมได้ ดังคนกฤดาธิษฐานไปถึงว่าเรือแพ่นม่า อยู่ข้างเหนือ
 เกิน พอเกิดอาการหม่อมไปเห็นเรือชนิดนั้นเขาในเมืองพม่าครัดรุชน
 หนัก ว่าเราเรียกว่าเรือพม่าตามที่ได้แบบมาจากพม่าเท่านั้นเอง เดียง

เพียนเป็นพะมาอาจเป็นเสียงขาดเห็นอกได้ ล้วนเรียกชายของพม่าตัว
ใหญ่ ๆ มีรูปร่างเหมือนเรือกงของเรา เว้นแต่ไม่มกเท่านัน ถ้าเอากง
คอกเตาบักชนหอกตายเป็นโคการทเดียว เรือกงของเราเห็นได้ว่าเอา
อย่างมาจากพม่าเหมือนกัน เพราะเรือรูปนเขาไซเป็นพนเมือง เราไซ
แต่เป็นเครื่องประดับยศ

ได้ถวาย รูปฉาย ที่มั่งคัพ หวดงจรอินได้ ทำเสร็จ แด้อมาทอดพระ
เนตรด้วยศราภณ ๒ รูป เพื่อทรงอนุโมทนาในพระกุศลซึ่งได้ทรงพระ
เมตตาอุทิศทรัพย์ประทานหวดงจร ได้จ่ายไปในการทำที่มั่งคัพนั้นแล้ว

พิธีอุปสมบทของพม่า—เมื่อสวดมนต์

ขอประทานถวายพระกุศล ดินที่ถมในที่มั่งคัพนั้นยังบกพร่อง แดงต้นไม้
ที่ปลูกไว้ในนักษกยเมืองมาม จะพยายามทำต่อไปให้เรียบร้อย

เมื่อฉพท ๒๓ สมเด็จพระพนวสังสา เสด็จประพาส เวียนรอบภกษเรอ

“เอริเรีย” ของห้างฮอลเฮเซยคิก มือกะหญิงวามี กับหม่อมเจ้าเทวกุดตาม
 ได้ตั้งด้วยอีกหลายองค์ มือกะหญิงแก้วอยู่ในนั้นด้วย พระยาสุรวงค์ทำหน้าที่
 กรมวัง ประมาณว่าจะเสด็จไปถึงสิงคโปร์ ในฉันท ๓๐ ถ้าฝ่าพระบาท
 มีพระประสงค์จะเสด็จไปตั้งพักเฝ้าใต้ที่สิงคโปร์ บริษัทฮอลเฮเซย-
 คิกฉลาดหากินเต็มที่ คือว่าเรือซาเขามาจากยุโรปพอลงถึงบึงคนโดยสำ-
 ระพานชนจันทรไฟเข้ากรุงเทพ ฯ หมด เพราะว่าถึงเรือจำไปกับเรือ
 ซาออกก็เหมือนกัน คนโดยสำระจันทรไฟมาลงเรือที่บึง คนลงเรือซา
 เขาดำเนินเปิดาแต่บึงลงกรุงเทพ ฯ แลเรือออกจากกรุงเทพ ฯ ก็เดิน
 เปิดาจนถึงบึงเหมือนกัน เขาจึงจัดใหม่การรับชาวกรุงเทพ ฯ ให้เที่ยว
 เวียนรอบได้ คือเรือซาออกรับคนเที่ยวเวียนรอบจากกรุงเทพ ฯ ไป
 ไซ่ง่อน แล้วข้ามไปสิงคโปร์พบกับเรือซาเขากลับมาคนโดยสำระเที่ยว
 เวียนรอบลงเรือซาเขากลับกรุงเทพ ฯ คงเป็นอันผู้เที่ยวเวียนรอบได้เที่ยว
 ทาง ๓๕ วัน คิดเอาเงินคนละ ๓๕๐ บาท สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกา
 ทรงคิดแล้วเห็นเสียเงินน้อยกว่าที่จะเสด็จประพาสอย่างอื่นทุกอย่าง แล้ว
 ก็ได้อากาศทะเลมาบำรุงพระองค์ตลอดโดย

องค์หญิงพลัมยทไมค้อยดี พระชนษาเข้าเขตเป็ดียนชวิต ประชวร
 เถาะแฉะ หม่อมเจ้าทองพระหทัยไมคิต พระไคก็ฉิบปิต

คจรมิศวรแลฉฉฉฉฉไปรด

พร

บ้านขันทามอน บึง

วันที่ ๒๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

ทูล สมเด็จพระนริศร ๑

หม่อมฉันได้รับตายพระหัตถ์ฉบับถึงวันที่ ๒๕ เมษายน กับรูป
ฉายที่ฝังศพหอดวงจจร (เทา) หม่อมฉันขอถวายอนุโมทนาพระกุศล
กับทรงความเห็นชอบในแบบอย่างซึ่งโปรดให้สร้างนั้น เสนอไปว่า
คงตาเทาเองก็เห็นจะไม่ได้คาดว่าใครจะทำที่ฝังศพให้โตดังปานนั้น

หม่อมฉันจะทูลสนองความบางข้อซึ่งทรงปรารภมาในตายพระหัตถ์
คือไป พระพุทธรูปปางปฐมเทศนาที่ปางยมกปาฏิหาริย์ที่ทำในพระ
พิมพ์เมืองพุกาม ดูเหมือนกันจริง แต่มีที่ตั้งเกศชฎีด้วยรูปปางซ้ายมือมี
พระต่างกัศรัยะได้นั่งประนมมือ สั้ยให้เห็นกันดีว่าเป็นปางปฐมเทศนา
รูปข้างขวามือมี รูป ๒ ข้างเป็นพระพุทธรูปนิมิต นั่งห้อยพระบาททำ
พระหัตถ์เป็นปางปฐมเทศนาแต่มีเกศพระเมาดด้วย

เวือพม่าหม่อมฉันได้นำรูปมาบ้าง หมายถึงเอาใจพรรณนา
ในต่อนเมื่อตงเรือตองดำนาเซราวด

พระองค์พลมัย ๑ ประชวรนนนาส่งสาร พระอาการเช่นตรัส
บอกมาเกรงจะรักษายาก เมื่อพระองค์หญิงใหญ่ของทูลกระหม่อมชาย
ไปเที่ยวเมืองพม่ากับหม่อมฉัน เสนอขอให้หม่อมฉันเขียนภาษิตอันใด
อันหนึ่งลงในสมุดของเข (อย่างฝรั่งเขาชอบสะสมกัน) หม่อมฉันนึก
หาเรื่องอะไรอันไม่ออก จึงแต่งโคลงเขียนให้บทหนึ่งดังนี้

๑ ขามเขาวเห็นโลกด้วย

แต่ฉัน

ขามหนุ่มเพ็ดดเพ็ดนตู่ช

คาเขา

กตางคนจยเห็นทุกช

มีคู่ ชุชเย

คกแกจกรเคา

วาทวนอนจจ้ง ๗

หม่อมฉันกตบตงมาจากบ้านบนเขาแต่จ

ก่าตั้งเตรียมจจะไปเฝ้า

สมเด็จพระพนวส์สา ๗ ที่เมืองสังคโปรี จะโดยสารเรือตาแตนเดยตาที่

สมเด็จพระพนวส์สา ๗ จะเด็จกตบกริงเทพ ๗ นน ออกจากบั้งจวน

พุทธ ๒๕ เมษายนน จะเอาแคหึงเหตอไปเป็นเพื่อนเพื่อประหยศทรพย

แคเรือจะคองไปแวะที่ปอดเตวคเคนแถมท่าเมืองสังตางอแตะที่เมืองมตกา

ก่อน จะไปถึงเมืองสังคโปรีคอรารจวนเจ้ารท ๒ พฤษภาคม เวลาเช้า

มีเวลาเฝ้าสมเด็จพระพนวส์สา ๗ เพียงสักจวนหนึ่ง แลหม่อมฉันจะ

กตบมาเป็นงควยเรือเอวเรย ตาทสมเด็จพระ ๗ ท่านเด็จจมาจากริงเทพ ๗

จะมาถึงบั้งจวนไรยังไมทราบเป็นแน่ แต่ไมต้องงคเงินตายพระหัตถ์ที่

มีตามเคย

หม่อมฉันได้เขียนเรื่องเทยจเมืองพม่าส่งมาถายกับจดหมายฉบับ

นอกระทอนหนึ่ง ยังอยู่ในตอนที่ ๓ แตะส่งรูปฉายประกอบกับเรื่องมา

ถายด้วย ๕ รูป คือ

๑. รูปพระนอนใหญ่ ที่เมืองหงสาวดี
๒. รูปพระพักตร์พระนอนใหญ่ ที่เมืองหงสาวดี
๓. รูปพระนอนใหญ่ที่เมืองหงสาวดี ถายจากพนแผ่นดินให้เห็น
ฐานแตะส่วนเทยบกับควคน

- ๔. รูปหมู่ถ่ายกับกรรมการวิเศษพระนอนใหญ่ ที่เมืองหงสาวดี
- ๕. รูปพระอุโบสถกตยาณ์ของพระเจ้าบรมเจดีย์ ที่เมืองหงสาวดี

กรรมกิจจรแต่จแต่จะโปรด

ทำของพระมหากษัตริย์

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๓ เที่ยวเมืองหงสาวดี [ต่อ]

เมื่อออกจากศาลากลาง ทัศนชนรถไปกับเจ้าเมืองหงสาวดี มี
 รถนายตำรวจนำหลังหนึ่ง เจ้าหญิงตามไปในรถสองหลังที่เราไปจาก
 เมืองย่างกุ้ง มีรถพวกกรรมการตามไปอีกหลังหนึ่ง เราขับกระบวนแห่
 แวดูเมืองหงสาวดีตามทางที่ผ่านไปไม่เห็นมีความรุ่งเรืองอย่างไร ถนนก็
 ยังไม่ได้ลาดอัดฟัดดี บ้านช่องสองฟากถนน แม้จนโรงฉายหนังก็เป็นแต่
 เครื่องไม้มุงสังกะสีโดยมาก คือเจ้าเมืองเอาให้พึ่งจึงรู้เหตุ ว่าบ้าน
 เรือนที่ในเมืองหงสาวดีหักพังเสียเมื่อครั้งแผ่นดินไหวใน พ.ศ. ๒๔๗๓ โดย
 มาก ที่มีอยู่เดี๋ยวนี้เป็นของสร้างกษัตริย์ใหม่ ในเวลาทางออกคอคดถนน
 รถเดินไปจากศาลากลางไปสักประเดี๋ยวก็พ้นเขตที่ประชุมชนเข้าบ้านป่า

เขาพาข้ามแม่น้ำพะโคไปดูพระนอนใหญ่ อยู่นอกเมืองทางทิศตะวันตกมี
 พดกกรรมการผู้รักษามาคอยรับอยู่ทงคณะ กรรมการคนหนึ่งบอกจำกัด
 เป็นมอญ ได้เคยเข้าไปกรุงเทพฯ ครึ่งหนึ่งนานมาแล้วไปพักอยู่ที่ปากดัด
 แตะได้เคยไปหาคุณจอมมารตากัด เจ้าจอมมารดาของกรมพระนเรศวร
 วรรฤทธิ์ บางทีจะนับเป็นญาติกัน คุณแม่กัดท่านเคยบอกฉันว่าญาติ
 ของท่านยังมีทางทเมืองหงสาวดีแต่ที่โนมณฑลพายัพ เพราะตักของ
 เจ้าพระยามหาโยธา (พญาเจ่ง ต้นตัก คชเสนี) บุตรของท่านเป็น
 ตักใหญ่ เมื่อยังอยู่กับพม่า ตักเจ้าพระยามหาโยธาเป็นเจ้าเมืองอัครน

พระนอนใหญ่เมืองหงสาวดี

(ซึ่งอังกฤษตั้งชื่อใหม่ว่าเมืองแฮมเฮ็ดด์ ตามนามของไวส์รอยอินเดียน
 ผู้บัญชาการรบพม่าจนได้เมืองนั้น) ญาติวงศ์ในเมืองมอญมีมาก เมื่อ
 พม่ามาตีเมืองเจียงใหม่ให้พญาเจ่งคุมกองทัพมอญมากองหนึ่ง แต่ให้
 ตั้งรักษาเมืองเจียงแค้นอยู่นาน พญาเจ่งมาได้หญิงชาวมณฑลนั้นเป็น
 ภรรยาเกิดบุตรธิดาด้วยกัน จึงมีเชื้อสายอยู่ในมณฑลพายัพอีกพวกหนึ่ง

แต่เมื่อมอญเป็นขบถต่อพม่าใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พญาเจ่งเป็นคัวหัวหน้าคน
 หนึ่ง นำพวกมอญชนไปตั้งเมืองร้างทางตำบลกอกทพอะแซหวุ่นกโม
 ไทด์ ก็พาพวกมอญอพยพเข้ามาพึ่งไทยในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี
 เรื่องเดิมโดยนมาดงน จะชกถามเขาเรื่องราชต่อไปก็ไม่สะดวกด้วยพูด
 กนตองมตามจึงได้แต่รับรทาทเขาบอก

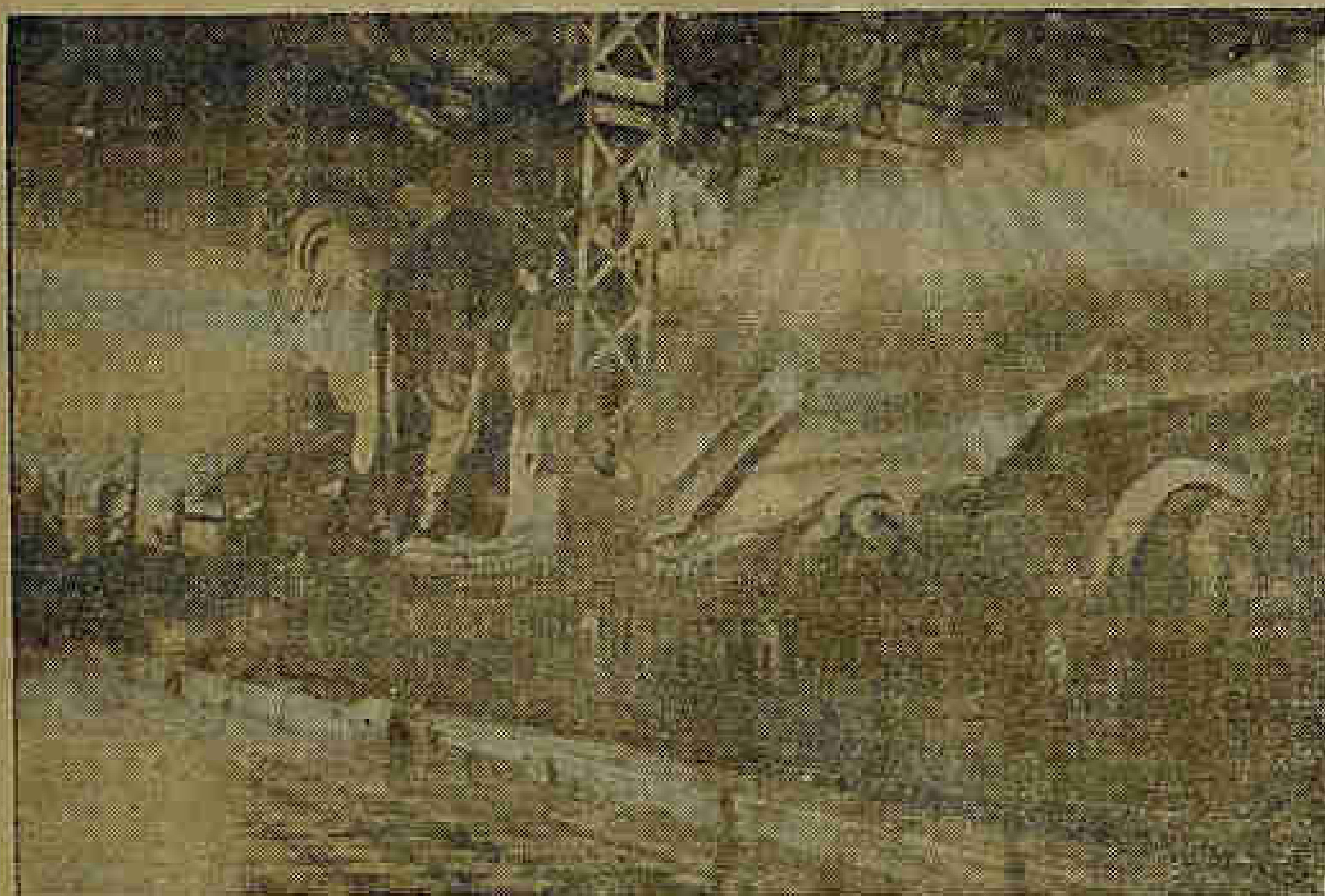
ทรงนจะกต่าง
 ถึง ลักษณะ การ
 รักษา พุทธ เจดีย์
 ในเมือง พม่า เดีย
 ดวยที่เดียด วิธ
 รักษา นน รัฐบาล
 กำหนด พระ พุทธ-
 เจดีย์เป็น ๓ ประ-
 เภท ประเภทที่ ๓

พระพักตร์พระนอนใหญ่เมืองหงสาวดี

พุทธเจดีย์ที่มีผลประโยชน์โดยดำพังพอรักษาตัวเอง เช่นพระเกศชาตุ
 แดะพระมุกเตาเป็นต้น ประเภทนี้ให้มคณะตั้งปบุรุษเป็นกรรมการ มอบ
 อำนาจในการรักษาให้อยู่ในกรรมการทุกอย่าง รัฐบาลเป็นแต่ตรวจ
 ตรา พระนอนองค์ใหญ่ที่ไปตุนับอยู่ในประเภทนี้ ประเภทที่ ๒ พุทธเจดีย์
 ที่ไม่มีผลประโยชน์ แต่เป็นของสำคัญในทางโบราณคดีอันจะปล่อยให้
 คุนยี้เสียไม่ได้ เช่นโบราณวัตถุสถานที่เมืองพุกามเป็นต้น แม้จนพระ
 ราชวงศ์เมืองมณฑลเสกกันบอยู่ ในประเภทนี้ ให้กรมตรวจโบราณคดี

เงินแผ่นดินให้ใช้เท่าที่จำเป็น ประเภทที่ ๓ พุทธเจดีย์ที่เป็นของสร้างใหม่หรือของเก่าแต่เห็นไม่จำเป็นที่รัฐบาลจะต้องลงทุนรักษา เช่นวัดที่พระสงฆ์อยู่ไม่ดีกว่าเก่าหรือใหม่ที่อยู่ประเภทนี้ รัฐบาลปล่อยให้ไปตามยถากรรม

พระนอนองค์ใหญ่ในพม่าเรียกว่า "ชเวตยะยอง" Shawe Thayaung ก่อสร้างกัน จำ เป็นเลี้ยงเพี้ยนมาจากคำ "ชินบิณฑะยอง" Shinbin-thayaung จะ

รูปพระนอนเห็นยาวตลอดองค์

อย่างไรฉันไม่มีความรู้พอจะตัดสิน นักแต่ว่าคำ "ชะยอง" นั้นดูใกล้เคียงกับคำ "ไสยา" ถ้าว่าโดยขนาด พระนอนของคนดูเหมือนจะใหญ่โตกว่าพระนอนองค์อื่น ๆ ทั้งหมดโลก เพราะยาวกว่า ๒๗ วา ๒ ศอก ๑ คืบ (๓๘๓ ฟุต) สูง (ตรงพระพาหา) ๗ วา ๒ ศอก ๓ คืบ (๕๐ ฟุต) ฉันอยากจะชมว่างามกว่าพระนอนใหญ่ของอื่น ๆ ที่เคยเห็นมาด้วย ถึงซึ่งสร้างประกอบกับองค์พระนอนแต่โบราณไม่เห็นเค้าเงื่อนว่าเคยมีวิหาร มีแต่ฐานชั้นต่างก่อด้วยศิลาแดงสูงตั้ง ๒ ศอก แต่มีฐานชุกชกรององค์พระสูงตั้ง ๒ ศอก กับมีกำแพงก่อรอบบริเวณชั้นนอกด้วยอิฐอย่างหนึ่ง เรื่องตำนานของพระนอนองค์นี้หาพิศวงที่เพียงนี้ไม่มี ใครรู้ว่าเป็น

ของท่านผู้ใดสร้างไว้แต่เมื่อใด องค์พระนอนเองแม่ใหญ่โตตั้งเพียงนั้น
 ก็เพิ่งปรากฏแก่ตาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ นับได้ ๕๗ ปีมาจนบัดนี้ ด้วยเมื่อ
 พระเจ้าอองพระคโตเมืองหงสาวดีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ ก้ำดั่งแก่นมอญ
 ดั่งหรือทำลายเมืองหงสาวดีเสียให้เป็นป่า เมื่อกดบดงเบนเมืองใน
 รัชกาลภายหลังก็ไปดงเสียก่อน ทศตรงพระนอนอยู่จึงเป็นป่ารกมากกว่า
 ร้อยปี เหตุที่จะพบพระนอนนั้น เกิดแต่ผู้รับเหมาทำทางรถไฟให้คน
 เทียวเสาะหาศิลาแดงจะเอามาทำอับฉาถมทางรถไฟไปพบพระนอนเข้า
 บอกช่างแก่ชาวหงสาวดีก็มีคนศรัทธาพากันไปถางป่าค่อนนั้น จึงปรากฏ
 องค์พระนอนแต่นั้นมา ผู้ที่อยากรู้เรื่องตำนานพยายามค้นหนังสือเก่าก็
 ไม่มีเรื่องใดกล่าวถึงพระนอนของตน จึงรู้ไม่ได้ว่าใครสร้างไว้แต่เมื่อใด
 พิเคราะห์ตามเค้าเงื่อนที่ในหนังสือราชาราชตอณรัชกาลพระเจ้าบรม
 เจดีย์ (เรียกว่า "พระเจ้ามหาปิฎกธ") ก่ด่างถึงพระนอนในเมือง
 หงสาวดี คงหมายว่าพระนอนของตนเอง และมีทางที่จะค้นพบฐานต่อไป
 ว่าพระนอนขนาดใหญ่โตตั้งปานนั้น เห็นจะไม่มือนอกจากพระยามหา
 กษัตริย์สร้าง อีกประการหนึ่งทั้งสร้างไว้ในตำบลเดียวกันกับโบสถ์
 "สัมมาถยาน" ของพระเจ้าหงสาวดีบรมเจดีย์ ก็ชวนให้เห็นว่าน่า
 จะเป็นพระเจ้าบรมเจดีย์นั่นเอง หรือมีคณะนักพระเจ้าแผ่นดินของตน
 ที่รับราชการมาสร้างพระนอนใหญ่ของตน แต่เมื่อพบองค์พระนอน
 เป็นแต่ก้อนอิฐยังไม่ได้ปั้นปูน ต่อให้เห็นว่าเป็นของทำค้าง น่าตั้งนิตยฐาน
 ว่าสร้างเมื่อภายหลังพระเจ้าบรมเจดีย์ทำศตวรรษารกเรื่องสัมมาถยาน
 เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๘ จึงมีได้กล่าวถึงพระนอนในจารึกนั้น ทว่ามาแต่
 นั้นช่วยตั้งนิตยฐาน ส่วนเรื่องตำนานพระนอนตอณตงแต่พบในชนท้องถิ่น

เมื่อชาวเมืองหงสาวดีถากถางทำเป็นเจดีย์สถานแล้ว องค์พระนอนยัง
 ค่องตากแตกกรำฝนอยู่กลางแจ้งชานาน จนเมื่อเร็ว ๆ นพวกตั้งปุบรุษ
 จึงเรียวกันได้ทูลทวยพื่อสร้างวิหารใหญ่ปกคลุมไว้ในร่ม ทำเป็น
 วิหาร โถงด้วยเครื่องเหล็กอย่างฝรั่ง พนมวิหารไปด้วยค้ำตาอชนกเงา
 และมรดกเหล็กहतอคงรอบของคพระ ก็นมให้ ใครเขาไปจับต้องให้หมอง
 มัว องค์พระนอนกับันแต่ระเบิดทองประดานตั้งแต่งให้เป็นพุทธลักษณะงาม
 สว่างน่าชม เห็นจะต้องใช้เงินนับด้วยแสน เดียวนทำสำเร็จแล้วเพียง
 องค์พระกับวิหาร ต่อไปเขาคงคิดทำอุปจารถานวัดให้งามยิ่งขึ้น แม้
 เพียงเท่าที่ทำได้เห็นก็คองอนุโมทนา

ไปจากวัดพระนอนระยะทางสัก ๔-๕ เส้นถึงบริเวณ "โบสถ์ถ้ำมา
 กถยาน" ซึ่งพระเจ้าธรรมเจดีย์สร้างเนื่องในการพนพระพุทศำตนา
 อันเป็นการสำคัญในรามัญสมัยวงศ์ และเป็นที่บังจยมาถึงเรื่องตำนาน
 พระสังฆกรรมยุตตกาเมื่อภายหลังด้วย แต่จะรอเรื่องไว้เดาคือไปข้าง
 หน้า ตรงนี้จะพรรณนาว่าแต่ด้วยตัวโบสถ์ถ้ำมากถยานก่อน โบสถ์ถ้ำ
 ก่ออิฐถือปูนทำเป็นค้ำถ้องชั้นขนาด ๕ ห้อง ชั้นบนมแต่ตัวประธาน
 เแต่ยงรอบทำเป็นหลังคาค้ำ จะเข้าไปดูข้างในโบสถ์ไม่ได้ด้วยขำรุดมาก
 ผู้พาเขาห้ามว่าไม่ควรจะเดียงภัย แต่เมื่อพิจารณาดูข้างภายนอกก็
 เดื่อมประสงค์ เพราะมีรอยปฏิสังขรณ์มาหลายครั้ง ถอดตายของเดิม
 คูนัยเดียงหมดแล้ว คงเหลือของเก่าแต่โครงผนังดูไม่คุ้มค่าเดียงภัย แต่
 โบสถ์ถ้ำเป็นของสำคัญในเรื่องพงศาวดาร มีรัฐบาลตั้งปุบรุษคงปฏิสัง-
 ขรณ์ไม่ทิ้งให้คูนัยเดียง โบสถ์ถ้ำมากถยานนี้แปลกที่ทำเป็นค้ำถ้องชั้นไม่
 เหมือนโบสถ์แห่งอื่น เหตุใดจึงทำเช่นนั้นน่าสงสัยนัก วัดในเมืองพม่า

โบสถ์สามกษัตริย์ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

ต่างกันเป็น ๒ ประเภท คือจุดประเภทที่เป็นเจดีย์สถานประเภท ๑ จุด
 เป็นตั้งฆาต คือเป็นที่อยู่ของพระภิกษุสามเณรประเภท ๑ จุดทั้ง ๒
 ประเภทนั้นไม่ได้อยู่รวมกัน จุดตั้งฆาตเป็นแต่ที่พระสงฆ์อยู่ มักไม่มี
 พระเจดีย์หรือโบสถ์อาหาร จุดเจดีย์สถานเป็นคันทวารุทธพระมุกดา
 ก็ไม่มีพระสงฆ์ เพราะฉะนั้นโบสถ์ถ้ำมากตยาณนคณบเป็นจุดเจดีย์-
 สถานแห่งหนึ่งต่างหากมาแต่เดิม ถ้าหากที่เทียบกันเห็นจะเป็นทำนองเดียวกับ
 กันกับโบสถ์จุดพระศรีรัตนศาสดารามนั่นเอง อนึ่ง ประเพณีการบวช
 นาคในเมืองพม่าแม้จนปัจจุบันบวชกันเพียงเป็นสามเณรเป็นพัน ที่บวช
 เป็นพระภิกษุมีน้อย การบวชสามเณรทำพิธีบรรพชาในบานกัม บวช
 ที่พระสงฆ์อยู่ก็มี ไม่มีกิจเกี่ยวข้องของไปถึงโบสถ์ ต่อสามเณรของค
 ไตจะอุปสมบท เป็นพระภิกษุ จึงต้องไปทำพิธีอุปสมบทกรรมที่โบสถ์
 เพราะฉะนั้นเมื่อคนใดเห็นโตวา ในฉันทพระสงฆ์ประชุมกันทำพิธีอุปสมบท
 นั้น อาจจะมโนว่าสามเณรต่างวัดไปขออุปสมบทที่โบสถ์เดียวกันหลาย ๆ
 ราย เหตุเช่นนี้อาจจะมามีแต่ในอดีตกาล จึงมีระเบียบในบรรพกิจแห่ง
 การอุปสมบทที่พระกรรมวาจาจารย์ของถามข้อต่อแต่ขอพระอุปชฌาย์
 ของสามเณร เพราะมิใช่ไปคอยขออุปสมบทอยู่หลายคนด้วยกัน ที่พระ
 เจ้ากรรมเจดีย์ร้างโบสถ์ถ้ำมากตยาณเป็นตองชน ชนต่างคงใช้เป็นที่ทำ
 "บรรพกิจ" ชนบนเป็นที่พระสงฆ์ตั้งจุดญาคทำ "สังฆกรรม" ในการ
 อุปสมบทมิให้ใครอื่นเข้าไปเกี่ยวข้อง วิถีบวชนาคในเมืองไทยแต่
 โบราณก็น่าจะเป็นทำนองเดียวกัน ผิดกันแต่เพียงใช้วิหารเป็นที่ทำพิธี
 เกี่ยวข้องกับคนภายนอก โบสถ์สำหรับแต่พระสงฆ์ทำสังฆกรรม ไม่เกี่ยว

ของกับบุคคลภายนอก ความชอบพึงสังเกตเห็นเช่นวัดโบราณที่เมือง
 สวรรคโลก สุโขทัย มีแต่พระสถูปกับวิหาร โดยมาก คือบางวัด
 จึงมีโบสถ์ การก่อสร้างโบสถ์ทุกวัดเป็นประเพณีมีแต่ในประเทศสยาม
 เห็นจะเกิดขึ้นในชนหลังตั้งแต่ถาวรนิยมให้ชายหนุ่มของเป็นพระภิกษุ
 ทุกคน แต่โบสถ์ที่ทําเป็นตักถองชนไม่เห็นมีก่อนนอกจากโบสถ์ตัก
 ถักยานี่ และโบสถ์ใหม่ ๆ ในเมืองพม่าเอาแบบไปทํามีบ้าง โบสถ์
 พม่าแต่โบราณเช่นที่เมืองพุกามก็เป็นชนเดียวเหมือนกบโบสถ์ไทย จึง
 นักสงสัยว่าพระเจ้าธรรมเจดีย์จะเอาแบบโบสถ์ตักถักเมืองคอดม โบเมื่อ
 เป็นราชธานีชื่อว่า "ชยวมานนคร" มาสร้างโบสถ์ตักถักยานี่
 เป็นได้ เพราะการพนพระพุทธรูปคานาเมื่อครั้งนั้นเอาแบบอย่างตัก
 ถักมาใช้มาก.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕

กราบทูต สมเด็จพระยาตำราจ ๑ ทราบฝ่าพระบาท
 เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๕ เมษายน ขายน้อยส่งห่อผลของนัตถุกหว่า กับ
 ทงดาบพระหัตถ์ถองวันที่ ๒๓ เมษายน กับห่อรูปฉายต่าง ๆ ซึ่งทรงพระ
 เมตตาโปรดประทานไปให้ ได้เบ็ดตรวจดู หูฝังรูปเฟรดโคนนเป็นอัน
 มาก ดูแต่จกไม่สามารถจะกราบทูลว่าอย่างไรได้มากนัก เพราะเป็น
 ของเก่าเกินที่โต้เคยพบเคยเห็นมา ไม่มีเค้าพม่าตามที่เห็นชยเคยจกคิด
 อยู่ในนนเคย ถูกตามททรวงสังเกตเห็นนนแต่จ ว่าเจ็ชบนอยู่ในระหว่ง
 แบบอนเคยกบจนแฉะชวา เพราะเหตุคัจฉอนเคยเป็นรากเหง้าแต่จแผ่

ไปทางจนกเจอน ^{๕ ๕๕ ๕} ไปทางชวากเจอชวา ^{๕ ๕} แล้วจะชดเชกเนจรมาสู่พุทฺธาม ^๕
โดยทางไหนก็สุดที่จะเดาได้

เท่าที่ตั้งเกิดเห็น

รูปใน อด พญา คอง อุ
แปด ออก ถ่า เป็น ปาง
พระเจ้า ประลุตติ อยู่ รูป
หนึ่ง มีพระนางสิริมหา
มายายืนเกาะกิ่งถายซึ่ง
ดมมคว่า เป็น กิ่ง รังอยู่
ด้วยหัตถชวา กอดคอก
นาง ผดุง พระ องค์ อยู่
ด้วยหัตถซ้าย มีรูป
กุมารยืน ยกหัตถ เบื้อง
ขวา อยู่ ทาง ขวา รูป
หมาย ถง พระ เจ้า ชง

รูปลายเฟรสโค—ปางพระพุทธเจ้าประลุตติ ก่าตั้งกถา “อคุโ
หมตมิ” ไทนนลงมามเทวดานั่งประนมมือ & รูป อดกายต่างกนกม
เข้าใจว่าหมายทำเป็นท้าวจตุ ไตกษาด อกรูปหนึ่งทำเป็นคนชดชวราย
ต่าง ๆ เข้าใจว่าหมายทำเป็นมารผจญพระพุทธเจ้า นอกจากนั้นก็ไม่ออก
รูปในวัดนั้นทมิญญะ มีนางตามตนิยงกอดกันเหมือนทเมนตุค
หรือพรหมานันท์ ในเกาะชวาอยู่หลายรูป คงเป็นความหมายอันเดียวกัน
ซึ่งยังแปดไม่ออก แต่มีรูปแบ่งเป็นห้องคาราง ในนั้นมีรูปคนไม้แคะ

คนหรือเคียวรัจฉานห้องตะเตกตะน้อย เขาใจว่าเป็นเรื่องชาติก ๕๕๐ พระ
ชาติ แบบเดียวกับจุดเครื่องจตุย ในกรุงเทพ ฯ เห็นห้องหนึ่งมีคนกับ
ข้างนอนหงาย เห็นจะหมายอาตาย เชื่อว่าเป็นเรื่องพระยาฉัตรทนต์

ในรูปเขียนเหล่านี้ มาเกียดของหนของยงกับเมืองไทยอยู่ต่างอย่าง
คือ กนกที่ขอบรูปไปเหมือนกนกที่เรือนแก้วพระชินราชพิษณุ โลกไม่
กระดิกเลยอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เหมือนกนกพม่ากนกไทยซึ่งทำกันอยู่ทุก
วันนี้ ก็กับการผูกตายในรูปเขียนกนกทำรูปกนิกร เช่นที่ทางหงส์ชุมเรือน
แก้ว พระ พุทธ รูปก็ ทำเป็น กนิกรไปโดน กับ ที่มี อยู่ใน เมือง สวรรค โลก
ดู ไชยย์เขาออกอย่างหนึ่ง กับต้นไม้ทำเป็นพุ่มกลม ๆ เหมือนเคยพบใน
สมุดสมุดเก่าของเราออกอย่างหนึ่ง แต่ถึงนี้ไม่สู้ประหลาด เพราะแบบ
อื่นเคยทำมาอย่างนั้น แดงกริบอย่างมาทำเหมือน ๆ กัน

รูปฉายภายนอกเจดีย์สถานซึ่งโปรดประทานไปอีก ๔ รูปนั้น ดูก็
เป็นลักษณะที่ปนเปกกับที่ไหน ๆ อยู่หลายแห่ง มีชวา เขมร พุทธศยา
จับหลักเขาอะไรไม่ได้ แต่ไม่เหมือนแบบพม่าที่ทำกันอยู่ทุกวันนี้เลย

ขยจันจันในเรื่องคำสอนา ซึ่งทรงพรรณนาไปในตายพระหัตถ์
คราวนี้ ทำให้ได้สังเกตเห็นความจริงจนแฉ่งทุกประการ ขอประทานกราบ
ทูลสารภาพจากอนันโตคติจดจำคำสอนาไหนจะเกิดก่อนกัน แฉ่งดัดชิไหน
คงอยู่แขวงไหนแต่จันแจชยายไปทางไหนนั้น คิดผิดไม่เป็นทางที่จะฟัง
คาดได้ ด้วยคำสอนาในอินเดียมีมากต่อมาก นอกจากพุทธคำสอนาแฉ่ง
คำสอนาพราหมณ์แฉ่ง ก็ยังมีคำสอนาอื่นอีกเช่นคำสอนาขินะเป็นต้น ใน
ปฐมสมโพธิกักถาวปรากฏว่ามุตตังคังเป็นคำสอนาหลายคนะ ต่างแข่ง
ขันต่างผลาญซึ่งกันแฉ่งกัน อย่าหาแต่ว่าต่างคำสอนากันเลย แม้ใน

คำสั่งนาพระพุทธรูปอันเคยยกแยกกันเป็นหลายนิกาย ไม่ให้มีแต่ในกายหิน
 ขวานกับมหายานเท่านั้น เช่นครุฑเสด็จนิกายมหายานกึ่งแยกเป็นตนพระ
 กอฉกษารคมเป็นหงส์ออกไปอีกกตททหนึ่งต่างหาก ส่วนทางคำสั่งนา
 พราหมณ์ก็ไม่ให้มีแต่คือเจตทกบวชจนเจตเท่านั้น เช่นครุฑเสด็จจรด
 พุทธาวตารนิกแยกกึ่งออกไปอีกกตทหนึ่งต่างหาก นอกจากนั้นก็จะต้อง
 มีอีกมากยากที่จะจะได้ว่าตททไหนเกิดก่อนหลัง แลวักกตทเหล่านี้ต่าง
 กตงมวสุมประทุมอยู่ประปนกัน แลวักขมเหงกัน ใครอ่อนกว่าตั้งกว่าก็
 ตายไป ไม่ตายก็แตกฉานชานขึ้นไปในเมืองต่างประเทศเช่นไปไนชิเบค
 ไนจีน ไนชวา ไนพม่า เขมร ไทย ก็คงได้ๆกัน หรือจะว่าไป
 พร้อมๆกันหลายคำสั่งนาหลายนิกายก็ได้ แลวพวกทมกตงกต
 ตามไปจงต่างจงมตญแยงกนกันค่อไปอีก แต่พวกใดไปตั้งคตเป็น
 บกแม่ตงทไหน ก็ค่อว่าทหนาทแห่งพวกนหมกตงด้ามารถทำให้คนท
 นนบถอไคมาก แต่ก็ไม่เป็นการยนยงไปได้ เมื่อพวกนหมเดวตงทำให้
 เตอมคนนบถอ พวกอนชงอยู่ในทเคยจกนหมเองกชยายอำนาจแห่งตน
 ปกคตมออกไป ตั้งจะเห็นไคไนเมืองไทยเมืองเขมรเมืองชวายอมมชาก
 พระพุทธรูปคำสั่งนาทางมหายานและหินยานกบตงคำสั่งนาพราหมณ์อยู่พร้อม
 ทูตแห่งมานมนาน ทจะกตจคเป็นด้าคบจวอะไรมากอนมาทตงนหมยากทจะ
 ถูกไค อย่างทพราหมณ์คำสั่งตริตงไม่ด้ามารถจคด้าคบคำสั่งนาพราหมณ์
 ไค ตามทไคเคยคคิว่าคำสั่งนาไคมากอนมาทตงนหมเป็นตคตงตง ทริตงก
 จาตคกเพราะมีเหตุหลายอย่างทชคกบคความคคิ ไม่ตงเป็นระเบียบเรียบ
 ร้อยไค ทแต่กค่อคำสั่งนาไคๆทมอยู่กมาตจกกันพร้อมๆกัน ใครท่ง
 กตงคคเป็นขคเป็นควาอ ตามคความด้ามารถแห่งพวกนหมเท่านั้น

เกล้ากระหม่อมทำบุญวันเกิดเมื่อวันที่ ๒๘ เดือนกุมภาพันธ์ นิมิตต์พระ
 ที่ชอบๆ ถิ่นมาฉนั้น ส้มเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านคิดใจเรื่องอ่านหนังสือ
 สอดส่องคนากทางเมืองพม่าซึ่งโปรดประทานรูปฉายเข้าไปในนี้ กตบรือเอา
 มาพูดอีก ท่านบอกวาพระศรีวชิระบวชกุศบุตรก็ใช้สวดด้วยอ่านหนังสือ
 เหมือนกัน พระพิมพ์ธรรมบอกค่อไปว่า ในภาคพายัพแต่ก่อนส่องคนาค
 กนควยอ่านหนังสือทงนหม เป็นอนทาคจามรุให้แจรงชน จากภาคพายัพแต่
 ก่อนเดินแบบพม่า เห็นจะไม่ว่าถึงอันใด

ชายน้อยเอาสมุดรูปของประทานไปให้ในวันที่ ๒๘ นั้น แปลว่า
 เชอกรับมาพร้อมกบตายพระหัตถ์แต่รูปฉายเฟรดโค แต่เชอชยักเอา
 ใจเดียว นำไปให้ค่อเมื่อถึงวันเกิด พระเดชพระคุณต้นเกล้า ขอกจวย
 บังคมแทนฝ่าพระบาท

ขอประทานกราบทูลข่าวให้ทราบฝ่า พระบาท ด้วยความเสียใจว่า
 พระยาโบราณราชธานินทร์ถึงอนิจกรรมเสียแล้ว เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน
 เวลา ๒๓ นาฬิกา หมอบอกว่าเป็นโรคหัวใจพิการ ได้รับพระราชทาน
 น้าอาบศพวันที่ ๓ พฤษภาคม พระราชทานโกศประกอบดองแปดเหลี่ยม
 เห็นอนแวนฟ้าชันเดียด ขาวนกงทำให้สัดตพระทัยด้วยเป็นอันมาก
 เพราะพระยาโบราณ ๑ เป็นเพื่อนทศมความรูกงามเห็นในทางโบราณ
 ศคคามาก.

ทอกรมิกอกรแต่จแต่จะ โปรด

พรหม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม

ถนนพระราม ๖ สพานอนุพงษ์ ซอย ๒ พระนคร

นายจรัส รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

๒๔๕๕